

319376

facellett!

8

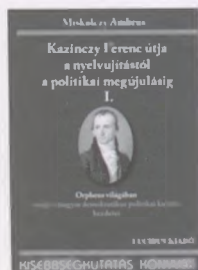
18. évf.
2009.
3. szám

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

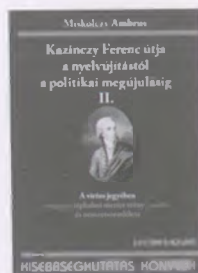

A Lucidus Kiadó új könyvei

Miskolczi Ambrus:
**Kazinczy Ferenc útja
a nyelvújítástól
a politikai megújulásig I.**

Budapest, 2009. 158 p.
2200 Ft

Miskolczi Ambrus:
**Kazinczy Ferenc útja
a nyelvújítástól
a politikai megújulásig**

Budapest, 2009. 256 p.
2600 Ft

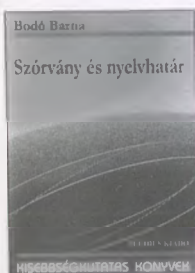
Szőrényi László:
Harmóniára teremtve.
**Tanulmányok
Mátyás királyról**

Budapest, 2009. 152 p.
2800 Ft

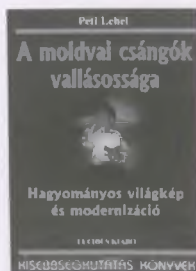
Zolnai Béla:
**Nemzet és
szellemtörténet**

Budapest, 2009. 215 p.
2600 Ft

Bodó Barna:
**Szórvány és
nyelvhatár**

Budapest, 2009. 247 p.
2800 Ft

Peti Lehel:
**A moldvai csángók
vallásossága**

Budapest, 2008. 255 p.
2800 Ft

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

18. évfolyam, 2009. évi 3. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Miskolczi Ambrus*, *Szarka László*, *Szász Zoltán*, *Tóth Ágnes*, *Doncsev Toso*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*, *Halász Iván*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*, Grafikai tervező: *Szabó János*. Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft. 1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Korrektor: *Mezey László Miklós*. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83. Tel./fax: 225-2866. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár: 4800 Ft (áfá-val), külföldön 24 euro+12 euro (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 euro (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 1200 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.

Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>

HU ISSN 1215-2684

A lap megjelenését
az Oktatási és Kulturális
Minisztérium és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

OKM

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Válogatásunk kiadványai

Blätter für deutsche und internationale Politik (Németország)	La Revue internationale et Stratégique (Franciaország)
East European Politics and Societies (USA)	Roma migration in Europe: case studies (Németország)
Europa-Asia Studies (Anglia)	Security and Human Rights (Hollandia)
Journal of Political Ideologies (Anglia)	Studies in Conflict and Terrorism (USA)
Literatur und Kritik (Németország)	Third World Quarterly (Anglia)
Nationalities Papers (Anglia)	Ukrajna színeváltozása 1991-2008 (Magyarország)
Perspectives (Csehország)	Az ungi-magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai (Magyarország)
Politische Studien (Németország)	
Review of International Affaires (Szerbia)	

DÉLORSZÁGI KÖNYVTÁR

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KISEBBSÉGI ANYANYELVHASZNÁLAT SZLOVÁKIÁBAN

Vizi Balázs: Dokumentumok a szlovákiai államnyelv-törvény módosításáról	402
Az MTA Nyelvtudományi Intézet által kezdeményezett petíció – Állásfoglalás a szlovákiai ún. államnyelvtörvény módosításáról	406
Az MTA Nyelvtudományi Intézet és a Mercator hálózat közös konferenciáján elfogadott nyilatkozat	409
Az EBESZ kisebbségi főbiztosának álláspontja a „Szlovák Köztársaság államnyelvéről szóló törvény” módosításáról	410
A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának törvénye a Szlovák Köztársaság államnyelvéről (az 1995. november 15-i T.t. 270/1995 sz. törvény a 2009. június 30-án elfogadott módosításokkal)	423

MŰHELY

Szűts István Gergely: Barakkok és tisztviselő villák – A trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években	435
Seres Attila: A romániai Országos Magyar Párt és a bukovinai székelyek politikai megszervezése 1926–1927	453

KRITIKA

Zoltán András: Új nagy szomszédunk: Ukrajna (Ukrajna színváltószása 1991-2008 – Vál. és szerk.: Fedinec Csilla és Szereda Viktória)	465
Gazdag Vilmos: Jelentés az ukrán-magyar nyelvhatárról (Az ungi-magyar nyelvjárás ukrán jövevényyszavai. Szerk. és az előszót írta Zoltán András)	476

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Van Houte, M.-Davids, T.: Fejlődés és visszavandorlás: A politikai csodaszertől a migránsok távlati lehetőségeinek fenntarthatóságáig (Lajtai Máttyás)	484
Leggwie, C.: Összetartozás nélkül: az emlékezőskultúra európai hangzavara (Komáromi Sándor)	492
Bloom, S.: Melyik kisebbséget kenyerezik le? – Koalíciós lehetőségek és újraelosztás Lettországbán és Ukrajnában (Dézsi Tímea)	495
Božić, G.: A kommunista ideológia hagyatéka és a szerb-albán viszony Koszovóban (Lajtai Máttyás)	500
Squire, V.: „Integráció a változatosság fenntartásával a modern Nagy-Britanniában” (Lajtai Máttyás)	507
Swircsz, J.: Az iszlám jelentősége a csecsen nemzeti öntudatban (Dézsi Tímea)	512
Silberhom, Th.: Pályamódosítást a török csatlakozási folyamatban! (Komáromi Sándor) ...	514

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Kondrič, V.: Nemzetközi „utánpótlás” a szlovén irodalomnak avagy hogyan lesznek idegenekből szlovén írók, költők? (Komáromi Sándor)	517
---	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Spyridonidis, I.G.: Civilizációs szintézis: egy elméleti modell (Dézsi Tímea)	518
Nones, A.: Befogadó és gyűntműködő hazafiság (Dézsi Tímea)	522

Durham, W.- Ferrari, S. – Santoro, S.: A vallások és hitrendszerek közintézményi oktatásának toledói irányelvei (Dézsi Tímea)	524
---	-----

KISEBBSÉGI POLITIKA

Klímová, I.: A roma migráció és a menedékkeresés politikai szempontjai a jelenlegi tudományos viták tükrében (Lajtai Mátyás)	528
Todosijevic, B.: A politikai állásfoglalások rendszere Magyarországon és Szerbiában (Dézsi Tímea)	535
Sánchez, W.A.: Korzika egy <i>petite</i> probléma Franciaországban (Dézsi Tímea)	538
El-Kareh, R.: Politikai és intézményes válság Libanonban (Kakasy Judit)	542
Bröning, M.- Chai, J.: Keresztény irakiak. Válogató elven működő menekültbefogadás? (Komáromi Sándor)	547
Perthes, V.: Az iráni politika realitásai (Komáromi Sándor)	549

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Rcifowitz, I.: Ferenc József végzetes hibája: a kremsieri tervezet visszautasításának következményei (Dézsi Tímea)	552
Katsikas, S.: A millet-rendszer alkalmazása nemzetállamokban: a görög és a bolgár muszlimok esete 1912-1923 (Dézsi Tímea)	554

CONTENTS

ESSAYS

MINORITY LANGUAGE USE IN SLOVAKIA

Balázs Vizi: Documents concerning the amendments of the language law of Slovakia	402
Statement on the Amendment of the Language Law in Slovakia by the Hungarian Academy of Sciences	406
Statement of the Expert Conference on Minority Languages of the Frisian Academy of the Netherlands, the Mercator net and the Linguistic Institute of the Hungarian Academy of Sciences	409
Opinion of the OSCE (Organization for Security and Co-operation in Europe) High Commissioner on National Minorities on amendments to the „Law on the State Language of the Slovak Republic”	410
Act dated June 30, 2009, by which the Act of the National Council of the Slovak Republic No. 270/1995 Coll. on the state language of the Slovak Republic in the wording of subsequent regulations and on the change and completion of certain acts is changed and completed	423

WORKSHOP

István Gergely Szűts: Barracks and clerk-cottages. The situation of the settlements admitting the refugees of Trianon in Miskolc in the 1920s.....	435
Attila Seres: The National Hungarian Party of Romania and the political organisation of the Szeklers in Bukovina 1926 – 1927	453

CRITIQUE

András Zoltán: Our new big neighbour: Ukraine [<i>Changing colour in Ukraine 1991-2008</i> . Selected and edited by Csilla Fedinec és Viktória Szereda]	465
Vilmos Gazdag: Report on the Ukrainian – Hungarian language border [<i>Ukrainian loanwords in the Hungarian dialect of Ung</i> . Edited and preface by András Zoltán]	476

REVIEW

NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

van Houtte, M. – Davids, T.: Development and Return Migration: from policy panacea to migrant perspective sustainability (Mátyás Lajtai).....	484
Leggewie, C.: Not belonging: the discord in European attitudes toward remembrance (Sándor Komáromi).....	492
Bloom, S.: Which Minority is Appeased? Coalition Potential and Redistribution in Latvia and Ukraine (Timea Dézsi)	495
Bozic, G.: The Communist Ideological Legacy and Serb-Albanian Relations in Kosovo (Mátyás Lajtai)	500
Suuiere, V.: 'Integration with diversity in modern Britain': New Labour on nationality, immigration and asylum (Mátyás Lajtai)	507
Swirczew, J.: The Role of Islam in Chechen National Identity (Timea Dézsi)	512
Silberhorn, Th.: Change of course is necessary in the process of Turkey's joining the EU! (Sándor Komáromi).....	514

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURES

- Kondric, V.: International 'new blood' for the Slovenian literature, or how do foreigners become Slovenian writers and poets? (Sándor Komáromi) 517

CULTURE OF MINORITIES

- Spyridonidis, I.G.: Civilization Synthesis: A Theoretical Model Based on Systemic Approach that Describes the Cultural Influence Phenomenon (Timea Dézsi) 518
- Nones, A.: Toward a Conception of Welcoming and Cooperating Patriotisms (Timea Dézsi) 522
- Durham, W.- Ferrari, S. – Santoro, S.: The Toledo Guiding Principles on Teaching about Religion and Beliefs in Public Schools (Timea Dézsi) 524

MINORITY POLICY

- Klímová, I.: The current academic debates on the political aspects of Romani migrations and asylum seeking (Mátyás Lajtai) 528
- Todosijević, B.: The Structure of Political Attitudes in Hungary and Serbia (Timea Dézsi) 535
- Sánchez, W.A.: Corsica: France's *Petite* Security Problem (Timea Dézsi) 538
- El-Karch, R.: Politics and institutional crisis in Libanon (Judith Kakasy) 542
- Bröning, M.- Chai, J.: Christian Irakians. Refugee accomodation by selection? (Sándor Komáromi) 547
- Perthes, V.: Reality in Iranian politics. (Sándor Komáromi) 549

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

- Reifowitz, I.: Francis Joseph's Fatal Mistake: The Consequences of Rejecting Kremsie (Timea Dézsi) 552
- Katsikas, S.: *Millets* in Nation-States: The Case of Greek and Bulgarian Muslims, 1912-1923 (Timea Dézsi) 554

Tanulmányok

Kisebbségi anyanyelvhasználat Szlovákiában

Vizi Balázs

Dokumentumok a szlovákiai államnyelv-törvény módosításáról

Documents concerning the language law of Slovakia

On the 30th of June 2009 the Slovakian parliament accepted the amendments of the 1995 language law. The aim was to strengthen the status of the Slovakian state language. Some rulings of the amendment specifying the mandatory use of the official language not only violate the interests of the Slovakian minorities and but contradict Slovakia's international obligations towards protection of minorities. This is why the acceptance of the amendment resulted in an immediate international reaction. The papers presented below desire to help learn about the text of the law itself (which is accessible in English on the Internet) as well as the most important reactions to it (the statement of the minority commissioner of EU – also on the Internet, the statement of the conference organized by the Frisian Academy of the Netherlands – the Mercator net and the Linguistic Institute of the Hungarian Academy of Sciences as well as the petition of the Hungarian Academy of Sciences) which try to point out 'sine ira et studio' the disconcerting consequences of the law relating rights, politics, language and culture.

A szlovák parlament 2009. június 30-án fogadta el az államnyelv használatáról szóló 1995-ös törvény módosítását. A törvényt módosítás célja a szlovák nyelv államnyelvi státusának erősebb védelme volt, azonban bizonyos rendelkezéseiben a törvény olyan széles körben írja elő az államnyelv kötelező használatát, amely nemcsak a szlovákiai kisebbségek érdekeit sértheti jelentősen, hanem Szlovákia nemzetközi kisebbségvédelmi kötelezettségeivel is szemben áll. Ezt jól tükrözte az is, hogy a törvényt módosítás elfogadása azonnal jelentős nemzetközi visszhangot váltott ki.¹ Annak dacára, hogy a törvényt módosítás csak szeptember 1-én lépett életbe, a parlamenti elfogadástól kezdve Szlovákiában és a nemzetközi szinten is komoly vitákat keltett. A reakciók közül kiemelkedik az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosának itt közölt állásfoglalása, amely éppen azért született meg, mert a törvény Szlovákia és az ott élő magyar kisebbség mellett Szlovákia és Magyarország között is súlyos feszültségek forrása lett. A Főbiztos nyári

---

¹ A nemzetközi sajtó reakcióinak legbővebb válogatása elérhető a világhálón: <<http://www.nyud.hu/visszhang.html>> (utolsó letöltés 2009. 11. 09.)

állásfoglalása óta is aktív közvetítői szerepet vállal a két ország között ebben az ügyben, amelynek egyik eredménye, hogy törvényhez kapcsolódó végrehajtási utasítások még nem készültek el, ezeket a szlovák kormány ígérete szerint csak a magyar féllel és a Főbiztossal folytatott konzultációk után teszi közzé a kulturális tárca.

A módosítás legvitatottabb pontjai közé tartozik a magánszemélyek közötti nyelvhasználat korlátozása hivatalos helyeken és minőségben (pl. orvos és beteg között a kórházi rendelésen, vagy tűzoltók és az égő ház lakói között a mentés közben), amely esetekre a jogalkotó az államnyelv kizárólagos használatát erősítette meg. Hasonlóan aggályos elem, hogy a kisebbségi nyelvhasználatot csak és kizárólag a kisebbségi nyelvhasználatról szóló törvény keretei között engedélyezi hivatalos helyeken. Ez több problémát is felvet: azokon a településeken, ahol a kisebbséghez tartozó aránya nem éri el a 20%-ot, még ott is megszűnnek a kisebbségi nyelvhasználat hivatalos lehetőségei, ahol erre a mindennapi gyakorlatban erre korábban – törvényi tiltás nélkül – példa volt (pl. ha az ügyintéző és az ügyfél közös nyelve nem a szlovák volt); másfelől a nyilvános kisebbségi nyelvhasználat tereit szűkíti a törvény (pl. a hirdetések, rádiók esetében.)

A törvény a tudományos közösség érdeklődését is felkeltette, az MTA Nyelvtudományi Intézete még júliusban egy állásfoglalást tett közzé, amelyben elítélte az államnyelvtörvény emberi jogokat és a szabad nyelvhasználatot korlátozó intézkedéseit. A petícióhoz a világ számos részéből neves tudósok csatlakoztak, többek között Noam Chomsky nyelvész is.² A Magyar Tudományos Akadémia elnökének kezdeményezésére 2009. augusztus 19-én nagyszabású konferenciát rendeztek az MTA székházában, amely a nyelvhasználat, kisebbségi nyelvi jogok kérdéseit elemezte nemzetközi kitekintésben. Érdemes kiemelni a hollandiai Fríz Akadémia, a Mercator hálózat és az MTA Nyelvtudományi Intézetének közös nemzetközi szakértői konferenciáját is, amelyet 2009. szeptember 19-én tartottak meg a frízföldi Leeuwarden/ Ljouwert-ben. A szakértői tanácskozás ugyancsak egy nyilatkozattal zárult, amely kiállt a nyelvi sokszínűség védelme és a nyelvhasználat szabadsága mellett.³

A törvénymódosítás nemzetközi jogi elemzése alapján is látszik, hogy a tudományos közvélemény érdeklődése és tiltakozása nem volt alaptalan.

Általánosságban minden államnak lehetősége van arra, hogy az államnyelv használatáról külön törvényben rendelkezzen, ezt sem a közösség-

² <<http://peticio.nytud.hu/>> (utolsó letöltés 2009. 11. 09.)

³ A tanácskozás programja és a nyilatkozatot aláíró résztvevők listája elérhető itt: <<http://www.nytud.hu/program/managinglinguisticdiversity.pdf>> (utolsó letöltés 2009. 11. 09.)

gi jog, sem nemzetközi jogi szerződés nem vitatja el, a jogalkotás azonban az emberi jogok és a nemzetközi szinten vállalt kötelezettségek betartásával történhet. A nemzetközi jogi standardok olyan mértékben korlátozzák az államnyelv jogi védelmének és előnyben részesítésének lehetőségeit, amilyen mértékben a kisebbségi nyelvi jogokat védik. Szlovákiára a területén élő kisebbségek nyelvi jogai tekintetében az alábbi nemzetközi jogi kötelezettségek irányadók: Szlovákia részes állama a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai Chartájának és a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezménynek. A Szlovák Köztársaságot mint az Európai Unió tagállamát köti az uniós szabályozás. Ezen felül a magyar kisebbség nyelvi jogainak védelmét érinti, hogy Szlovákia az 1995-ben megkötött a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről szóló szerződés is (15.2(g) pont). Szlovákia nemzetközi jogi vállalásainak fényében valóban aggályosnak tűnik a törvény kisebbségek nyelvhasználatát korlátozó szerepe.

A nyelvtörvény módosításának indoklásában a szlovák kormány azal érvelt, hogy a törvény célja a szlovák állampolgárok közötti kommunikáció megkönnyítése, az államnyelv, mint közvetítőnyelv megerősítése. Az indoklás hivatkozik egyebek mellett az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosának a kisebbségek nyelvi jogairól szóló ún. Oslói Ajánlásaira is, miszerint a kívánatos társadalmi integrációhoz szükséges az államnyelv kellő ismerete, ám érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy ugyancsak az Oslói Ajánlások azt is megjegyzik, hogy a hátrányos megkülönböztetéstől mentes anyanyelvhasználat a magán és a közéletben a kisebbségekhez tartozó személyek számára is az emberi méltóság és így az alapvető emberi jogok integráns része. Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének felkérésére készült nemzetközi jogi elemzés alapján kijelenthető, hogy az államnyelv védelme és támogatása érdekében módosított jogszabállyal a szlovák törvényhozó számos alapjogot megsért, amelyek védelmére amúgy nemzetközi jogi kötelezettségeket vállalt.⁴

A törvényről szóló politikai viták valószínűleg még hosszú ideig nem csitulnak el. Az itt közzétett dokumentumok abban kívánnak segíteni, hogy megismertessék a jogszabály szövege mellett azokat a legfontosabb reakciókat, amelyek elfogulatlan igyekezettel világítanak rá a törvény aggasztó jogi, politikai és nyelvi következményeire.

---

⁴ Kardos Gábor, Majtényi Balázs, és Vizi Balázs elemzése. <http://www.mtaki.hu/hirek/szlovakiai_allamnyelv_torveny_mod_elenzese.html> (utolsó letöltés: 2009. 11. 09.)

Az MTA Nyelvtudományi Intézete által kezdeményezett petíció¹

Állásfoglalás a szlovákiai ún. államnyelvtörvény módosításáról

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa 2009. június 30-án új törvényt fogadott el, mellyel módosította a szlovák nyelvnek mint államnyelvnek a használatával kapcsolatos korábbi szabályozást. A törvénymódosítás nemcsak más nyelvek, hanem a hivatalostól eltérő szlovák nyelvváltozatok használatát is korlátozza, és a törvényt megsértőket, személyek és vállalatok esetében 100-tól 5000 euróig terjedő pénzbírsággal, tömegtájékoztató szervezetek esetében 165,000 euróig terjedő pénzbírsággal fenyegeti.

Íme a 270/1995. számú, „a Szlovák Köztársaság államnyelvével” foglalkozó törvény néhány új cikkelye (nem hivatalos fordításban).

* 2. §, (1) Az állami szervek, a területi önkormányzati szervek és más közigazgatási szervek kötelesek védeni az államnyelvet. [...]

2. § (3) Az államnyelv kodifikált formáját a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma hagyja jóvá, és teszi közzé honlapján.

* 5. § (5) A nyilvánosságnak szánt kulturális célú alkalmi nyomtatványok, galériák, múzeumok, könyvtárak katalógusai, mozik, színházak, koncertek és egyéb rendezvények programjai államnyelven jelennek meg kivéve azokat, amelyek nemzeti(ségi) kisebbségek nyelvén jelennek meg. Az ilyen nemzeti(ségi) kisebbség nyelvén kiadott nyomtatványnak, katalógusnak vagy programnak tartalmaznia kell tartalmilag azonos államnyelvű szövegváltozatot is. Az államnyelven megjelent, előző mondat szerinti nyomtatványok, katalógusok és programok tartalmazhatnak más nyelvű szövegváltozatokat is szükség szerinti terjedelemben, ezek alapvetően tartalmilag azonosak az államnyelvi szövegváltozattal, és csak az államnyelvi szövegváltozat után következnek.

* 5. § (7) Az emlékek, emlékművek és emléktáblák feliratait államnyelven tüntetik fel. Ha más nyelveken is tartalmaznak szöveget, a másnyelvű szövegek csak az államnyelvű szövegek után következnek és tartalmilag azonosnak kell lenniük az államnyelvű szöveggel. A másnyelvű szöveget egyenlő vagy kisebb betűmérettel kell feltüntetni, mint az államnyelvű szöveget. Az építető köteles a Kulturális Minisztériumtól kötelező

¹ A petíciót aláírók névsora elérhető a <http://peticio.nytud.hu/cgi-bin/peti/initpet.cgi> címen a világhálón.

érvényű állásfoglalást kérni az emléken, emlékművön és emléktáblán szereplő feliratnak e törvénnyel való összhangjára vonatkozóan.

* 5. § (8) A Szlovák Köztársaság területén megvalósuló nyilvános gyűlés vagy nyilvános rendezvény mindegyik résztvevőjének joga van fel szólását államnyelven előadni.

* 8. § (4) Az egészségügyi és szociális intézmények személyzete a betegekkel vagy gondozottakkal rendszerint államnyelven érintkezik, az államnyelvet nem ismerő állampolgár vagy külföldi személy esetében olyan nyelven is, amelyen a beteggel kommunikálni lehet. Az olyan településeken működő intézményekben, ahol külön jogszabály szerint a hivatalos kapcsolatokban használatos a kisebbségi nyelv [tehát ahol a nemzeti kisebbség aránya eléri a 20%-ot,] a nemzeti(ségi) kisebbséghez tartozó beteg vagy gondozott személy a személyzettel az anyanyelvén is érintkezhet. A személyzet tagjai nem kötelesek ismerni a nemzeti(ségi) kisebbség nyelvét.

* 9. § (1) A jelen törvényből [...] eredő kötelezettségek teljesítését a művelődési minisztérium felügyeli. A felügyelet ellátása során a Kulturális Minisztérium azt is figyelemmel követi, hogy az államnyelv a 2. § (3) bek. szerint értelmezett kodifikált változatában valósul-e meg.

* 10. § (1) A Kulturális Minisztérium két évente jelentést terjeszt a Szlovák Köztársaság kormánya elé az államnyelv Szlovák Köztársaság területén történő használatának állapotáról.

Alulírottak e korlátozásokat mind nyelvészeti, mind emberi jogi szempontból aggályosnak találjuk. A nyilvánosan használható nyelv, illetve nyelvváltozat megszabásával a törvény olyan kommunikációs színtereket is uralni kíván, melyek kívül esnek az állam illetékességén, például az orvos és betege közötti vagy a tudományos konferenciákon folyó kommunikációt, az üzleti megbeszéléseket, az önkormányzati ügyintézés, stb.

A szólásszabadság, beleértve a kommunikáció nyelvének szabad megválasztását, elidegeníthetetlen emberi jog a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának értelmében, az e joggal való élés következképpen nem lehet pénzbírággal büntethető vétség. E szabadságtól Európa nem térhet vissza a „cuius regio, eius lingua” anakronisztikus elvéhez. A nyelvhasználat szabadságának ilyen mérvű korlátozása különösen visszatetsző az Európa Tanács és az Európai Unió egyik tagállamában, hiszen mind az Európa Tanács, mind pedig az Európai Unió tiszteletben tartja a nyelvi sokféleséget és ezt várja el tagállamaitól is.

A törvénynek az az explicit előírása, hogy bármilyen tartalom csak az államnyelvi eredetinek a fordításaként jelenhet meg idegen nyelven, ellen tés a nyelvek egyenjogúságának a tudományban régóta elismert elvével.

A törvény így nem csak a szabadságot, hanem az egyenlőséget is sérti: súlyosan diszkriminatív.

A törvény a szlovák nyelv mindazon változatainak használatát is vétségé teszi és büntetéssel fenyegeti, melyek különböznek a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma által kidolgozott, annak honlapján megjelenő hivatalos változattól, s ezáltal mindazon szlovák anyanyelvű – többnyire alacsony státusú – polgárokat, köztük a nagy létszámú roma népességet is diszkriminálja, akik nyelvjárást vagy egyéb nem sztenderd nyelvváltozatot beszélnek.

A nyelvtudomány alaptétele, hogy az anyanyelv, illetve anyanyelv-változat használatát nem lehet törvényekkel korlátozni és szabályozni, és a kodifikált változat ellen vétőket nem lehet büntetéssel sújtani. Lelkiismeretes nyelvész nem gondolhatja, hogy bármely nyelvnek egyetlenegy, minden nyilvános nyelvhasználati szintéren, valamennyi – anyanyelvi és nem anyanyelvi – beszélő által használandó változata lenne. A nyelvek időben és térben folyamatosan változnak, és a kőbevésésükre történő kísérlet legfeljebb holt nyelvek esetében lehet sikeres.

A fentiek miatt aggódmunkat és tiltakozásunkat fejezzük ki.

Budapest, 2009. július

Az MTA Nyelvtudományi Intézet és a Mercator hálózat közös konferenciáján elfogadott nyilatkozat

Mi, *A nyelvi sokféleség kezelése az EU-ban* című konferencia résztvevői, miután számos ország nyelvi jogi szabályozását tanulmányoztuk – és közöttük különösen a szlovákiai Államnyelvtörvénynek a közelmúltban meg hozott módosítását – az olyan eszközökre tekintettel, mint *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája* és *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*, a következő ajánlások megtételéről döntöttünk.

- A nyelvi sokféleséget támogatni kell; a nyelvi jogi szabályozás tervezésekor minden érintett fél hatékony részvételére van szükség. A nyelvtörvényeknek előrevivőnek és nem korlátozóznak kell lenniük és el kell kerülniük a személyes terekbe való beavatkozást. A jogszabályoknak valóságban alapulóknak, arányosoknak és méltányosoknak kell lenniük.
- Az európai többnyelvűség kezelésében – és különösen a határmenti régiókban – sürgető szükség mutatkozik, hogy minden rendelkezésre álló szaktudást igénybe vegyünk. Javasoljuk, hogy határozzuk meg az európai és azon kívüli legjobb gyakorlatok elveit. Legjobb gyakorlatokon olyan szabályozásokat értünk, amelyek az egyének és közösségek nyelvi lehetőségeit növelik a közigazgatási szolgáltatásokban, az oktatásban és a tömegkommunikációban.
- A legjobb gyakorlatok ilyen példái a tájékozódás forrásai és a konstruktív párbeszéd ösztönzői lehetnek. Támogatjuk, hogy a legfrissebb jó gyakorlatok összegyűjtése és terjesztése legyen a leghasznosabb kezdeményezés a többnyelvűség elveinek megvalósítása terén.

Ljouwert/Leeuwarden (Hollandia), 19/09/2009.

Címzettek:

Leonard Orban, az EU többnyelvűségi biztosa

Knut Vollebaek, EBESZ

Európa Tanács (Charta Titkárság és Nyelvpolitikai Osztály)

**Az EBESZ kisebbségügyi főbiztosának álláspontja
a „Szlovák Köztársaság államnyelvéről szóló törvény” módosításáról**

Hága, 2009. július 21.

1. Bevezető

1995-ben a szlovák parlament elfogadta a Szlovák Köztársaság államnyelvéről szóló törvényt¹ (továbbiakban „államnyelvtörvény”). A nemzetközi közösség a törvénynek nagy figyelmet szentelt, már az előkészítés szakaszában is. A végső szavazásra feszült hangulatban került sor, mivel a magyar kormány, valamint több EU intézmény és tagállam is aggodalmát fejezte ki, hogy a törvény egyes bekezdései korlátozzák az emberi és kisebbségi jogokat. Amikor elfogadásra került, az államnyelvtörvény az egyik leginkább korlátozó törvény lett a nemzeti nyelvek védelmének és ápolásának területén Európában, és egyben aggodalmat keltett a nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak tiszteletben tartásával kapcsolatban.²

1999. július 10-én fogadta el a szlovák törvényhozás a Nemzeti kisebbségek nyelvhasználatáról szóló törvényt (továbbiakban „kisebbségi nyelvtörvény”) azzal a céllal, hogy növeljék a kisebbségi jogok betartásának garanciáit. Ez az új törvény a szlovák nyelvvel azonos jogállást biztosít az összes kisebbségi nyelv számára minden olyan településen, ahol a kisebbség aránya eléri az összlakosság legalább 20 százalékát. A kisebbségi nyelvtörvény alapján a nemzeti kisebbségek tagjai használhatják saját nyelvüket az állami és helyi intézményekkel folytatott írásos és szóbeli kommunikációban, ahol teljesül a fenti feltétel.

A két törvény kölcsönhatása mindig kulcsfontosságú volt ahhoz, hogy egyensúlyban legyen az államnyelv támogatása és a nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak védelme Szlovákiában.³ A kisebbségi nyelvtörvény hatályba lépésével végül az azt megelőző, kiegyensúlyozatlan állapot ren-

¹ A Szlovák Köztársaság államnyelvéről szóló 270/1995 számú törvény

² A Szlovákiáról szóló Első országjelentés, amelyet a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága (ACFC) fogadott el 2000-ben (ACFC/INF/OP/I(2001)001), kimondta, hogy „az államnyelvtörvény néhány rendelkezése indokolatlan korlátozó-sokhoz vezethet” a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogainak terén (33.-34. cikkely), és üdvözölte a tényt hogy „az SzK Kormánya szerint az említett törvény be nem tartásáért vagy megsértéséért semmilyen büntetés nem került kiszabásra” (33. cikkely).

³ Lásd: ACFC, Szlovákiáról szóló Második országjelentés, (ACFC/OP/II(2005)004)

deződött. Azóta pozitív tendencia figyelhető meg a nemzeti kisebbségek jogainak betartása terén Szlovákiában. Annak ellenére, hogy van néhány tartós hiányosság, időnként tapasztalhatók sztereotípiák és negatív hozzáállás a kisebbségekkel kapcsolatban a szlovák társadalomban és a politikai vitákban, általánosságban elmondhatjuk, hogy az utóbbi években jelentős fejlődés történt a kívánatos egyensúly elérése irányában.

Az elmúlt évtizedben az államnyelvtörvény egyes rendelkezéseit a szlovák bíróságok vonták kétségbe⁴, míg sok másikat utólagos rendelkezésekkel egészítettek ki olyan területeken mint pl. a telekommunikáció, a műsorszórás, az anyakönyvi hivatalok vagy a sajtó.⁵

A törvény aktualizálásának szándékával a Kulturális Minisztérium (KM) kidolgozott egy módosító javaslatot az államnyelvtörvényhez, amely 13 éve érvényes. A törvény kidolgozásának folyamán a szlovák hatóságok lehetővé tették más országok képviselőinek is, hogy kifejezzék véleményüket. Ezen nyitott és együttműködő hozzáállás ellenére a *parlament meglehetősen gyorsan elfogadta a törvényjavaslatot*, 2009 június 30-án. A módosítás még azelőtt került elfogadásra, hogy megérkezett volna az EBESZ kisebbségügyi főbiztosára a kért állásfoglalása. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy bár nincs előírás a parlamenti vita időtartamát illetően, amíg a törvényhozási folyamat teljesen demokratikus, a jó szokások értelmében a potenciálisan vitás törvények esetében megfelelő időt és figyelmet kell fordítani az észrevételekre a javaslat és a kidolgozás folyamán.

2. Mi változik?

a) A törvény alkalmazása

Az államnyelvtörvény 1.1-es bekezdése megállapítja: „A Szlovák Köztársaság⁶ területén az államnyelv a szlovák nyelv.” Megállapítja, hogy a szlovák nyelv elsőbbséget élvez minden más nyelvvel szemben, és ez a hivatalos nyelv az írásbeli és szóbeli kommunikációban. Ez a bekezdés azonos

⁴ Lásd: 260/1997 sz. Alkotmánybírósági döntés

⁵ Lásd pl. 343/2007 sz. törvény (Audiovizuális műsorszórásról szóló törvény), 453/2001 sz. törvény (Önkormányzatok adminisztrációjáról szóló törvény)

⁶ A 2001-es népszámlálás adatai szerint az ország lakosainak etnikai összetétele a következő: szlovákok 4 614 854 (85,8%), magyarok 520 528 (9,7%), romák 89 920 (1,7%), csehok 44 620 (0,8%), ruszinok 24 201 (0,4%), ukránok 10 841 (0,2%), németek 5 405 (0,1%), lengyelek 2 602 (0,02%), egyéb és ismeretlen 65 187 (1,2%).

a Szlovák Köztársaság Alkotmányának 6.1-es bekezdésével⁷. A törvény általános célját – az államnyelv védelmének erősítését – több rendelkezés is hangsúlyozza, mint például a 2.1. bekezdés („Az állami intézmények, helyhatósági és egyéb közigazgatási intézmények kötelesek védeni az államnyelvet és kötelesek aktívan ellenőrizni a jelen törvény rendelkezéseinek betartását”), valamint az ellenőrzésről és a szankciókról szóló rendelkezések (9 és 9a bekezdés). Az ilyen jellegű rendelkezések, bár önmagukban a jelenlegi nemzetközi normák szerint elfogadhatók, aggodalmat kelthetnek a lakosság nem többségi körében.

Továbbá az új törvény egyik alapvető módosítása a jelenlegi államnyelvtörvény alkalmazási területére vonatkozik. E módosítás szerint a törvény nemcsak az állami és helyhatósági intézményekre vonatkozik – ide értve az önkormányzati szerveket is –, hanem a „jogi személyekre, egyéni vállalkozókra és magánszemélyekre” is (a módosított törvény 1.5 bekezdése).

Egy ilyen rendelkezés aggodalomra adhat okot az *arányosság* elvének betartását illetően. Bár a nemzetközi és összehasonlító normák önmagában nem tiltják az államnyelv támogatásának céljából a nyelvi jogok bizonyos korlátozását közterületen kívül, ez nem korlátozhatja indokolatlanul a nemzeti kisebbségek tagjainak jogait. Az államnyelvtörvény és más törvények – ideértve a kisebbségi nyelvtörvényt – fent említett kölcsönhatásának fényében ez a rendelkezés nem kell, hogy problémát okozzon a nemzeti kisebbségek jogainak betartását illetően. Maga a törvény úgy rendelkezik, hogy „amennyiben a jelen törvény nem rendelkezik másképp, a nemzeti és etnikai kisebbségek nyelvhasználatát külön rendelkezések szabályozzák” (1.4 cikkely). Ha összefüggéseiben olvassuk, világos, hogy a törvény alkalmazásának kiszélesítése nem jelenti (és nem jelentheti) a nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak korlátozását. Ezzel szemben, ha részletében (és rosszul) értelmezik, a rendelkezés közvetett eszközként alkalmas lehet arra, hogy korlátozza a nemzeti kisebbségek nyelvi jogait, amelyeket a szlovák törvényhozás más törvényei biztosítanak. A törvény 3.1 cikkelye például kimondja, hogy a közigazgatási intézmények államnyelv-használati kötelessége „nem vonatkozik a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatára”, amelyet külön rendelet szabályoz. Ugyanakkor, ugyanezen cikkely 2. paragrafusa kimondja, hogy az alkalmazottak, köztisztviselők, a szállítási, postai és telekommunikációs szolgáltató ágazatban (valamint a hadseregben és a fegyveres erőknél) alkalmazottak „kötelesek bírni és a hivatalos

---

⁷ Az SzK Alkotmánya 6. cikkelyének 1. és 2. paragrafusa kimondja: „A Szlovák Köztársaság területén az államnyelv a szlovák nyelv” és „A hivatalos érintkezésben más nyelv, mint az államnyelv használatát törvény szabályozza.”

kommunikációban használni az államnyelvet”. Összefüggéseiben és az alkotmány figyelembevételével olvasva kizárható, hogy pl. a buszvezető és utasa közötti kommunikációnak feltétlenül államnyelven kellene történnie, mivel ez sértené többek közt a szlovák alkotmányban lefektetett etnikai alapú hátrányos megkülönböztetés tilalmának elvét. A szöveg megfogalmazása azonban aggodalmat kelthet a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek körében. Ez a példa mutatja, hogy a módosítások nem tették egyértelműbbé az államnyelvtörvényt, nem segítették kizárni az eltérő értelmezések lehetőségét. Sőt, ez azt bizonyítja, hogy a kisebbségi jogok kérdését átfogó, teljes körű módon kell rendezni. Szlovákia esetében ez azt jelenti, hogy felesleges késedelem nélkül szükséges a kisebbségi nyelvtörvény korszerűsítése, és mérlegelni kell egy átfogó törvény elfogadását a nemzeti kisebbségek tagjainak jogairól. Addig a szlovák hatóságoknak *fokozott figyelmet kell fordítani az új rendelkezés implementációjára*, biztosítandó a rendszerszerű és helyes értelmezést.

b) Nyelvhasználat a hivatalos érintkezésben

A kisebbségek nyelvének használatát illetően az államnyelvtörvény hivatkozik a kisebbségi nyelvtörvényre (a módosított változat 3.1 cikkelye). Eszerint ezek a nyelvek használhatók a hivatalos érintkezésben nemzeti és/vagy helyi szinten azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbség aránya eléri a 20 százalékos küszöbértéket. Ez összhangban van a szlovák alkotmány 34.2b⁸ cikkelyével, amely szerint a kisebbségeknek jogában áll anyanyelvüket használni a hivatalos érintkezésben. A 20 százalékos küszöb bevezetése összhangban van a nemzetközi normákkal, mivel a legtöbb esetben elfogadható korlátozás a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának (ACFC) „puha jogértelmezése” szerint, így Szlovákia esetében is.⁹

Az elfogadott módosítás azonban nem oldja meg azt a problémát, hogyan állapítható meg, hogy az adott önkormányzat területén a *20 százalékos küszöbértéket* a kisebbség eléri-e vagy sem. A kisebbségi nyelvtörvény 2.2 cikkelye szerint „a települések listáját az 1. paragrafus szerint a Szlovák Köztársaság kormányának rendelete határozza meg”. Ugyanakkor, a

---

⁸ Az Alkotmány 34. cikkelye: „(2) A nemzeti kisebbségekhez vagy etnikai csoportokhoz tartozó állampolgároknak az államnyelv elsajátításához való joga felül a törvény által meghatározott feltételek között biztosított a) a saját nyelvükön történő oktatáshoz való jog, b) a saját nyelvük használatához való jog a hivatalos érintkezésben, c) a nemzeti kisebbségeket és etnikai csoportokat érintő kérdések megoldásában való részvétel joga.”

⁹ Az ACFC Szlovákiáról szóló Második országjelentésének 38. cikkelye, elfogadva 2005. május 26-án

kisebbségi nyelvtörvény 2.1 cikkelye csak az 1991-es népszámlálás adataira hivatkozik, és csak a szlovák állampolgárokat veszi figyelembe. Azon önkormányzatok listáját, ahol a nemzeti kisebbségekhez tartozó szlovák állampolgárok aránya legalább 20 százalék, a Törvénytár 221/1999 sz. rendelete határozza meg, amely szintén az 1991-es népszámlálás adatain alapszik. A 2001-es népszámlálás eredményei szerint azonban változott azoknak az önkormányzatoknak a száma, amelyek elérik az elvart 20 százalékos küszöbértéket.¹⁰ Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény (FCNM) 10. cikkelyének 2. bekezdését, amely azon területekre vonatkozik, ahol „hagyományosan” a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek élnek. Valóban, a kérdéses terület demográfiai szerkezetét hosszabb időtávon lehetne figyelembe venni, hogy megállapítsuk a hosszútávú demográfiai trendeket, garantáljuk a kisebbségi nyelvhasználatot, és biztosítsuk, hogy ne szűnjenek meg a nyelvi adottságok bizonyos önkormányzatok területén. Ahogy az a Szlovák Köztársaság ACFC¹¹ általi Második országértékelő jelentésében szerepel: „a népszámlálás eredménye a nemzeti kisebbségek nagyságának meghatározásakor csak egy mutató lehet a többi közt, különösen akkor, ha bizonyos jelek arra utalnak, hogy az eredmény nem tükrözi hűen a nemzeti kisebbségek tagjainak valós számát”

Más szóval, bár nem mond ellent semmilyen nemzetközi normának, a javasolt módosítás fenntartja a jelenlegi zavaros állapotot. Nem az államnyelvtörvény feladata megoldani a problémát, hogyan lehet eldönteni, hogy teljesül-e a 20 százalékos peremfeltétel. Annak érdekében azonban, hogy biztosítsuk a nyelvek használatát szabályozó törvény nem diszkriminatív alkalmazását (az államnyelv és a kisebbségi nyelvek esetében egyaránt) fontos, hogy a törvény módosítása folyamán a szlovák hatóságok kellő figyelmet fordítsanak erre a kérdésre, mivel a népszámlálási adatok alapján csökken azon személyek száma, akik a kisebbséghez tartozónak vallják magukat. Ez, a peremfeltétellel együtt negatív hatással lehet a nemzeti kisebbségekre, főleg azokra, amelyek kisebbek vagy kevésbé koncentráltak.

Az államnyelv használatáról szóló törvény egy másik módosítása a *köztisztviselők nyelvi kötelezettségeit* érinti. Az új rendelkezés eltörli a köztisztviselők azon kötelezettségét (az államnyelvtörvény előző változata 3. cikkelyének 1. paragrafusa szerint), hogy a köztisztviségbe való beiktatás

¹⁰ Ebben a tekintetben Az ACFC Szlovákiáról szóló Második országjelentése (38. cikkely) említi egyrészt a szükséges arányt elérő települések számának csökkenését a magyar, roma és ukrán kisebbség esetében, másrészt a szükséges arányt elérő települések számának növekedését a ruszin kisebbség esetében

¹¹ ACFC, OP/II(2005)004, 87. paragrafus

előtt szóban és írásban bizonyítsák, hogy bírják az államnyelvet. Bár a régi rendelkezés célja legitim volt, mivel a köztisztviselőknek bírniuk kell az államnyelvet, annak alkalmazása az évek során panaszokhoz vezetett, előfordult a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek indokolatlan diszkriminációja a nem megfelelő nyelvtudásuk miatt. Ennek a feltételnek az eltörlése *pozitív lépés*: segíthet a kisebbségi közösségek tagjaival szemben gyakorolt hátrányos megkülönböztetés kiküszöbölésében a köztisztviselői állások betöltésekor, miközben az államnyelv megfelelő szintű ismeretét más törvényi rendelkezések garantálják az alkotmányban, az államnyelvtörvényben és a kisebbségi nyelvtörvényben.

A rendszerszerűség szempontjából ajánlatos lenne, hogy a módosított államnyelvtörvény tartalmazza egy kitételt a köztisztviselők nyelvi képzéséről, különösen azokban az önkormányzatokban, ahol a kisebbségi nyelv használata a hivatalos érintkezésben is engedélyezett. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a kisebbségi nyelvtörvény 7. cikkelye kimondja: „A közhivatalok és azok alkalmazottai nem kötelesek bírni a kisebbség nyelvét”. Ezzel kapcsolatban a módosított 3. cikkely 2. paragrafusa a köztisztviselők államnyelv-tudására vonatkozik, nemzeti és helyi szinten, ideértve a tömegközlekedést, postai és telekommunikációs szolgáltatásokat, ahol az alkalmazottaknak jól kell tudniuk az államnyelvet. Ahogy a Szlovák Köztársaság ACFC általi Második országértékelő jelentésében¹² szerepel „meg kell vizsgálni a további nyelvi képzés és más kiegészítő intézkedések szükségességét, mint pl. a köztisztviselők toborzása a nemzeti kisebbségek tagjai közül”.

Továbbá, a törvény 3.5. cikkelye lehetővé teszi az „államnyelv szempontjából az alapvető megérthetőség kritériumát teljesítő nyelv” (azaz a cseh nyelv) használatát a hivatalos érintkezésben (valamint a médiában, mint lentebb látható). Ez a kritérium kérdéseket vethet fel a kisebbségi nyelvek eltérő kezelésével kapcsolatban azon az alapon, hogy a *cseh nyelv különleges státuszt élvez*, amit a többi kisebbségi nyelv nem: a cseh nyelv a szlovák törvények által elismert kisebbségi, de „kölcsonösen érthető nyelv”. Ez a kritérium funkcionális szempontból fontos, mivel egy gyakorlati problémát old meg, a cseh és a szlovák nyelv egyértelmű hasonlóságán alapul. Ezért úgy tűnik, hogy jól megalapozott, arányos, összhangban van a diszkrimináció-ellenes elvárásokkal, így értékes hivatkozási alapként szolgálhat a hasonló helyzetek megoldásában az EBESZ működési területén.

Végül, az *államnyelv kodifikációs* folyamatával kapcsolatban, az államnyelvtörvény módosított változatának 2.2. cikkelye aprólékosabb kidolgozást igényelt volna, hivatkozásokkal azokra a nyelvi intézményekre

¹² ACFC, OP/II(2005)004, 89. paragrafus

és más forrásokra, amelyek részt vettek a konzultációban. Jelenlegi formájában a törvény az államnyelv kodifikációjának jogát a Kulturális Minisztériumra ruházza, és nem egy független intézményre. Bár a folyamatért a végső felelősséget a KM-nak kellene viselnie, előírások és rendeletek segítségével pontosabban meg lehet határozni a független szakértők és intézmények bevonásának szabályait.

c) Nyelvhasználat a médiában

Bár az államnyelvtörvénynek nem feladata a nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak bővítése, a törvény módosítását más törvények felülvizsgálatának kellene követnie azért, hogy ne sérüljön az egyensúly az államnyelv védelmének legitím célja és a nemzeti kisebbségek azon joga közt, hogy a saját nyelvüket használhassák a társadalmi, gazdasági, kulturális és közéletben. A média területén különösen fontos, hogy a nemzeti kisebbségek élhessenek azzal a joggal, hogy különböző médiákat alapítsanak és működtessenek a saját nyelvükön, és hogy garantáltan kapjanak műsoridőt a saját nyelvükön a közszolgálati médiában. Kulcsfontosságú, hogy az állam ne szabályozza túl ezt a területet, különös tekintettel a magán médiára, amely alapvetően a nyelvi szabadságra kell, hogy épüljön.

Ebben az összefüggésben megint rendszerszerű olvasásra van szükség, hogy elkerüljük azt a benyomást, hogy a módosítások ellentmondássá teszik a törvényt, különösen a KM eredeti javaslatához a parlamentben benyújtott módosítási javaslatok elfogadása után. Összhangban azzal, hogy az államnyelvtörvény hatálya alól kivonják a kisebbségi nyelveket (1.4. cikkely), az 5.1. cikkely lehetővé teszi a szlováktól eltérő nyelvű televíziós adásokat, bár azzal a feltétellel, hogy ezeket szlovák nyelven feliratozzák, vagy azonnal újra sugározzák az államnyelven. Bár ez formálisan is rögzíti a jelenlegi gyakorlatot, sőt javít az eddigi rendelkezésen, amely megkövetelte az újra sugárzást, a rendelkezések közti kölcsönhatás és a felsorolt kivételek nem teljesen világosak, különösen a rádióműsorokra vonatkozó kivételek (5.1.b és 5.1.f cikkely). Ebben az összefüggésben meg kell említeni, hogy az FCNM 9. cikkelye biztosítja a jogot minden nemzeti kisebbséghez tartozó személynek ahhoz, hogy „információkat és gondolatokat kapjon és adjon át a kisebbség nyelvén az állami hatóságok beavatkozása nélkül”¹³ és az EBESZ Kisebbségügyi Főbiztosa kisebbségi

¹³ Az FCNM 9. cikkelye továbbá kimondja, hogy az államok „lehetőség szerint biztosítják [...], a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek lehetősége legyen saját médiát létrehozni és működtetni” (9.3. cikkely), és hogy az államok „megfelelő intézkedéseket hoznak, hogy megkönnyítsék a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek a médiához való hozzáférést, és hogy erősítsék a toleranciát és lehetővé tegyék a kulturális pluralizmust” (9.4. cikkely).

nyelvek elektronikus médiában történő alkalmazásáról szóló irányelvének 10. alapelve kimondja, hogy „az egyik vagy másik nyelv támogatására hozott intézkedéseknek nem szabad korlátozniuk más nyelvek használatát”, valamint „bármely nyelv elektronikus médiában történő támogatása érdekében hozott intézkedéseknek nem szabad korlátozniuk a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jogait”.¹⁴ A kisebbségi nyelvű elektronikus média feladatát és korlátozásait pontosabban kell meghatározni, különösen a nem kisebbségi idegen nyelvek használatának szabályaival szemben. Úgy tűnik, a kisebbségi nyelvű (közszolgálati és magán) televíziós sugárzás szigorúbb szabályozása nincs teljesen összhangban az általában kisebbségbarát rendelkezésekkel, amelyek a média egyéb ágazataira vonatkoznak, ideértve a kisebbség nyelvén nyomtatott médiát és kulturális kiadványokat (5.5. cikkely).

A módosított szövegből az következik, hogy az 5.1. cikkely g), h) és i) alparagrafusai általánosan lehetővé teszik Szlovákiában a cseh nyelv használatát a televíziós és rádiós műsorszórásban az érthetőség kritériuma alapján. Mint fentebb rámutattunk, ez nem kelt aggodalmat az egyenlő bánásmód és a hátrányos megkülönböztetés tilalmának elvével kapcsolatban.

d) Nyelvhasználat az egyéb területeken

Az oktatás területén nem voltak jelentős módosítási javaslatok. A 4.3. cikkely egyértelművé teszi, hogy a kisebbségi nyelvű oktatást nyújtó iskolákban és egyéb intézményekben a (pedagógiai és egyéb jellegű) dokumentációban érvényesül a kétnyelvűség elve. Ez a rendelkezés egyértelműbb jogi alapot nyújt és a tartalmával szemben nem merülnek fel aggályok. Ezzel szemben tanácsos lenne fontolóra venni egy utalás beépítését a törvénybe a pedagógusok nyelvi képzéséről, különösen azokon a településeken, ahol a kisebbség aránya eléri a 20 százalékot.

A *büntetőjogi és polgári peres eljárásokkal kapcsolatban* a módosítások egyértelművé teszik, hogy az államnyelv kötelező használata a peres eljárások során nem korlátozza a nemzeti kisebbségek tagjainak jogait (7.2. cikkely), összhangban többek közt Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikkelyével és az EBESZ Kisebbségügyi Főbiztosa nemzeti kisebbségek nyelvi jogaira vonatkozó Oslói Ajánlásaival (Oslói Ajánlások).¹⁵

---

¹⁴ Irányelv a kisebbségi nyelveket sugárzott médiában, 2003. október (elérhető a www.osce.org/hcnm címen).

¹⁵ 18. Ajánlás: „Azokban a régiókban és helységeken, ahol jelentős számban élnek nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, és ahol ilyen igény megfogalmazódott, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek meg kell kapniuk a jogot, hogy a bírósági eljárások során a saját nyelvüket használhassák, szükség esetén ingyenes tolmács/fordító igénybevételével”

Továbbá, a *földrajzi megnevezésekkel* kapcsolatban, a módosított változat 3a cikkelye szerint kötelező a község- és utcanevek, valamint egyéb, a hivatalos és kataszteri térképekkel kapcsolatos információk feltüntetése az államnyelven, a topográfiai megnevezések kisebbségi nyelven történő alkalmazását szabályozó más rendeletek korlátozása nélkül.¹⁶ A kisebbségi jogok szempontjából ezzel az ajánlással kapcsolatban semmilyen aggály nem merül fel, mivel a 3. cikkely második része, az Oslói Ajánlásokkal összhangban, kifejezetten védi a helység- és utcanevek kisebbségi nyelvű feltüntetését ott, ahol a kisebbség aránya eléri a küszöbértéket.¹⁷

Az államnyelv használatához a rendőrség és a fegyveres erők kötelekében nem került benyújtásra módosító javaslat, és a kisebbségi nyelvtörvény sem foglalkozik ezzel a kérdéssel. Ez azt jelenti, hogy továbbra is a szlovák nyelv marad a rendőrség és a fegyveres erők által kizárólagosan használt nyelv. Bár ez összhangban van a nemzetközi normákkal és gyakorlattal, a törvényhozók megfontolhatnák egy hivatkozás beillesztését a törvénybe a kisebbségi nyelvek használatával kapcsolatban azokon a területeken, ahol magas a nemzeti kisebbségek aránya. Az EBESZ Kisebbségügyi Főbiztosa 13. Ajánlása – A rendőrség tevékenységéről multietnikus környezetben – alapján javasolt, hogy a rendőrség „biztosítsa, hogy képes legyen kommunikálni a kisebbségekkel a kisebbségek nyelvén, ahol lehetséges, többnyelvű állomány toborzásával és képzésével, valamint szakképzett tolmácsok segítségével”.

A módosított törvény 3.3.c cikkelye kimondja, hogy az *egyházak és vallási közösségek nyilvános hivatalos feljegyzéseit és dokumentumait* az államnyelven kell vezetni. Meg kell jegyezni, hogy az Oslói Ajánlások 5. számú alapelve a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogairól (1998) kimondja, az állam megkövetelheti, hogy azok a vallási intézmények által kiadott tanúsítványok és dokumentumok, amelyek a polgári életre hatással vannak, és jogi következményekkel bírnak, az államnyelven is rögzítve legyenek. Ez az elvárás azonban nem terjedhet túl azon a szinten, ami elkerülhetetlenül szükséges a feljegyzések vezetéséhez, és a módosított törvény alkalmazását alaposan ellenőrizni kell.

Végül, a törvényben alkalmazott kifejezések a helyes értelmezésben problémát okozhatnak, mivel úgy tűnik, az alkalmazásuk nem mindig következetes. Az általános szabályoktól eltérő, különleges rendelkezések leírásánál a terminológia változó. Az érthető, hogy a „más nyelvek” kifejezés a nemzeti kisebbségek nyelvét is magába foglalja, míg a „nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok nyelve” kifejezés azokat a nyelveket jelöli,

¹⁶ 191/1994 és 184/1999 számú törvények

¹⁷ Lásd még: A kisebbségi nyelvtörvény 4.1. cikkelye

Melléklet a Kisebbségkutatás 2009. 3. számához

A Magyar nyelv éve

250 éve született Kazinczy Ferenc

The year of the hungarian language

The 250th anniversary of Ferenc Kazinczy's birth

Budapest, 2009

A kötet megjelenését támogatta:

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

nka
Nemzeti Kulturális Alap

NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

TARTALOM

Miskolczi Ambrus: Kazinczy Ferenc nemzetszemlélete	5
Pál József: A határ és a halál a magyar neoklasszikus költészetben (Kazinczy, Csokonai)	14
Hites Sándor: Kazinczy és a nyelvhalál	22
Fried István: Egy pálya alkonya (az 1820-as esztendőék Kazinczy Ferencé)	33

CONTENTS

Ambrus Miskolczi: Kazinczy's approach to nationhood	5
József Pál: Border and death in the Hungarian neoclassical poetry (Kazinczy and Csokonai).....	14
Sándor Hites: Kazinczy on language death.	22
István Fried: The decline of a career (Ferenc Kazinczy in the 1820s).	33

Miskolczy Ambrus

Kazinczy Ferenc nemzetszemlélete

Kazinczy's approach to nationhood

Kazinczy's opinion about nationhood was shaped by the theories of Rousseau, Kant and Herder among others: that many nations form one people and many people can belong to the same nation. He also claims that all citizens are equal. Kazinczy used the term *hazafi* 'patriot' which in his usage meant *citoyen* in contrast to the usage of his time meaning "a true subject".

1795 után sokáig nem volt tanácsos a nemzetről értekezni, hiszen a nemzet alapvetően a szabad polgárok szabad közösségét jelentette. Viszont hamu alatt izzott a parázs. És az udvart izgatta, hogy a magyar nyelvi törekvések mögött mi minden húzódhat meg. Armbruster, udvari titkár 1807-ben kel­lő aggodalommal számolt be előljárójának, Sumeraw rendőrminiszternek: „Aki az irodalom állapotát ismeri, az jól tudja, hogy a némileg nevesebb nemzeti írók sehol sem gyakorolnak a művelt és félművelt néposztályok gondolkozásmódjára oly nagy befolyást, mint Magyarországon. De sehol sem létezik olyan *esprit de corps* az írók között, mint a magyaroknál. Míg a többi tartományokban az irodalom oltárán áldozó emberek egymást üldözik, lerántják, rágalmazzák, addig a magyar írók bizonyos láthatatlan egyházat alkotnak, amelynek tagjai, akár otthon, akár pedig külföldön éljenek, az egésznek és minden egyesnek a dicsőségéről, mint közjavukról gondoskodnak, és saját, valamint a haza ügyei érdekében a közvéleményt megnyerik és fenntartják. Ők egymással állandó levélváltásban állnak és az irodalom ön­lök karöltve jár a politikával.”¹ Persze, azok előtt, akik a nyelv és az irodalom ügyében egymással vitáztak, olykor elborult a világ, és úgy érezhették, mint ahogy Rát Mátyás a látható és „láthatatlan egyház” papjának, Révai Miklósnak írta: „a Magyar Világ részre hajló, magával tusakodó s ugyan azért semmire sem mehető”.² A magyar irodalom teljesítménye amellet szól, hogy a rendőrfőnök jobban ítélte meg a helyzetet. Ki is találták a tübingai pályázatot. A pályázat kérdése az volt, hogy alkalmas-e a magyar nyelv az ország hivatalos nyelvvé tételére. A pályázatot Cotta könyvkereskedése írta ki, de a bécsi titkosrendőrség sugallta, és finanszírozta, pontosabban a császár, ő maga nevezte ki a bírálókat is,

---

¹ Wertheimer Ede: Az 1807-ik évi magyar országgyűlés. *Századok*, 1896. 305.

² OSZKK, Quart. Lat. 2225. A levél kelte: Győr, 1804. aug. 23.

köztük az egykori szabadkőműves Teleki Sámuel, az erdélyi kancellárt, akiben csalódtak az udvari hatóságok, és a tudós Kopitart. Kazinczy régi pártfogója, Prónay László csanádi főispánnak az ösztönzésére fogott tollat, aki az 1790-es években a diétán a magyar nyelv hivatalos nyelvvé tételéért küzdött. Magyarországon feltehetően sejtették, hogy mi áll a pályázat mögött a háttérben. Kazinczynak úgy kellett fogalmazni, hogy ne tegyenek még hozzá az eddigi 2387 naphoz, ugyanakkor az uralkodót (és a közvéleményt) is meggyőzzék a hivatalos magyar nyelv alkalmasságáról.³ Kazinczy pályaműve a magyar nyelvi törekvések – óvatos – szintézise. Óvatos, mert néhány évvel korábban éppen Prónay intette óvatosságra, figyelmeztetve, hogy bár „a forró és buzogó hazafiúságot [...] mindnyájan érezzük, de nem tanácsos dobra verni. A m. nyelv illő kelésének [pártolásának és terjesztésének] lappangva kell menni és nem zörögve, mert különben a titkos akadályokból erőhatalom gát tétetik eleibe.”⁴ Az óvatosság szándékát fejezte ki munkájának jeligeje is: „Elég volt 2387 napig!” Ez nagyobb óvatosságra vallott, mint a tervezett „Üss, csak hallgass meg!” jelige, amelyet aztán elejtett, de nem ejtette el nemzeti és nyelvi programját, sőt, a lehető legvilágosabban fejtette ki, megelőlegezve az 1840-es évekre kimerülő polgári-liberális nemzetszemléletet.

Amikor Kazinczy pályaművét kézbe vesszük, figyeljünk arra, milyen szövegösszefüggésekben használja a nemzet, nép fogalmát. A nemzetek – írja Kazinczy – : a magyar (ungarische), a szláv (horvát, illír [=szerb], hallgatólagosan a szlovák is), a román (walachische), a német. „A magyarok népe, amely a 9. században Baskiriából vonult ide, itt nagy nemzetet alapított. Az itt talált leigázott nép a szlávok és a románok,” a németek bevándorlók. „A magyarok magyarok (die Ungarn der ungarischen Zunge)” alkotják a „legnépesebb kasztot”.⁵ (Kis Jánoshoz írt összefoglalójában kaszt helyett osztályról írt.)⁶ A *Hazai tudósítások* 5 millióra teszi a magyarok számát a mintegy 8 milliós össznépességből.⁷ „Ha ez a szám eltúlzott – ismerteti Kazinczy a fenti számhoz fűzött értékelést –, akkor is biztos, hogy a magyarok népe az első, a legkiválóbb, az uralkodó nép Magyarországon.” Ezzel a szemlélettel szemben Kazinczy véleménye:

„Nem! Itt senki sem az első, a legkiválóbb, az uralkodó. A nép egy és ugyanaz, amikor alkotó tagjai eredet és nyelv szerint egymástól külön-

³ Négyesy László: *Kazinczy pályája*. Bp., 1931. 102.

⁴ *Kazinczy Ferenc levelezése*. III. 395.

⁵ *Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve a magyar nyelvről*. Szerk. Heinrich Gusztáv. Bp., 1916. 67.

⁶ *Kazinczy Ferenc levelezése*. VI. 43.

⁷ Rát Mátyás a 7 milliós össznépességből 3,5–4 millióra becsülte a magyarok létszámát. Kókay György: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Bp., 1983. 68–69.

böznök. Mindenki, aki az országban él, hazafi [írja a német szövegben magyarul Kazinczy, zárójelben pedig németül is megadta, hogy mit jelent a hazafi: Sohn des Vaterlandes] vagy idegen, e kettőn kívül nincs harmadik. Mindazok, akik itt születtek vagy többéves itt tartózkodással, birtokkal vagy hivatali szolgálattal a nemzet tagjaivá lettek, hazafiak, magyarok. E két megnevezés szinonima.

Minden hazafi a közjólétnek részese: ezért köteles az egésznek áldozattal szolgálni, amelyet a közjó megszerzése vagy fenntartása megkövetel. A különbözőség jogára hivatkozni, amikor az egész javáról van szó, csalárdság és bűn.”⁸

Érdemes összevetni Kazinczynak ezt a megnyilatkozását a *Hazai tudósítások* „Kik a magyarok?” című cikkével, amelyből a számszerű adatot merítette. Ez a cikk, feltehetően a szerkesztő, Kultsár István műve, egyébként válasz arra a latin brosúrára, amely tagadta azt, hogy a magyar nyelv alkalmas lenne a hivatalos latin nyelv helyét elfoglalni. Kultsár a korban használatos nemzetfogalmakat alkalmazta. Így „törvény szerént” elmondható, hogy

- „1. Magyar minden Mágnás, minden nemes
2. Magyar minden indigena
3. Magyar minden városi polgár.”

Számszerűsítve 95 gróf, 82 báró, 80 000 nemes és 300 indigena familia összesen: 80 487 nemzetség, emellett a városi polgárcsaládok száma: 88 422. Összesen: 168 909. „Elágazásaikat, magzataikat számba véve,” tizzel szorzott Kultsár, hogy a lélekszámot megkapja, és ez: 1 689 000. Emellett a papok száma 15 000-nél több, „a tisztos hivatalbéliék”-é pedig 12 066. Kultsár azt is jelezte, hogy ezek nem mind érzik magukat magyarnak. Ezért a nyelvi nemzet fogalmával is élt. A magyarok számát a felekezeti létszámok alapján becsülte. Úgy vélte, minden református magyar, ez tehát 1,8 millió; a 4,5 millió katolikusnak a fele magyar, az evangélikus magyarok számát pedig 200 000-re becsülte. „Így négy milliommnál többre mégyen a csupa magyar. Vessük hozzá azokat az érdeemes görögöket és rácokat, kik szélteben magyarul beszéllenek, vessük hozzá azon tótokat, kik a kereskedés miatt a nyelvet megtanulták, vessük végre ezen számhoz azon városi polgárokat, kik ámbár németeknek tartatnak, de magyarul beszéllenek, bizonyára nem tarthatni nagyra vitt számnak, ha azt mondjuk, hogy a m. nyelv 5 milliom ember nyelve Magyarországbán. Pedig mindenestül nincsen 8 milliom lakosa.” Nyelv szerint a magyarnak 3668 helysége van. Debrecen 1802-ben több hadi segedelmet adott mint egész Horvátországb.

⁸ Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve, 68.

Ezért „a magyar nemzet valamint jussaira nézve első és uralkodó nemzet, úgy sokaságára nézve sem enged egyiknek is”.⁹

Kazinczy ebből a cikkből merített, és vele is vitakozott. Elméletileg kiérleltebb. Nála a nemzet fogalma Rousseau, Kant és Herder ihletésére is körvonalazódott: sok nemzet egy nép, vagy sok nép egy nemzet. Rousseau ugyanis egy országon belül csak egyetlen politikai entitást ismert; nép és nemzet nála azonos. Kant is csak egyetlen politikai entitást ismert el, de antropológiai előadásaiból az is kiolvasható: különböző nyelvi-etnikai közösségek alkotják az egységes politikai kollektív személyiséget, a nemzetek a népet. Az állampolgárok mindkét gondolkodónál egyenlők. Kazinczy a hazafi kifejezést használta, ez megfelelne a patriotának, de mégsem az. Patriotán a hivatalos birodalmi világban a hű alattvalót értették. Kazinczy hazafija ennél több: *citoyen*. De ezt nem lehetett használni. Révai Miklós 1805-ben is amellett állt ki, a patrióta magyarított formája, a „honnyi” el- len: „A *hazafi* szó már szokásban vagyon régóta; okos választással vétettet fel, a *civis* nevet hathatósan kiejti: a nagy országló közönségnek, a hazá- nak, hívséggel, szeretettel leköteleztetett tagját, egy édes anyának kedves fiát.” Ezzel szemben a honnyi cselédet jelent vagy földit.¹⁰

Nagy tehertétel volt az, ahogy Magyarországon a különböző nyelvi-etnikai közösségek egymás rovására valamiféle hierarchiát akartak kialakítani, és mindegyik a maga elsőbbségét a feudális hódításelmélettel (magyarok, románok) vagy az őshonosság fikciójával (szlávok) próbálta igazolni. A hódításelmélet feudális jogelméleti konstrukció. Kazinczy gondosan át is siklott a kényes téma fölött, és csak óvatosan jelezte a magyar verziót. A nemzeti eredet kérdése egyébként nem izgatta. Később, 1825-ben is úgy vélte, hogy nem lehet meghatározni az ázsiai őshaza helyét. A finn rokonság szerinte „káprázolat”. Nem érv, hogy a finn és a lapp nyelvvel sok szavunk közös. Szerinte Beregszászi Nagy Pál „nem egyes szók, hanem az egész magyar nyelv alkotmányának összehasonlítása által mutatá meg, hogy a magyar nyelv a szemitai nyelvek számába tartozik”. Beregszászi egyébként nagy ellenfele volt Kazinczynak, az írói szabadságra vonatkozó elképzeléseit élesen támadta.¹¹ Kazinczy viszont az el- vet előbbre tartotta: „A ködös kérdésnek filológiánkra nézve kevés haszna, históriánkra éppen semmi nincs.” A magyar honfoglalást tényként kezelte: „A meghódolt földön szlávokat találánk, kiknek keresztyén papjaik ismerék az írás mesterségét. De a mi dolgunk fegyverforgatás volt, a béke munkáit s a föld művelését azokra hagyánk. Nem ezek vevének fel szókat a

⁹ [Kulcsár István:] Kik a magyarok? *Hazai tudósítások*, 1807. március. 23. sz. 186–188.

¹⁰ *Kazinczy Ferenc levelezése*. III. 383.

¹¹ Beregszászi Nagy Pál: *Penna-háború, nemzeti nyelvünk dolgában*. [Sárospatak,] 1820.

mi nyelvünkéből, hanem mi az ezekéből, mely mindég megtörténik, midőn az, aki jó, nem látott dolgokra talál az új honban, és amidőn a nemesb természet akad össze kevésbé nemessel. Nehezebben tanulni nem nagy oka a dicsekedhetésnek, bár nem mindég tanácsos, s amit mi tevének itt, midőn felejtünk eredeti szavainkat, s szláv és német s francia és olasz szókat szedünk fel, azt tevék a németek is, midőn a fejet, szemet, fület, orrat a Róma harcolóitól vették által, s többé az ezeket jegyző német szókat nem ismerik.” A németek a görög nép egyik ágának nevezik magukat, „de a német nép nem görög nép.”¹²

A magyar honfoglalók hőstettei mégsem hozták lázba Kazinczyt. Ízlése vezette nemzetszemléletében is. Amikor 1788-ban kezébe került Dugonics *Etelkája*, megörült, „hazafiúi elragadtatást s csak őseink előtt esmeretes felséges együgyűséget s magyar tüzet reménylén,” de csak „legizetlenebb galantériát, a legalacsonyabb popularitást s gyermek affektációt, *hogy magyar vagyok* találtam benne”. Márpedig: „En is csaknem a szenyvedhetetlenségig, csaknem a más nemzetek megbántásáig kevélykedem abban, hogy magyar vagyok, de még is Etelkát olvasván, sok helyeken mintegy elszégyenlettem magamat, látván azt, hogy pajtás uram magát miként teszi nevetségessé a magyar névnek illetlen s ok nélkül való emlegetéseivel.”¹³ Viszont az 1790-es esztendő nagy nemzeti fellángolása-kor már örömmel észlelte, hogy „férőfiaiink s asszonyaink” immár a német helyett „gyönyörködve beszélnek azon a nyelven, amelyen Etele és Etelka beszélt”.¹⁴

Később „párducos Árpád” megéneklését kifogásolta. Leveleiben tagadta, hogy Vörösmarty *Zalán futására* gondol. Nem nevezte meg Virág Benedeket sem, aki éppen akkor verselt „párducos Árpád”-ról, és arról, hogy milyen nagyszerű „halni királyotokért”,¹⁵ amikor ő a börtön ablakából láthatta, hogy mi történik a kinti világban. De nem lennének igazságosak, ha nem jeleznénk, hogy költőnk néhány év múlva már a béke áldását kívánta,¹⁶ de a párducos vezérek emlékét is tovább ápolta.¹⁷ Ugyanakkor ő, a jobbágyszármazású katolikus pap „emberi magatartásában elhatárolta magát a nemességtől, szegénységben elért függetlensége révén derűsen tudta hirdetni a nemességnek a polgárius életvitelt, az újabb, modernebb,

¹² Kazinczy Ferenc: A nyelv, az írás feltalálása; magyar nyelv bölcsője, s legrégibb maradványaink. *Felső Magyar Országi Minerva*, 1825. jan. 5–8.

¹³ *Kazinczy Ferenc levelezése*. I. 191.

¹⁴ *Kazinczy Ferenc levelezése*. II. 83. Hasonlóképpen vall *Kazinczy Ferencz' külföldi játszó-színje*. I. Kassa, 1790. 5.

¹⁵ Virág Benedek: *Poétai munkái*. Pest, 1799. 125.

¹⁶ [Virág Benedek:] *Békesség óhajtás*. [h.n.] 1801.

¹⁷ Virág Benedek: *Költemények Phaedrusként*. Buda, 1819. 65.

urbánusabb életérzést”.¹⁸ Kazinczy viszont tovább viszolygott „párducos Árpád”-tól, és a végén csak kiderült, hogy kritikai indulatainak elsősorban Pázmándi Horvát Endre a célpontja. Néhány útibeszámoló levelét ugyanis könyvként kiadta, és a fedőlap belsején magának megjegyezte: „Lap 45. kaján célzást talál a némely olvasó, s talán kajánságból. Az író tólvaj haragra gyullasztá a hívatlanok esztelensége, kik nagy tüzzel hozzá fognak a nemzet nagy alkotójának magasztalásához, s későn látják, hogy az nem oly könnyű, mint képzelték. Így gyullad fel az eszes ember a religió ellen, mikor látja, hogy a fanatikusknál mi a religió; s Klopstock csendesen hallá, s nem volt általa megbánva, hogy a Herrmann nyavalyás magasztalóit megvagdalták.”¹⁹ Ezen az oldalon esztergomi barátaival való találkozásáról számolt be, amelyen „nem pirulok megvallani, hogy a párducos Árpád tömjénezőitől végre borzadok, s szégyellek tekinteni társoknak. Én nem tudom, az a becsületes ember mit véthete oly nagyot az Istenek ellen, hogy ezer esztendeig csendesen feketvén sírjában, most onnan minden által felrángattatik, aki elhitette magával, hogy hexametert pörölyözni, s valami olyanformát mint az éposz, összefirkálni ő is tud.” Horvát ezt azon nyomban meg is torolta a *Sas* című lapban, hangoztatva, hogy Kazinczy az ő *Árpádját* nem is olvasta.²⁰ És válaszként rögtön megpróbálta kifigurázni Kazinczy 1823-ban megjelent – *A fegyvernők* című – versét. Horvát mérgében persze nem vette észre annak politikai üzenetét, azt, ahogy Kazinczy-vers a népszuverenitást a patriarkálisnak tetsző királykultusszal ötvözte az alkotmányos királyság jegyében:

*Árpád, a pálca tiéd, tied a kard és az érc paizs;
Szabad nép adta, s önkényt, azt kezdedbe,
Magáért, s nem magadért.
Viseld, fia és atyja néki, és a szép örökbe
Etelyénk hagyá azt reánk – te légy vezérünk.*

1823-ban ennek egyértelmű politikai üzenete is volt: ellenállásra buzdított, miközben a megyék ellenálltak az adóemelésnek és az újoncoszásnak. Ha viszont netán Kazinczyt felelősségre vonták volna, okkal hivatkozhatott volna az ízlésre, az esztétikumra. De látható, nem a politika átesztétizálásáról van szó, hanem az esztétikai formák mögé rejtett politizálásról. Kazinczyt alapvetően az ízlése vezette; akkor is, amikor még

¹⁸ Szauder József: *Az estve*, 273.

¹⁹ *Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra*. Pest, 1831. OSZKK, Oct. Hung. 725.

²⁰ Dajkó Pál: „midőn majd esztendő mulva a betűk hasításaiba macska méz fakad”. *Klasszikus magyar irodalom története*. Szerk. Dajkó Pál, Labádi Gergely. Szeged, 2003. 102–103.

1791-ben hiányolta a „józan okosságot és logikát” Decsy Sámuel könyvéből,²¹ amelyet a modern magyar nacionalizmus egyik alapművének lehet tekinteni.²² Ugyanakkor 1790-ben a nyilvánosság előtt szokatlanul türelmetlen módon sürgette a magyar hivatalos nyelvet, hogy az legyen a „kenyérnyelv”, mert így csak az érvényesülhet, aki tud magyarul, „az idegen vagy magyarrá lesz közünk vagy éhel hal”, míg a latinnal „örökösen bezárjuk a tudományok elterjedése előtt az utat,” sőt „elől az idegenek özönes nemzetünk korcs-zürzavar lesz”.²³ Láttuk, némileg hasonlóképpen érvelt Hajnóczy is, amikor a latin nyelv uralmában látta a fejlődés gátját, és azt hangoztatta, hogy a magyar hivatalos nyelv mindenki érdekét szolgálja, és korlátozza „a külföldiek” befolyását.²⁴ Hajnóczy megnyilatkozásának erősebb a társadalmi töltete, míg Kazinczy kemény kijelentései erősen öngigazoló jellegűek. Így akarta feledtetni, hogy hivatalnokként József császár politikájához igazodott, és ezért a nemesi ellenállás hevületére jakobinisztikus nyilatkozattal licitált rá. Magánleveleiben nem találunk ilyen éles kirohanásokat. Az ízlés és a politikai belátás is szerepet játszott aztán abban, hogy Kazinczy a fentebb idézethez hasonló kategorikusan magyarosító kijelentést ne tegyen, és kerülje a nyelv és nemzet radikális azonosítását.²⁵

Kazinczy a tübingai pályaműben nem említette a nemességet. A *Társadalmi szerződés* egykori fordítója gondosan kerülte a *citoyen* lehetséges magyar megfelelőit, viszont mégis olyannal élt: hazafi, és ennek szinonimájával: magyar. (Egyébként ő, aki a hazafit az állampolgár szinonimájaként használta, a túlzó nacionalizmus számára új szót alkotott: hazafizmus.²⁶) A tübingai pályaműben talán azért is nacionalizálta az állampolgárt, mert még ebből lehetett a legkisebb baj. A hazafi a polgári nemzet aktív polgárának felel meg: vagyona vagy egyéb érdemei a többi lakos fölé emelik, választójoggal rendelkezik, tehát a politikai közéletben való részvétel lehetőségével. Teljes egyenlőségről Rousseau ugyan álmodhatott, de alkotmányterveiben, mint a lengyelországi alkotmánytervében nem javasolta tényleges kivitelezését, csak előkészítését. Mozgósítani persze lehetett az ember nembeli és törvény előtti egyenlőségével. 1794 májusában a *Marseillaise*-ről meg is jegyezte Kazinczy: „Ha álom is, szép álom.”²⁷ Az álmok kora azonban lejárt. Rousseau – a jakobinus alkotmány kivételével

²¹ Kazinczy Ferenc levelezése. II. 186.

²² Decsy Sámuel: *Pannóniai Féniks avagy hamvából fel-tamadott magyar nyelv*. Béts, 1790.

²³ Kazinczy Ferenc levelezése. II. 45–47.

²⁴ *A magyar jakobinusok iratai*, I. 86.

²⁵ Biró Ferenc: *Nyelv, „tudományok”, nemzet*. Holmi, 2005. 580–594.

²⁶ Farkas: *A magyar romantika*, 158.

²⁷ Kazinczy Ferenc levelezése. II. 359.

– egyetlen francia alkotmány szerint sem kapott volna választójogot, mivel nem volt vagyona és diplomája sem.

Kazinczy nemzetszemlélete nem feudális, nem rendi szemlélet, hanem kripto-polgári szemlélet. A francia modell finomított formájához és Herder népszemléletéhez igazodik az ő nemzetfogalma. Amint ez utóbbi Nagy Károlynak vetette szemére, hogy kiirtotta a bárdok költészetét, Kazinczy Mátvás királynak rója fel, hogy elhanyagolta a magyar nyelvet, nem jegyeztette fel a nép énekeit, hanem idegen könyveket vásárolt.²⁸ A magyar államnemzet eszméje és eszménye a francia testvére. Tudjuk, a francia forradalom kemény hadjáratot folytatott a nyelvjárásoknak nevezett nyelvek ellen, amelyeket ellenforradalmiaknak tartott. Kazinczy a tübingai pályaműben azt hangsúlyozta, hogy a „szláv, román és német magyarok” magánügyeikben élhetnek a nyelvükkel. „Az elzászi Strassburgban családi körében németül beszél és a francia emigráns Berlinben németül, de az előbbi francia, az utóbbi német, amikor a nép tagjaként jelenik meg,” mert „egy népnek csak egyetlen civilnyelve lehet”, mármint államnyelve.²⁹

Ekkortájt jegyezhetette le magának: „Magyar népnek deák törvény olyan, mint a Caligula magas oszlopokra szegzett törvénytáblái, hogy senki ne olvashassa. Flagitante populo Romano proposuit quidem legem, sed et minutissimis litteris et angustissimo loco, ut ne cui describere liceret. Sveton. Calig. XLI. (Magam gondolatja és nem mástól vett.)”³⁰ A tübingai pályaműben pedig annak hangsúlyozásával fejtette ki a magyar nyelv hasznosságát, hogy a magyar nyelvű törvények az országot „alkotó testületek legszámosb tömege előtt közvetlenül érthetők volnának, míg je-

²⁸ Fried István: Herder történetfilozófiai nézeteinek nyomában. *Ethnographia*, 1985. 552.

²⁹ *Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve*, 68–69. A pályamű egy másik változatába „civilnyelv” helyett „polgárnyelv” áll. MTAKK, Vegyes 2-32. 53.

³⁰ MTAKK, K. 633/l. Kazinczy Ferenc: Az én Pandectám. 176. Suetonius: *Caesarok élelte* Caligula életrajzában (40–41.) a következő olvasható: „Az új, azelőtt ismeretlen adókat előbb adóberlők útján, de minthogy ezek túlzot hasznót húztak, később testőrsége tisztjei és tribunusai útján hajtotta be; minden holt tárgyat, minden eleven embert megadóztatott. A Rómában eladott összes élelmiszerek árából bizonyos részesedést szabtak meg a kincstárnak; országszerzte minden bírósági ügy és pereskedés céljára pedig a perelt összeg két és fél százalékát; de ennél magasabb összeget róttak ki büntetésül, ha valakiről kiderült, hogy adósával kiegyezett, vagy elengedte követelését; adóra a teherhordó munkások napszámának egynyolcadát vonták le, az utcalányok keresetéből pedig naponta egy szeretkezés árát. A törvényt még ki is egészítették: eszerint meg kell adóztatni a hajdan volt kéjnöket és kerítőket is; még a házasságokra is adót vetettek ki. / 41. Ezeket az adórendeleteket Caius kihirdetés útján ismertette, de írásba nem foglalta; így az emberek, minthogy az írott szöveget nem ismerték, sok vétséget követtek el; ezért végül is kifüggesztették a törvény szövegét, de egészen kis betűs írással és olyan gyér forgalmú helyen, hogy jóformán senki el nem olvashatta.” (Internet, MEK, Ford. Kis Ferencné.) A 41. fejezet idézett része az eredetiben: Eius modi uctigalibus indictis neque propositis, cum per ignorantiam scripturae multa commissa fierent, tandem flagitante populo proposuit quidem legem, sed et minutissimis litteris et angustissimo loco, uti ne cui describere liceret.

lenleg hét millió közül bizonyosan öttel csak az ösztön egy sötét neme, leginkább pusztá sejtetem, mi szabad és mi parancsoltatik”.³¹ A gondolat összecseng azzal, azzal, hogy Rousseau az állampolgárok számára érthetetlen államnyelvet szolganyelvnek nevezte. Kazinczy okfejtése pedig jelzi, hogy a magyar diéták magyar hivatalos nyelvet célzó törekvései nem feudális presztízsszemponatok érvényesítését jelentették. A későbbi liberális nacionalizmusnak is ez az alapállása, a kérdés csak az lett, hogy mégis a nem magyar nyelvek használata a közéletben mennyire érvényesülhet. Minden ún. soknemzetiségű államnak alapkérdése ez. Nyilvános diszkusszió tárgya lehetett volna. De még Kopitar javaslatát sem fogadták meg, hogy a tübingai pályázatokból – a 23 pályaműből – való válogatást adjanak ki. A birodalom vezetői nem akarták a nemzeti érzékenységeket a kelletténél jobban izgatni, és nyilván azt is felismerték, hogy a nacionalizmusban ott munkál a társadalmi reformvágy is. A francia példára való hivatkozás is Kazinczy pályaművében erre utalt. Rousseau fordítója nem cáfolta meg önmagát akkor sem, amikor Goethe *Egmont*-ját fordította. De amíg a weimari cenzor Egmontja nyugodtan használhatta a testvér szót, a széphalmi mester ezt az atyafiúval adta vissza, nehogy már testvériséggel vádolhas-sák: „És éppen oly természetes, hogy a polgár attól kíván igazgattatni, aki vele született, vele nevedett, akiben a felől ami igazság, egyenlő gondolat vagyon, akit ő úgy tekinthet, mint atyafiát.”³² De a lényeg maradt, a nemzet az önrendelkezés igényét juttatja kifejezésre. Kazinczy nemzet-szemlélete a reformellenzék nemzetszemléletével azonos, 1830 után csak meg kellett, mert már meg lehetett találni a módját, hogy miként emeljék be a népet e nemzetbe.

---

³¹ MTAKK, Vegyes 2-32. 54.

³² Kazinczy Ferenc munkái. VIII. Pest, 1814. 244.

Pál József

**A határ és a halál a magyar neoklasszikus költészetben
(Kazinczy, Csokonai)¹**

**The appearance of limits and death in the Hungarian neoclassical
poetry (Kazinczy and Csokonai)**

The new Hungarian literature of the turn of the 18th and 19th cc followed Italian and German patterns fulfilling neoclassical poetic requirements. Mihály Vitéz de Csokona was inspired by Italian ideas, Ferenc Kazinczy by German ones (especially those of Goethe), their poetry easily fitted into the European literary mainstreams of the period.

A magyar irodalomtörténet-írásban a neoklasszicizmus terminus az olasz kritika (Giosué Carducci, Mario Praz, Attilio Momigliano, Walter Binni) nyomán jött létre. Az italianistákhoz hamar csatlakoztak a germanisták és komparatisták (Vajda György Mihály²) is, akik egyrészt a Sturm und Drangot követő goethei-schilleri klasszika nemzetközi elhelyezésére találtak benne megfelelő kifejezést, másrészt pedig újszerűen tudták értelmezni a német költészet weimari csúcspontjának szociológiai, történet-szemléleti és művészettörténeti-régészeti vonatkozásait. Az olasz és német mintákat követő új magyar irodalomra is tökéletesen alkalmazhatónak bizonyultak a neoklasszikus poétikai elvek³. Csokonai Vitéz Mihály olasz, Kazinczy Ferenc német (Goethe) és képzőművészeti inspirációjú költészete könnyen volt illeszthető a XVIII. század végének, XIX. század elejének fő európai áramlatába. Mindazonáltal a szó magyar használatban két jelentéssel bír, az általunk használt irányzaton kívül megnevez egy XX. századi festészeti tendenciát is. Sőt, Walter Binni⁴ és Szauder József⁵ meggyőző

¹ Olasz nyelvű változata elhangzott a római Accademia dei Lincei, 2009. szeptember 23-án.

² VAJDA György Mihály, *Neoklasszikus művészet – neoklasszikus irodalom*. In: *Össze-függések*, Magvető, Budapest, 1978. 42-60.

³ PÁL József, *A neoklasszicizmus poétikája*, Akadémiai, Budapest, 1988.

⁴ BINNI, Walter, *Classicismo e Neoclassicismo nella letteratura del Settecento*, La nuova Italia, Firenze, 1963.

⁵ Szauder háromféle, egymással egyébként össze is függő klasszicizmust különített el a felvilágosodás korában: iskolás-latinos-imitációs klasszicizmust, a XVII. századi eredetű franciás klasszicizmust és a neoklasszicizmust, amely szerinte, a francia forradalmi képzőművészetben, a német klasszikában (Lessingtől Hölderlinig) és az olasz irodalomban (Parini, Alfieri, Pindemonte, Foscolo, Leopardi) van jelen. SZAUDER, József, *A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a felvilágosodás magyar irodalmában*. In: *Az estve és Az álom*, Szépirodalmi, Budapest, 1970. 92-122.

erejű érvelése dacára a magyar szakemberek tudatában nem él eléggé világosan a „klasszicizmus” és a „neoklasszicizmus” közötti különbség. Hugh Honour *Neo-classicism* című, a szerző XVIII. század végi kutatásait tartalmazó könyve nálunk 1991-ben *Klasszicizmus* címmel jelent meg⁶.

Ha a neoklasszicizmus mint irodalom- és művészettörténeti kategória (hasonlóan a többi ilyen elnevezéshez) nem is felelhet meg minden elvárható kritériumnak, az általa felvetett problémák és az általa szorgalmazott megközelítések feltétlenül és vitathatatlanul eredményre vezetnek az eszmék és a művek vizsgálatakor⁷.

Az egyik ilyen, a XVIII. század második felének társadalmi változásaival összefüggő esemény egy újfajta energia megjelenése, amely meg akarta tapasztalni, és szét akarta feszíteni azokat a határokat, amelyeknek a keretei között létrejött. A német Sturm un Drang, a francia forradalmi építészeti geometrizmusa (Etienne Louis Boullée, Claude Nicolas Ledoux), Alfieri a végzettel, sőt magával Istennel küzdő tragikus alakjai más-más módon és körülmények között ugyan, de mind a tiltásoktól való szabadulási kísérletek. Magyar irodalmi példaként a szenzualista filozófia által kialakított új antropológia megjelenését emelhetjük ki az 1770-es, 80-as évek szentimentális, wertheri hatást mutató regényeiben (Kazinczy Ferenc, *Bácsmegyey*, Kármán József, *Fanni hagyományai*), illetve a törvények és törvénykezés történeti-elméleti kérdéseivel való rendszeres foglalkozást (pl. az „Orpheus” című, 1790-ben megjelent folyóiratban⁸, J.-J. Rousseau-, Cesare Beccaria-fordításokkal, Gaetano Filangieri említésével).

Ez az energia igyekezett szétfeszíteni a régi rendszer kereteit, voltak országok, ahol eszmei és politikai mozgalomban öltött testet, és volt, ahol, a periférián, csak az irodalom területén tudott megjelenni. A századforduló körüli évtizedekben a Habsburg Birodalomhoz tartozó rendi Magyarországon nem voltak olyan forradalmi erejű politikai, társadalmi változások, mint Európa számos más részén. A magyar irodalom megújulási mozgalma Mária Terézia bécsi udvarából indult ki. A felvilágosodás ajánlotta polgári átalakulás terjesztői többségükben a nemzeti érzelmű arisztokraták, a jozefinista értelmiségiek és a radikális demokraták közül kerültek ki. Az

⁶ HONOUR, Hugh, *Neo-classicism*. Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex, 1968. Magyarul Várady Szabolcs fordításában, *Klasszicizmus*, Corvina, Budapest, 1991.

⁷ Az irányzat ilyen értelmű alkalmazását javasolja Michel Delon tanulmányában, *Existe-t-il un néoclassicisme en littérature?*, In: *Un siècle de Deux Cents Ans. Les XVIIe et XVIIIe Siècle: Continuité et Discontinuité*. Textes réunis par Jean DAGEN et Philippe ROGER. Editions Desjonquères

⁸ PÁL József, *Kazinczy Orpheusáról*, „Hermann Ottó Múzeum évkönyve” XXVII (1989), 205-225, illetve *A kortárs olasz költészet Kazinczy Orpheus című folyóiratában*, „Széphalom”, 12 (2002), 55-61. A folyóiratot 2001-ben újra kiadták.

új eszmék, a francia forradalom⁹ és a napóleoni háborúk azonban itt nem eredményeztek olyan széles alapon nyugvó mozgalmat, amely komoly kísérletet tehetett volna akár az idegen elnyomás alatt sínylődő ország *status quo*jának megváltoztatására, akár egy polgáribb jellegű társadalom közeljövőben történő létrehozására. A függetlenséget és a társadalom fejlődését célul kitűző Martinovics Ignác¹⁰ vezette jakobinus mozgalmat szűk, szabadkőműves elit szervezte, s azelőtt lepleződött le, hatalmas traumát okozva, hogy különösebb eredményt elért volna. Az összeesküvés 18 vezetőjét, közöttük Kazinczy Ferencet halálra ítélték (1794/5), majd a király az ő büntetését hét év várfogságra változtatta. (Az elrettentés és a kiépülő ellenőrzési rendszer három évtizedig elejét vette minden forradalmi megújulási kísérletnek.) Csokonait, Kazinczyval való kapcsolata miatt eltanácsolták a debreceni kollégiumból, a megtorlásra írt versében (*Magyar! Hajnal hasad*) a sötét éjszaka elmúltát, a magyarok napkeltéjét és dicsőségét a XX. századra vetítette előre. (Herder ennél szomorúbb jövőt jósolt, szerinte a magyarok végleg eltűnnek a „szláv tengerben”).

A társadalmi feszültségek, a változtatási szándék főleg az irodalom keretei között jelent meg, az ország fennmaradása attól függött, hogy a magyar nyelv és irodalom fennmarad-e? (Különösen II. József erőszakosan németesítő nyelvrendelete, 1784 után, amellyel ez a „nagy ember, de szerencsétlen uralkodó” eredeti céljának az ellenkezőjét érte el.) Magyarországon nem alakult ki olyan történelmi helyzet, amikor a görög-római hősiesség eszményhez és a plutarkhoszi erkölcsfelfogáshoz való igazodás szándéka antik jelmezben küzdő kortárs hősokeket teremthetett volna. Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferenchez írott episztolájában¹¹ úgy állítja elénk a fogsága után a felvilágosodás elvei alapján a magyar nyelv és költészet ügyét hatalmas erővel propagáló szellemi vezért, mint aki egyedül szegezte szembe magát az árral, mint nemzetmentőt. „Az ész minden! S ebből foly minden jó, / Nincs e nélkül virtus, s semmi boldogság”. A magyaron kívül minden nép a saját nyelvét „formálja”, mert e nélkül remélni sem lehet, hogy az „elbutult község” a „józanság istenibb szavát megfoghassa”. Ahogyan Dante a *Paradiso* invokációjában az emberi akarat bűnének és szegényének nevezi, ha a dicsőséges tettek nem kapnak költői megörökítést, úgy Berzsenyi a magyarok hagyományát teszi felelőssé, ha költészet híján a nép elpusztul,

⁹ Csokonai szerint a benne részt vevők „jó theoriájú, gonosz praxisú halandók” voltak, ez a véleménye sokakéval megegyezett (Alfieri, Hegel, Hölderlin stb.).

¹⁰ A vezető maga a bécsi udvar besúgója volt, kettős játszmát folytatott, konfúzus elveket vallott.

¹¹ Kazinczy Ferenczhez, 1809. december 31.

Hányat találsz, kik édes nyelvünket
 Híven kegyelnék és buzgón ápolnák,
 Hogy sírja szélén még egyszer szelíd
 Szózatját, mint a haldokló hatyu,
 Aon forrási közt elkezdéné?

A *határ* természetrajza az *Encyclopédie* egyik állandóan visszatérő, nyugtalanító problémája¹². D’Alembert *Essai sur les éléments de philosophie*-ja szerint: «On voit encore par cette notion, que l’infini, tel que l’analyse le considère, est proprement la limite du fini, c’est-à-dire le terme auquel le fini tend toujours sans jamais y arriver, mais dont on peut supposer qu’il approche toujours de plus en plus, quoiqu’il n’y atteigne jamais»¹³. Paradox meghatározás, egy negatívumon (a véges nem érheti el a végtelen határát) és egy pozitívumon (hozzá való közeledés) alapul.

Míg a részben említett affektív-emocionalista irányzatok az új energiához és feszültségekhez merőben új kifejeződési formákat kerestek, összetörve a régi rendet, addig a forradalom körüli idők alkotói igen tudatosan a történelem felettivé emelt régi, klasszikus értékeket és szabályrendszert fűtötték fel új indulatokkal, a végtelen felé közelítve őket. “Fáklyáinkat az antik költészet tüzeiben gyújtjuk meg” (André Chénier, *L’Invention, Allumons nos flambeaux à leurs feux poétiques*). Goethe a dramaturgiai szabálytörésből, a szabadság követeléséből (*Götz von Berlichingen*), a nyitott, epikus formától (*Werther*), az ismert rend elleni lázadásból (*Ur-Faust*) jutott el a zárt, klasszikus formáig (*Iphigenia*), a káoszellenességbe, a törvényszerű tiszteletébe, a tipikusba (*Faust* II.része). A poétika nyelvén: a *manir* puszta szubjektívizmusából az általános és az egyedi megbonthatatlan egységéből születő, spirituális-organikus *stilus*ba.

Az élet és a halál közötti vagy a generációkat elválasztó határ átlépése antik környezetben, jelmezben vagy utalásokkal a neoklasszikus költők és művészek számára a *fenséges* egyik legfontosabb forrása. Monti Iliásfordításában Apollon ereszkedik le így ligetéből:

„Mettean le frecce orrendo / su gli omeri all’irato un tintinnio / al murar de’ gran passi; ed ei simile / a fosca notte, giù venia¹⁴.” E szoborszerű

¹² PÁL József, *De la notion de la limite à la fin du XVIIIe siècle*, In *Borders, Nations, Contacts. Cultures in Europe and the Americas*. Edited by T. Bremer, K. Kürtösi. Szeged, 2003. 27-35.

¹³ cit. CHOUILLET, Jacques, *L’esthétique des Lumières*, PUF 1974. p. 128.

¹⁴ *Iliász* I. ének (Montinál 58-61. sorok). Magyarul: (Apollón) „jött az Olümposz csúcsáról, haragudva szívében, / Iját s kétfődelű tegezt hordozva a vállán: / és a haragvó vállá fölött csörrentek a vesszők / minden mozdulatára: közelgett, mint a sötét éj.”, 1.46-49 sorok, Devcecséri Gábor fordítása. BINNI, Walter, *La poetica neoclassica italiana*. In *Classicismo e Neoclassicismo nella letteratura del Settecento*. La Nuova Italia, Firenze, 1963. p. 88.

mozdulatban a feszültség és a mozgás fennkölt nyugalomba emelkedik, ahogyan a tenger mélye is örökké nyugodt, bármennyire is felkavart a felszíne (Winckelmann). Apollónhoz hasonlóan emeli égre a tekintetét Herkules André Chénier költeményében (*Hercule*):

*Et l'oeil au ciel, la main sur la massue antique,
Attend sa récompense et l'heure d'être un dieu.*¹⁵

A XVIII. század vége és a XIX. század eleje jelentős műveiben többször visszatér a generációk közötti ellentét általános érvényre emelt témája¹⁶. Ilyen például II. Fülöp és Don Carlos nem csak személyes konfliktusa Schiller tragédiájában. Ilyen az istenek két nemzedékének ellentéte Keats mitológiai költeményében (*Hyperion*): Saturnus, a hatalmát vesztő régi isten bukása a természet törvénye (Nature's law), „A power more strong in beauty, born of us / And fated to excel us¹⁷... (Book II)”, örök törvény támogatja az új, a szebb generációt. „Who hath forsaken old and sacred thrones / For prophecies of thee, and for sake / Of loveliness new born” (Book III). Az első hasonlat, amellyel a költő jellemzi a bukott istent rögtön az elején: „quiet as a stone”, a földanyáról pedig: „Her face was large as that of Memphian sphinx” (31). Folytathatjuk a sort Goethe *Iphigenie*-ájával, vagy Kazinczy Ferenc Belvederei Apollón szoborról (Vatikán) adott,¹⁸ amelynél szebb szobor nem maradt ránk. „A férfi szépség, az ifjúság' legvirítóbb korában, belé vagyon nyomva; egyszersmind pedig a' nehéz győzelem' könnyű vévégrehajtása. Jön Apollo, rálövi nyilat a rettenetes szörnyre, az leterült 's bőg, ordít kínjában, ő pedig, mint ha semmit nem tett volna, a' mire erő kellett, nyugalomban lép fel oda, a honnan leszállott.”

Az emlékművekben kifejeződő nemzeti hőskultusz – aminek példája a XVIII. század második felétől Európában általánossá vált Pantheon-építészet, illetve Foscolo *Dei Sepolcrija* – helyett a sírokon ábrázolt jelenetek inkább a családiasság vagy barátság érzelmét mutatják. A patriotizmus he-

¹⁵ „Szemét az égre (emeli), keze a régi buzogányon, / Várja jutalmát és a órát, amelyben ismét lehet.” PÁL József, *A neoklasszicizmus poétikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. p. 187

¹⁶ A generációk közötti ellentét mellett számos példa idézhető egymásba kapcsolódásukra is: a tanítás, a vezetés, a példa jellemzi például Wilhelm Meister – Lothario, Tamino – Sarastro kapcsolatát. Ez az eszme inspirálta Foscolo *Dei sepolcri* című költeményét vagy David Horatiuskok esküje című képét.

¹⁷ A három Keats-idézet Vas István fordításában: „úgy lép a nyomunkba / egy friss tökéletesség, gyönyörűbb / erő: belőlünk született, de sorsa, / hogy felülmúljon minket...”, „ aki már / elhagyott rég fölszentelt trónokat / rólad szóló jóvendölésekért, / az újszülött szépségért.”, „Nagy arca volt, mint Memphisben a szifinksnek.”

¹⁸ *ibidem*, p. 94 („Felsőmagyarországi Minerva”, 1828. 1560.)

lyett melankóliát, fájdalmat. Hasonlóan Greuze (*La veuve inconsolable*, 1763) képéhez vagy Canova Volpato síremlékéhez (1807–1808). A műveken egyszerre látható az élő rokon (feleség, leánygyermek) és a halott szobra, a művész közöttük kétirányú kapcsolatot teremtett: a halott erőt és akaratot ad át az élőknek, az utóbbi halál utáni virtuális létet biztosít számára az emlékezéssel. Ezzel relativává válik a két világ közötti határ, a bécsi Mária Krisztina síremléken (1805) gyászolók menete a határt jelentő kapu felé vonul. Az olasz szobrász művészi elveit a nyelvújításban nyíltan felhasználó Kazinczy kislánya emlékére Canova szobrot akart állítani Ámor és Psyche története (1806) alapján. Mellette nem az apa állt volna. A halhatatlan-halandó pár ábrázolása alá Kazinczy a szomorú alkalomra írt epigrammáját akarta vésetni, amelynek szerkezete bravúrosan követi a szoborcsoport struktúráját¹⁹.

Az olasz barokk és árkádikus költészetet kitűnően ismerő és fordító Csokonai Vitéz Mihály műveinek más-más módon és körülmények között állandóan visszatérő témája az egyik állapotból a vele ellentétesbe való átmenet. A halál-tematika keretbe foglalja a „víg poéta” (*Az én poézisom természetje*) életművét. Tizenkét-tizenhárom évesen, magyar nyelvű iskolai versírási gyakorlatok alkalmával többször is foglalkozott ezzel a témával (pl. *Szüntelen közel van a' halál, Mindég közel van a' Halál*), érett korának főművein (*Az álom, A pillangóhoz*) keresztül egészen végzetes következményekkel járó sírbeszédéig egy asszony koporsója fölött a lélek halhatatlanságáról (*Halotti versek*). „Megannyi ellenkezéssel! – állapította meg Szauder József²⁰ – A múlandó szépséggel (Forma venusta perit) szemben áll a makacs gyönyörködés abban, ami pusztul”. A halállal szemben nem a lélek vallási értelemben vett halhatatlansága áll, hanem a költői érdem biztosította emlékezés által megvalósuló halál utáni lét (*Egyedül a tudományok tesztek halhatatlanná az embert kivált a' Poësis*: „A ki szereti a virtust / Poësiszt gyakorollya / Kötik annak a' szép mirtust / A Halált nem kóstollya”; *Serkentés a múzsához*: „Vajha...Melpómene, / Éneklője lehetnék! / Úgy mind halált...Bátor lélekkel nevetnék”).

Az olasz preromantikus költőkhöz hasonlóan Csokonai is átesett egy olyan korszakon, amelyben a domináns elem Hervey, Young, Gray sír- és temető költészetének a hatása volt. A későbbiekben Csokonai kétféle elképzelést és magatartást alakított ki a halállal szemben. az 1790-es évek derekán, az alig húszéves költő: *Az álomban* (1794) a kortárs francia és a német ateista-materialista eszmék alapján állította az álom szelíd test-

¹⁹ PÁL József, *Il Neoclassicismo e il rinnovamento della letteratura ungherese*, In: *Popolo, nazione e storia nella cultura italiana e ungherese dal 1989 al 1850*. Leo Olshcki editore, Firenze, 1985. 129-139.

²⁰ SZAUDER, i.m. 172.

véréről, hogy vele a teste a semmiségbe visszaszáll, s utána csak por és név marad.

*Hiszen semmivé lesz, ami semmi vala,
Azaz földdé válik testünknek porfala;*

Természettudományos érvekkel igyekezett bizonyítani, hogy a szétbomló testből csak csontváz marad, a felszálló, majd a földre leeső olajos, sós és kövér részeket a növények gyökerei felszívják, és így azok az állatoknak táplálékul szolgálnak. A lélek legfeljebb, mint a felbomlás vegyi folyamatának következménye, egy darabig a sír fölött lidércként lebeg.

*A koporsó után éppen azt képzelem,
Ami bölcsöm előtt történt vala velem:
Aluszom, jó álom, mihelyt elenyészek
S élőből egy rakás minerále lészek.*

A létezők nagy láncolata fiziko-teológiai képzetrel szakító Csokonai elutasítja a lélek halhatatlanságának eszméjét. A halál az egyén szempontjából nem átmenet, hanem megsemmisülés, a lét és nemlét közötti határon tudattal nem léphet át az ember. A szétesett régi egység helyére semmi sem kerül.

Csokonai azonban ezen a mai halál felfogáshoz nagyon hasonló el-képzelésen túllépett. Nem tért vissza ugyanakkor sem a név megőrzése, az emlékezése, a szeretet-örökség foscolói „öröméhez”, sem pedig a lélek halhatatlanságának keresztény reménységéhez. Alapelveként megtartotta a természetben megfigyelését, de abból más példát vett. A megsemmisülés helyett átváltozásként, az alsóbb, földi színtről a magasabba való emelkedésként tekint a halált. A rút hernyóból gyönyörű pillangóvá válás emberre vonatkoztatott metaforája felszabadította költőt a hervey-s vagy materialista félelmeiktől, a földi hernyó-halál a régi zártságból az új szabadságba való átlépés örömteli várakozását jelentett számára.

A pillangóhoz (1803) című vers címzettjének felemelkedést lehetővé tevő testrésze, a szárnya a görög mitológiát, Psychét juttatta eszébe, a leány gyötrő bánata pedig „Tulajdon lelkem kínjait”.

*Mikor lesz, hogy lelkem letévén
A testnek gyarló kérgeit,
S angyali pillangóvá lévén,
Lássa Olympus kertjeit,*

A szárnyak egyik vigasságból a másikba, s végül az örök ifjúság szférájába emelnek. Ellentétben *Az álommal*, a költő psychéje itt olyan változáson megy keresztül, mint amilyen – Ariel szavai szerint – a tengerbe veszett nápolyi király átment, s mint amilyen Shelley is. A kortárs angol költő római sírfelirata a légi szellem szavait idézi:

*Nothing of him that doth fade
But doth suffer a sea-change
Into something rich and strange...²¹*

A pillangó, a *sea-change* mint halál-metaforák az emberi létet a természet regenerációjához kapcsolják. Mindkettő azt sugallja: a kapun való átlépéssel valami jobb, valami gazdagabb következik. Ez a „különleges” a neoklasszikus költő számára görögség *időtlen* életszemléletében való részesedés, belépés „Ámor arany várába”.

---

²¹ S így semmije szét nem omol, /Hanem éri dús, csodás /Tengeri elváltozás Shakespeare: Vihar I. felv. 2. szín; Ariel éneke. Ford.: Babits Mihály

Kazinczy és a nyelvhalál¹

Kazinczy on language death

Kazinczy argued against the Herderian concept of language death that the preservation or the death of a language is a matter of intention and decision. He was interested in the reason and motivation of such decisions when he described the merits of the Hungarian language, such as originality and beauty, that vouch for its preservation. On the other hand he was of the opinion that political decisions based on ideological – philosophical motivation could not be stopped by the resistance of the language community or by the sheer force of the language itself.

*„Da sind sie jetzt unter
Slawen, Deutschen,
Wlachen, und
andern Völkern der
geringere Teil des
Landeseinwohner, und
nach Jahrhunderten
wird man vielleicht ihre
Sprache kaum finden.”²*

A mottóban szereplő sorok Herder *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* című, 1784 és 1791 között megjelent művéből származnak, s azt a sejtést vetik föl, hogy a szlávok, németek, románok és egyéb népek között élő magyarok nyelve néhány század múlva *talán* már nem vagy *alig(ha)* lesz fellelhető. Herder tehát voltaképp óvatosan fogalmaz, hiszen hipotetikusan pendít meg egy lehetőséget, a *herderi jóslatként* elhíresült mondat mégis a magyar kultúra egyik nagy ellenmítosza, frusztrációs és meditációs objektuma, a nemzethalál képzetkörének emblematiskus hívószava lett.

A herderi jóslat a nemzeti önszemléletben vélhetően éppen azért őrizhette meg máig ezt a funkcióját, mert eredeti kontextusától eloldódott, mitizált formájában a legkülönfélébb képzettársításokra és vonatkoztatásokra

---

¹ Jelen dolgozat a herderi jóslatról szóló hosszabb tanulmány részlete. Megírásában a szerzőt a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai-ösztöndíja támogatta.

² Johann Gottfried HERDER, *Werke*, Band III/1, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, [1791] herausgegeben von Wolfgang Pross, Carl Hanser Verlag, München, 2002. 633.

adott és ad lehetőséget. A kérdés magyarországi hatástörténetét itt nem követhetjük végig,³ de annyi megkockáztatható, hogy a Herder által megjövendölt véget eleink hol etnikai, hol nyelvi, hol kulturális, hol politikai tekintetben, hol pedig ezek elegyeként értették. Különösen nagy veszedelmek észlelése idején vagy végzetesnek érzett fordulatok bekövetkeztekor ezen aspektusokon belül megannyi módozat elképzelhetővé lett: egyrészt magának a magyar népnek a kihalása vagy beolvadása más etnikumokba; másrészt az önálló államiság megszűnése, területi egységének megbomlása; harmadrészt a magyar nyelv eltűnése, marginalizálódása, ilyen-olyan mértékű mássá levése, vagyis kivetkőzése, kivetkőztetése a maga sajátlagosnak érzett, eredeti karakterisztikumaiból.

⁴A nyelvújítás mint nyelvhalál

Mint kortársai közül jónéhányat, Kazinczyt is foglalkoztatta Herder sugallata a magyar nyelv lehetséges eltűnéséről. Már csak azért is, mert önnön nyelvújítási törekvései, bizonyos értelemben vagy mértékben, maguk is felfoghatóak voltak – a jelen szociolingvisztikai *nyelvhalál*-elméleteinek fogalmával élve – egyfajta *nyelvirtásként* (linguicide).⁵ A nyelvújítási harcok során ugyanis vitapartnereinek némelyike, egyenesen vagy közvetve, nem is mulasztotta el felhívni a figyelmét arra a lehetőségre, hogy a nyelvújítás voltaképp másmilyen vagy másik magyar nyelvet (vagy magyar nyelveket) hozhat létre az addig rendelkezésre álló, átörökített helyett, s ennek a következményei a nyelvhalállal érhetnek fel.

A neológianak a nyelvhalálhoz vezető, szélsőséges kiterjesztése került szóba Verseghy Ferenc *A Tiszta Magyarság* (1805) című munkájának bevezetőjében is. Miközben Verseghy maga is kiállt a pallérozás és csinosítás szükségessége mellett, éppen Herderre tett utalással nyomatékosította, hogy a túlzásba vitt újítás a nyelv végzetes destabilizációjához vezethet:

³ Ennek feltárását lásd: PUKÁNSZKY Béla, *Herder intelme a magyarokhoz* = Egyetemes Philológiai Közlöny, 1921. 35-39, 83-90.; DÜMMERTH Dcső, *Herder jóslata és forrásai* = Filológiai Közlöny, 1963/1-2. 181-183.; DÜMMERTH Dcső, *Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar-Habsburg viszony tükrében. Kollár Ádám működése* = Filológiai Közlöny, 1966/3-4. 391-413.

⁴ A „nyelvirtás” kifejezéssel azt igyekeztem kifejezni, hogy az angol kifejezést az emberölés, népirtás fogalmából (homicide) alkották: vö. David CRYSTAL, *Language Death*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000. 86.

⁵ VERSEGHY Ferenc, *A Tiszta Magyarság avvagy A' Csinos Magyar Beszédré És Helyes Írásra Vezérlő Értekezések*, Eggenberger, Pest, 1805. 2-3.

„A' kik tovább szabad embereknek tartván magokat, nemzeti jussaik közé számlállják azt is, hogy nyelvünköt tetszések szerint megváltoztassák, azoknak meg kellene gondolniok, hogy más ember is élhetvén e' rosszul értett szabadsággal, nyelvünkbul végre érthetetlen *jargon* és rendetlen zűrzavar válhatna; a' minek következése még az is lehetne, a' mit Herder megjövendölt, hogy nyelvünk a' föld' színéről kevés üdö múlva egészen elenyészik.”⁶

Verseghy eszerint a nyelvújítás pusztító radikalitásán elsősorban nem azt értette, hogy az egyéni invenció önmagában tönkretenné a nyelvet, hanem azt, hogy kiszolgáltatathatja olyanok beavatkozásának is, akik nem tartoznak az erre avatottak vagy felhatalmazottak körébe. Az újítás annyiban menne a közös érthetőség rovására, amennyiben a nyelv zsargonná, vagyis mások által korlátozottan megérthető, sőt, éppen az elkülönülés igényével létrehozott csoportnyelvek anarchikus vegyülékévé válna. Koherenciájának megtörésével pedig áhagyományozásának történeti folytonosságát is megakasztaná, s ezzel pusztulását készítené elő.

Egy évtizeddel később, a vonatkozó viták és szenvedélyek tetőzésekor, hasonlóképp gondolta végig a nyelvújítást Teleki László is egy Kazinczynak írott, 1816. januári levelében. Teleki a nyelvet közösségi tulajdonnak, megörzendő örökségnek tekintette, s megóvását az alkotmány sérthetlenségével állította párhuzamba. Mint kifejtette, ahogy a politikai akarat (vagyis a karok és a rendek országgyűlése) sem változtathatja meg a „Constitutio”-t, úgy „Anyai nyelvünknekis vagynak olyan tulajdonságai, olyan talp kövei, a melyektől még a Magyar közönségis el nem állhat, hanemha nyelvét egészen el akarja temetni, és annak porából egy idegen s egészen ismeretlen nyelvet támasztani”.⁷ A nyelv elpusztítása, sirba tétele, majd helyébe, maradék elemeiből és nyomaiból valamely másik nyelv létesítése Teleki szemében ugyanakkor olyan képtelen fejlemény volna, amelyet „fel se lehetett tenni”. A megfogalmazás valamennyire homályos, hiszen az utóbbi megállapítás egyrészt vonatkozhat arra, hogy senkitől sem feltételezhetünk efféle szándékot, de arra is, hogy ha a szándék meg is volna, kivihetése mégis teljes képtelenség. Nem világos azonban, hogy Teleki a művelet melyik részére is gondolt – a nyelv eltemetésére vagy pedig feltámasztására.

Hogy inkább az utóbbit, vagyis a feltámasztást tekinti lehetetlenségnek, amellet az szólhat, hogy a továbbiakban Teleki a nyelvhalál egyáltalán nem képtelenségként elővezetett kilátásait taglalja. Abból indul ki,

⁶ Gr. Teleki László – Kazinczy Ferenchez, 1816. január 16. = *Kazinczy Ferencz Levelezése*, XIII., kiad. Váczy János, Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1903. 419.

⁷ Uo.

hogy az anyanyelv „belső sceletyét, alkatását” illetően még a közösség egészének („Publicumunknak”) sincs korlátlan hatalma, mivel ahogy a politikai törvényhozás nem mondhat ellent a „Természeti Törvények” parancsainak, úgy a nyelv kapcsán sem lehetséges olyasféle törvénykezés, amelyet nem támogat ahhoz fogható történeti legitimáció, mint ami az ősi alkotmány örök érvényességét és sérthetetlenségét is szolgáltatja. Ennél fogva ha a nyelvközösség egészének jogai is korlátozottak, úgy az egyénének még inkább azok, nem kivéve ez alól az írókat sem, akik legfeljebb a nyelv „bővítői” vagy „pallérozói” lehetnek. Teleki ezen a ponton kifejezetten a nyelvhalál perspektíváját rendeli az írói neológiaához:

„Valóban káros volna, ha minden Szép-Iró Ura lehetne annak a nyelvnek, a melyen ír; mert így nem a maga írása módját alkalmaztatná a nyelv Geniussához, hanem a magától meg állapított Regulák kaptájára ütné a nyelvet; és így akármely nyelv is anyiféle volna, a menyiféle különböző értelmű Szép-Iró találkozhatnék benne: vagy is a nyelv maga tökéletesen el enyészne, 's helyette sok különböző oldalas nyelvek támadnának. De továbbá ha a publicum ezt a szabadságot meg engedné mindegyik Szép-Irónak; minekutánna a furtsáلكodó elme az ilyenekben nem igen esmér határt, minden Nyelvből egy Babelidás [!] lenne, 's kivált Hazánkban tsak fél Század utánn nappalis Lámpással kereshetnök ősi Magyar nyelvünket.”⁸

Teleki tehát amellet érvel, hogy a parttalan neológia azért kockáztatja a nyelvhalált, mert megfosztja a nyelvet eredeti sajátosságaitól, kifogatja a maga tulajdonképpeni formájából és rendjéből. Eszerint a nyelv halála nem más, mint a maga (megóvandó örökségként értett) szubsztancialitásának a felbontása vagy felbomlása. Ahhoz tehát, hogy a magyar nyelv megszűnjék, nem kell egyszersmind beszélőinek is kiveszniük, vagy felhagyniuk nyelvük használatával, hanem elég, ha kivetkőztetik a maga lényegéből. A Teleki vizionálta „Babelidás” rokon a Verseghy által előrevetített „rendetlen zürzavarral”, jóllehet Verseghyvel ellentétben Teleki nem az illetéktelenek beavatkozásához, hanem kifejezetten a magukat felhatalmazottnak, a nyelv urainak érző, azt a maguk képére formálni igyekvő írók fel nem mért következményekkel járó tevékenységéhez kapcsolja a nyelvhalál lehetőségét.

A továbbiakban Teleki, miután sorra vette a forgalomban lévő nyelvújítási eljárásokat, újabb érvet illeszt okfejtéséhez. Eszerint a meg-lévő csiszolgatásán túllépő, a nyelv történetileg legitimált rendjét meg-

---

⁸ Uo. 421.

bolygató újítás még akkor is elkerülendő, ha mégoly pallérozottá újjított nyelv létrejöttével kecsegtetne is. A szélsőséges nyelvteremtésnek ugyanis Teleki szemében azért nincs önértéke, mert a régi helyén előálló új nyelvre nézve éppen annak a tulajdonságnak a meglétében nem lehetnénk bizonyosak, amely a meglévő erejét és becsét szolgáltatja, vagyis a *történeti tartósságban*:

„egy nemzetnek sok századokon keresztül még a leg nagyobb erőltetéssel meg tartott palladiumát, Anyai nyelvét azért semmivé tenni akarni, hogy omladékjaiból kényünk szerint egy olyan új nyelvet formáljunk, a melynek se állandóságáról, se nagyobb betségéről előre el nem lehetünk hitelve, valyon nem tenne é egyebet, mint annak a nemzetnek még emlékezetét is el törölni kívánni.”⁹

S amennyiben az új vagy megújított nyelv történeti tartósságára nincs garancia, akkor a nyelvhalál, a magyar nyelv eltűnése azért válik közeli lehetőségé, mert ha annyi nyelv jönne létre, ahány író (vagy ahány nyelvhasználó), akkor a „sok különböző oldalas nyelvek” körében nem maradna semmi közös, amit átörökíthetnénk. A nyelvújítás szélsőséges fokán tehát megszakadna a nemzeti emlékezet folytonossága – s ezzel a „nemzetnek emlékezete” szűnnék meg.

Ilyenformán Teleki szerint azért kell a nyelvújítást úgy kivinni, hogy „a nyelv Geniussa” általa „ne romolyon”,¹⁰ mert az igazi tét voltaképp a nemzetjellem épsége. Az anyanyelv magától értetődőségével és a nemzeti karakter történeti épségével az idegenné lett saját nyelv kétes elsajátíthatóságát és az önmagától elkülönöződő nemzeti sajátosságokat állítja szembe, amint arra a kínai nyelv analógiájával hoz szellemes példát:

„[amennyiben] azt gondoljuk, hogy Anyai nyelvünknek nem tsak pallérozói, hanem Urai vagyunk, úgy a leg szentebb igyekezet mellett, rövid idő alatt a régi Magyar nyelvünk el vész, és egy új formáltatik helyette, a melynek mint a Chinaiak Betűének meg tanulására egész életünk se elégséges. Ha (a mi tökéletesen igaz) az Anyai nyelv meg tartása a nemzeti Characternek is állandóságot ad; úgy valóban, a ki a nyelvet egészen által akarja változtatni, a nemzet gondolkozása, 's tselekedete módja változását is elésegíti.”¹¹

⁹ Uo. 423.

¹⁰ Uo. 424.

¹¹ Aranka György Kazinczy Ferenchez, 1810. június 9. = *Kazinczy Ferencz Levelezése*, VII., kiad. Váczy János, Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1896. 513.

A levél végén Teleki ugyan hangsúlyozza, hogy Kazinczyt nem sorolja a nyelvrontók és nemzetvesztők közé, ám ebben van némi udvarias retorika is. Hiszen okfejtéseiben kifejezetten Kazinczy érveit és szóhasználatát, önminősítéseit állította pellengérré. Az utolsó sorokban előkerülő tanácsok és kérések, miszerint Kazinczy ne exponálja magát az eddigiekhez fogható mértékben a nyelvújítási vitákban, ne reagáljon élesen mindenre, ne mérgesitse tovább a harcokat, a levél megelőző részének nagy ívű elméleti előkészítéséhez kapcsolódik. Vagyis mégiscsak személyre szóló figyelmeztetés.

¹²A magyar nyelv létének őre – a „nem-vandalus hódoltató”

Kazinczy a maga nyelvújítói tevékenységét nyilván nem kötötte a nyelvhalál fenti perspektíváihoz, éppen ellenkezőleg. Jellemző, hogy a herderi jóslatot, a magyar nyelv megszűnésének lehetőségét pontosan a maga nyelvújításba vetett hite okán kellett képtelen lehetőségként elhessegetnie. Az 1810. július 1-jén kelt, Aranka Györgynek szóló levelének egy pontján, miután visszautalt Aranka június 9-én kelt levelére, amelyben levelezőpartnere Teleki Ádám *Cid*-fordítását (1773) magasztalta, és azt a „Magyar nyelvnek Arany idejéből való” munkának minősítette,¹³ Kazinczy a következő, ellentétes fejtegetésbe kezd:

„Én azt hiszem, hogy a Magyar nyelv *jobb idők* szüleménye lesz; mert hogy lesz *jobb idő*, azt szentül hiszem, hogy nem semmit szentebbül. Európát philosophusi *szellem* fujja végig, s ez a szellem nem nézhetné egy anyanyelvnek, még pedig egy igen szép nyelvnek, elenyészését. Megfoghatatlan dolog előttem, hogy Herder ennek mint jövendőlkelt elenyészést”.¹⁴

Kazinczy ellenvéleményében nem csupán a magyar nyelv fejlődőképességére vonatkozó (maga által is hitbelinek tekintett) meggyőződés munkál, hanem egyenesen annak megállapítása, hogy a magyar nyelv majd csak „lesz”, mégpedig a jövő „szüleményeként” – a maga tulajdonképpeni (vagy ideális) formájában tehát még nincs, és nem is volt. Aranka minősítéséből, amely a magyar nyelv aranykorát a múltba helyezte,

¹² Kazinczy Ferenc Aranka Györgynek, 1810. július 1. = *Kazinczy Ferencz Levelezése*, VIII., kiad. Váczy János, Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1898. 2-3. (kiemelés az eredetiben)

¹³ Uo. 3.

¹⁴ Uo. 3.

Kazinczy azért juthatott el logikailag egyetlen lépésben a herderi jövendöléssel való számvetésig, mert az aranykor után, a képzet hésziodoszi tartalmából és időperspektívájából adódóan, már csak a hanyatlás következhetnék. A mondott időszaknak a magyar nyelv múltjába helyezése tehát akaratlanul is Herdernek a jövőbeli enyészetet előrevetítő meglátását támogatná. A megállapítást, hogy magyar nyelv idealiter voltaképp még nincs is, Kazinczy a nyelvújítás jogosultsága melletti szokott érvekkel egészíti ki: „némellyikünk azt tartja jó Magyarorságnak, a mit a szokás sanctionált: más némellyikünk nem a szokást tartja Kánonnak, hanem (...) azt tanítja, hogy a szépírónak szabad a szokást megelőzni s vezetni, a helyett hogy azt mindég követné”.¹⁵ A szokás és az újítás, a történeti legitimáció és a teremtő invenció szembeállítás, mindez a nyelv halálának a háttere előtt – a *Hitel* későbbi okfejtéseit előlegezi meg, amelyek a Kazinczyéhoz hasonló érvek mentén helyezik majd szintén a jövőbe a magyarság még létrehozandó, tulajdonképpeni létét. Figyelemre méltó, hogy Széchenyi okfejtései szintén a nemzet elenyészésére vonatkozó történetfilozófiai háttér előtt öltenek formát, jóllehet, az ő esetében nem elhessegetett sületlenségről, hanem idővel egyre inkább apokaliptikussá váló félelmekről lesz majd szó.

Szembetűnő, hogy az idézett sorokban Kazinczy a nyelvek különböző életkoraira vonatkozó metaforika mellett másik érvet is használ. Amellett ugyanis, hogy a magyar nyelv (természeti szükségszerűséggel vagy történeti folyamatossággal lezajló) *enyészete* azért nem lehetséges, mert még nem érte el a maga tökéletes vagy tulajdonképpeni, autentikus formáját, a „philosophusi szellem” felléptetésével megjelenik az a sugallatos argumentum is, miszerint a magyar nyelv eltűnése végbemehetne akár kiiktatás vagy eltörlés révén is. Az ezzel a lehetőséggel szembeszegezhető ellenérv pedig nem lehet az, hogy ez történetfilozófiai *lehetetlenség* volna, hanem legfeljebb az, hogy mindez (az egyetemes vagy európai értékek felől nézve) nem volna *kívánatos*. Ennek a megállapításához azt kell feltételezni, hogy a kor Európáját Kazinczy szerint átható „philosophusi szellem” megbecsüli és méltányolja a magyar nyelv létét. Kazinczy itt egy olyan végső döntési fórum, a gondviselés ügyintézésére emlékeztető szellemi entitás belátására apellál, amelynek hatalmában áll nyelvek létéről vagy nemlétéről határozni. Az „elenyészés”, amit Kazinczy másfelől oktalanságnak tekint, innen nézve nem valamely természetes vagy történeti folyamat végpontja, hanem művi kiiktatás eredménye volna. A nyelvhalál

¹⁵ Kazinczy Ferenc Berzeviczy Gergelynek, 1810. július 23. = *Kazinczy Ferencz Levelezése*, XXII., kiad. Harsányi István, Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1927. 256.

tehát eszerint olyasmi, aminek a megtörténte felől *dönteni* lehet, illetve valakinek *jogában áll* dönteni felőle.

Az efféle döntések jogával felruházott „szellemnek” ugyanakkor, hogy döntése érvényesíthető legyen, a kulturális vagy nyelvi megfontolások mellett politikai nyomatókkal is kell rendelkeznie. Ebben a tekintetben igazán beszédes, ahogy Kazinczy a levélben saját nyelvújítási hitvallásának taglalásához hozzáfűzi, hogy a maga részéről azokkal tart, akik azt nézik, „hogy millyennek kell lenni a nyelvnek, hogy az légyen a minék lennie kell, ha bár erőszakkal esnék is”.¹⁶ Itt, amellet, hogy tovább nyomatókosítja, azért nem veszhét a magyar nyelv, mert még nem érte el, amivé a maga fejlődési lehetőségeinél fogva válhat, azt sem rejti véka alá, hogy a nyelv mibenlétére vonatkozó döntéseiknek az arra feljogosítottak erőszakos, hatalmi úton is érvényt szerezhhetnek. Az *amivé lennie kell* imperatívuszának a nyelvújítás gyakorlatához kapcsolása a „philosophusi szellemnek” tulajdonított jogokhoz hasonlókat vindikál a neológia számára is, és a nyelvújításhoz hozzárendeli az agresszív *kiényszerítés* lehetőségét is.

Az Arankának szóló levél után néhány héttel a „philosophusi szellem” egy Berzeviczy Gergelynek szóló küldeményben is szerepet kap. Mint látni fogjuk, a „szellem” itt már kifejezetten *politikai*, sőt *katonai* jellegűnek, vagy legalábbis ilyen manifesztációval, vetülettel is rendelkezőnek mutatkozik. Történetfilozófiai entitásból megszemélyesített, noha nem nevesített emberi alakká válik.

A szóban forgó levél 1810. július 23-án kelt, s Berzeviczy azon kérdésére válaszul íródott, hogy vajon melyik a leghasználhatóbb magyar grammatika és lexikon, de voltaképp a közgazda azon felvetésére reagál, miszerint a gazdaság felvirágoztatásával többet lehetne tenni a haza üdvére, mint nyelvtanirással. A gazdasági érdek fényében másodlagossá váló saját nyelv és nemzetiség gondolatával szemben Kazinczy határozott ellenvéleményt jelent be („Neked, tisztelt barátom, mindig csak arany kell”), mondván, a gazdaság felvirágoztatásánál fontosabb a nyelv kiművelése, mivel, ahogy „a história bizonyítja”, mindig a Szép készíti elő a Jót. Kazinczy továbbá elutasítja Berzeviczynek azt a hivatkozását is, miszerint „az emberiség előmenetelének akadályára szolgál az, hogy minden legkisebb nemzetecske is a maga nyelvének kíván elsőséget tulajdonítani”.¹⁷ A saját nyelv jogának és hasznának a megvédelmezése mellett – a poézisnek mint az emberi elme „legszebb virágának” a felvirágoztatása a nyelven múlik, mégpedig „minden nemzetnek a *maga saját* nyelvén” – Kazinczy azt is ké-

---

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

tellyel fogadja, hogy vajon üdvös volna-e „egy varázsbot csapása által egy nyelvűvé tenni az egész emberi nemzetet?”¹⁸ Miközben tehát Kazinczy kártékonynak találja az emberiség egynyelvűsítését, de eljátszik a nyelvek egyszeri, döntésszerű eltörlésének gondolatával – egy ekkora távlatban persze legfeljebb (mint arra a „varázsbot” kifejezés is utal) hipotetikusán uralható, lehetséges világban. Mindazonáltal Kazinczy a lehetőséget kategorikusan olyannyira nem zárja ki, hogy érvelésébe rögtön be is hozza azt a figurát, akinek kezébe politikai és katonai hatalmánál fogva az efféle döntésekre való felhatalmazottság és képesség belehelyezhető:

„Én azt, aki azt cselekedné, az emberiség legnagyobb ellenségének tartanám, valamint most azt a nagy embert, akinél az emberiség történetei nagyobbat nem mutatnak, azért is igen nagynak tartom, hogy ő eléggé bölcs, respektálni minden népnek a maga nyelvét, és annak nem eloltásán, hanem virágoztatásán igyekszik.”¹⁹

A meg nem nevezett „nagy ember” kitalálhatóan Napóleon. Egy évvel a győri csata és a magyarokhoz szóló, támogatást kérő és függetlenséget ígérő kiáltvány után a császár a magyar nyelv védelmezőjeként tűnik föl,²⁰ szemben a másik, szintén csak utalásképpen felidézett figurával, az „egynyelvűsítő” varázsbotot forgatni vélő, birodalma nyelvi diverzitását racionális okokból csökkenteni kívánó II. Józseffel. Ha lehetséges a nyelvek politikai-hatalmi döntésként végbevitt megőrzése, akkor – II. József kudarcra ellenére – ellenkezője, vagyis bizonyos nyelvek megszüntetése sem annyira hipotetikus lehetőség.

¹⁸ Napóleon és a magyar szellemi és politikai élet (itt nem követhető) korabeli viszonyáról, benne különösen Berzeviczy és Kazinczy szerepéről és magatartásáról lásd: KOSÁRY Domokos, *Napóleon és Magyarország*, Magvető, Bp. 1977. 68-102.

¹⁹ Kazinczy Ferenc Berzeviczy Gergelynek, 1810. július 23. = *Kazinczy Ferencz Levelezése*, XXII., kiad. Harsányi István, Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1927. 256. Kazinczy egy néhány nappal későbbi, Kis Jánosnak szóló levélben már úgy idézte föl a dolgot, hogy Berzeviczy volt az, aki a „nyelvet és a 'nationalismust' egyaránt „kész oda adni a' Commerciumért, sőt, mint Herder, mind kettőnek elenyészést jövendőül”. (Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1810. július 27. = *Kazinczy Ferencz Levelezése*, VIII., kiad. Váczy János, Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1898. 35.), jóllehet eszerint inkább ő maga értelmezte így Berzeviczy elképzeléseinek következményeit. Berzeviczy szóban forgó levele, a kiadás jegyzetei szerint, lappang vagy megsemmisült: vö. *Kazinczy Ferencz Levelezése*, XXII., 492.

²⁰ „macht sich derjenige, der aus ungemässiger Liebe zu einer Idee ein auszeichnendes Eigentum einer Nation zum Aussterben zu bringen anrathen wollte, nicht eines politischen Mordes schuldig?”. *Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve a magyar nyelvről*, kiadta Heinrich Gusztáv, Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1916. 65-66. (Régi Magyar Könyvtár 37.)

Ezután fűzi oda, mintegy mellékesen, de a gondolatmenetből következően a korábbi, Arankának szóló levélben már megpendített eszmeifutatótát:

„Elkapott egy más gondolat, de említeni akartam, hogy kacagom, amit Herder valahol a magyar nyelvnek s népnek elenyészése felől jövendöl. Herder hamis próféta. A magyar nyelv és nép elenyészni nem fog soha, míg filozófiai lélek fogja kormányozni Európának dolgait, mint most kormányozza. A nem-vandalus hódoltató csak azért is meghagyja ezt és azt, hogy egy tulajdon karakterű s originális, sehol másutt nem található szép nyelv ki ne vesszen.”²¹

Napóleonnak a megelőzően „nagy emberként” emlegetett alakja a „philosophusi szellem” helyébe lép, azt személyesíti meg, majd, újabb áthelyeződéssel, a „nem-vandalus hódoltató” figuráját ölti föl, a műveltség követését, aki akár katonai erővel is terjeszti a felvilágosodást. Itt ismét felrémlik a párhuzam, hogy amint (az Arankának szóló levél tanúsága szerint) a nyelvújítás is végbemehet erőszakkal, ha azt a felhatalmazottak hajtják végre, úgy az Európán keresztülfújó „philosophusi szellem” is katonai erővel tevékenykedik a maga üdvös céljai érdekében. Mindezt Kazinczy önképére vonatkoztatva úgy tűnik föl, hogy a nyelvújító maga is afféle helyi-kulturális Napóleonként képzelte magát a magyar nyelv „nem-vandalus hódoltatójának”.

Kazinczy okfejtése tehát azt sugallja, hogy valamely nyelv megmaradása vagy pusztulása szándék és döntés kérdése: meg lehet hagyni, el lehet törölni. Az efféle döntések okai és motivációi érdeklik, amikor számba veszi a magyar nyelv érdemeit, mint az originalitást és a szépséget, amelyek szemében szavatolják, hogy érdemes a megmaradásra, jóllehet, ennek híján akár az enyészet is osztályrésze lehetne. A nyelvek létére vagy nem-létére vonatkozó ideológiai-filozófiai motivációikon alapuló politikai döntés fényében Kazinczy aligha tartotta elképzelhetőnek, hogy a kultúrpolitikai akarat kisiklana adott nyelvközösség ellenállásán vagy pusztán a nyelv önerején – legfeljebb egy másik politikai akarat ellenállásán bicsaklik meg, mint annak maga is tanúja lehetett a II. Józseffel szembeni rendi ellenállás idején. Voltaképp a *Tübingai Pályamű* elkészítése maga is az abba vetett hitet képviseli, hogy a nyelvek ügye kormányzati döntés, politikai törvény-

---

²¹ A szociolingvisztika lehetőségeinek a történeti kutatásokban való felhasználásáról, különösen a *hódításról* mint különböző nyelvközösségek kapcsolatának paradigmaticus esetéről: Edmund BURKE, *A nyelv társadalomtörténete* (ford. Kisantai Tamás) = Actas, 2002/4. 108-131.

hozás dolga. Nem véletlen, hogy a benyújtott értekezésében, a herderi jóslat felidézésekor, a „politikai gyilkosság” lehetőségét emlegeti.²²

Ahogy láttuk, Teleki László számára politika és nyelv annyiban függött össze, hogy amint a politika nem változtathatja meg az alkotmányt, úgy az írók sem alakíthatják kedvükre a nyelvet. Kazinczynál ugyanez az összefüggés úgy néz ki, hogy amint a nyelv léte vagy nem-léte politikai megfontolások eredménye is, úgy a nyelv mibenléte szintén hatalmi kérdés. Innen nézve a nyelvnek nincsen saját sorsa, nem a maga erejéből marad fenn, pusztul el, vagy válik olyanná, amilyenné. A nyelvnek nincs saját története – politikai döntést hoznak felette, filozófiai okokból, az egyetemesség nézőpontjából. Ez a beállítás Kazinczy nyelvújításról alkotott nézeteivel is összecseng: a keveseknek, a kiválasztottaknak, a „philosophusi szellem” reprezentánsainak a joga és lehetősége (ha erőt és hatalmat tudnak mellé állítani), hogy felülről döntsenek a nyelvről, alakítsák, formálják, kivegyenek belőle, hozzáadjanak. Azután pedig amint a nyelvújítók a nyelv mibenlétére nézve törvénykeznek, úgy dönt a nyelvek pusztá létéről a „nagy ember”, aki, irányítván „Európának dolgait”, egyszerre maga az a hódítói és filozófusi szellem, aminek nevében cselekszik, és aminek a katonai-politikai hatalmat szolgáltatja.

Ezzel Kazinczy igazából roppant lényeges dologra tapint rá. Egyrészt arra, hogy a hódításnak alapvető kulturális jelentősége van, másrészt arra, hogy a nyelvtörténetben a politikai hatalom kulcsszerepet játszik.²³ A már említett szociolingvisztikai irányzatban a nyelvhalál szintén a *kulturális imperializmus*, a hódítás, a gyarmatosítás aleseteként kerül elő.²⁴ Kazinczy is politikában és hódításban, katonai erőben látta azt a kontextust, amelyben a nyelvek sorsáról döntenek. Az arra vonatkozó eseti politikai döntésnek, hogy mit veszünk ki az egyetemes nyelvkészletből és mit hagyunk benne, pedig nem kell a nyelv géniuszának benső történetéhez igazodnia. Ha a nyelv sorsa történetszerű volna, vagyis rendelkezne kezdettel, fejlődéssel, tetőponttal, hanyatlással és véggel, mintegy magától járná be azt az utat, amely eltűnéséhez elvezet.

Kazinczy fenti fejtegetései után néhány évvel jelent meg Walter Scott *Ivanhoe* (1819) című regénye, amely szintén a katonai erő és a nyelvtörténet összefüggéseinek jegyében vázolja majd föl, hogy a normann hódítás

²² Vö. Robert PHILIPPSON, *Linguistic Imperialism*, Oxford University Press, Oxford, 1992.

²³ Vö. HITES Sándor, *A nyelvtörténet mint történelem: az Ivanhoe esete = A múltnak kútja. Tanulmányok a történelmi elbeszélések köréből*, JAK – Ulpius, Bp. 2004. 169-186.

²⁴ Scott Thierry-re gyakorolt hatásáról: WHITE, Hayden, *Romantic Historiography = A New History of French Literature*, ed. by Denis Hollier, Harvard UP, Cambridge (Mass.) 1989. 632-638.; FERRIS Ina, *The Achievement of Literary Authority. Gender, History and the Waverley Novels*, Cornell UP, Ithaca and London, 1991. 224-230.

alatt miként állt elő a szász és a francia kölcsönhatásából az angol nyelv, a hódító és a meghódított elegyedéséből pedig az angol nemzet.²⁵ Az *Ivanhoe* a megközelítést és a feldolgozásmódot illetően egyaránt inspirálta Augustine Thierry 1825-ben megjelent, a normann hódításról szóló történeti munkáját (*Histoire de la Conquête de l'Angleterre par les Normands*), amely a hódítás fenomenjét (s az abból fakadó ösztönös ellenségességet az idegen iránt) maga is az európai kultúrtörténet alaperejeként láttatta.²⁶ Ezek a példák talán akkor is releváns kontextusai lehetnek Kazinczy felvetéseinek, ha az *Ivanhoe* beállítása szerint a politikai tényezők eredőjeként szintetizáló nyelvtörténetet inkább a kommunikáció pragmatikus ideálját, s nem az eszményi művészség, fentebb stíl vagy egyéb idealizáció megvalósulását követi, amit Kazinczy várt vagy elvárt a hódítótól. Thierry beállítása szerint egyes irodalmi műfajok, mint a ballada, épp a hódítóval szembeni politikai ellenállás formáiként szolgálhattak – vagyis szemében a hódítás nem a saját nyelv megőrzésének záloga vagy a felvirágoztatás ösztönzője, mint azt Kazinczynak a felvilágosult gyarmatosító és a hódoltató kegyére számító, készséges kollaboráns alakját felvillantó sorai sugallhatják.

---

²⁵ A veszedelmeket rejtő szabadság mindig előbbre való, mint a kényelmesebb szolgaság.

²⁶ KazLev XVII. 522.

Fried István

Egy pálya alkonya

(Az 1820-as esztendők Kazinczy Ference)

The decline of a career (Ferenc Kazinczy in the 1820s)

In the 1820s Kazinczy did not change his linguistic-ethetic views, neither his literary orientation, nor his ideas about antiquity. The sincretist views tried to close down the discussion over language innovation on the one hand and on the other tried to justify and publicize the inevitable innovations – even the most extreme neologisms – without hurting the sensitivity of their opponents by considering their opinions and adapting certain elements into their own system of ideas.

„A Nyelv és Literatura emberei szabadok, s nem ismernek sem auctoritást, sem praescriptiót, s alku és kölcsönös feláldozások miatt a jónak ismeretétől el nem térnek. Potior iis semper videbitur periculosa libertas quito servitio.¹ Ők a Nyelv Urai s az áll meg a mit az Idő ő utánok sanctionál.”
(Kazinczy Ferenc levele Pápay Sámuelnek)²

„Ne nézzük magunkat nagyobbaknak, mint illik, de ne is kisebbeknek, s valljuk meg, hogy ha mi örülünk, ha barátunk és atyánk s őseink képeiket bírhatjuk, a mi barátink, a mi maradékink is fognak örvendeni, hogy a miénket bírhatják; s én a hamis lelküséget az alázatos kevélységet még inkább szégyenleném mint a hiúságot.”
(Kazinczy Ferenc levele Fáy Andrásnak)³

Az az indokolható és lényegében nagyjában-egészében elfogadható nézet, amely az 1810-es esztendők végével indított periódust a klasszikából a romantikába vezető szakaszként⁴ határozza meg, a fő tendenciát némi

¹ Uo. XXIII. 381.

² Horváth Károly: A klasszikából a romantikába. (A két irodalmi irányzat Vörösmarty első költői korszakának tükrében). Budapest, 1968.

³ „Ismeretes, hogy (...) (pl. a Csongor és Tündé-ben) mily mélyről hasonlítja át Vörösmarty romantikájához a felvilágosodás eszméit.” Szauder József: Horváth Károly: A klasszikából a romantikába. Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. 386.

⁴ Toldy Ferenc az Idris und Zenide című Wieland-művet emlegeti Vörösmarty tündérező romantikájának háttérül. Jóllehet a felvilágosodott klasszicizmus esztétikája hatja át az ottava rimában írt elbeszélő költemény, ily árulkodó sorokkal: „Geschmack und Witz mit allem sich verbinde (...) Ergötzen ist der Musen erste Pflicht, Doch spielend geben sie den besen Unterricht!”. Azaz az ízlés és a szellem együtt sajátja a jó műnek, amely az élvezetszerzés mellett játszva adja a legjobb tanítást.

egyoldalúsággal érzékeltető gesztussal azonban kissé elfedi, hogy a két, egymással ellentétes irodalom- és művészetfelfogás, alkotói mentalitás és irodalomszervezési törekvés – jóllehet egymás konkurensiként aposztrofálhatók – valójában egyszerre volt jelen még olyan alkotói életművekben is, amelyeket joggal sorolhatunk a klasszika, illetőleg a romantika irányzatát képviselő „reprezentációk” közé. Nemcsak arra hivatkoznék, hogy a felvilágosodás problematizálta eszmevilág a romantikusnak tartott művekben is fel-felbukkan;⁵ még csak azt sem hangsúlyoznám, hogy a klasszika magyar szerzőinek „világirodalom” képét és felfogását a romantika teoretikusa és szerzője szintén vállalhatónak tudta (s itt elsősorban Wieland vagy Osszián magyar utóéletének töredezettségében is többé-kevésbé egyenesvonalúságára célzok);⁶ inkább arra, hogy a magyar klasszika elkötelezett alkotója, Kazinczy Ferenc ugyan nézeteit nem változtatta meg az 1820-as esztendőkre, ám kénytelen volt szembenézni mindazzal, ami Kisfaludy Károly és főleg Vörösmarty Mihály felől érkezett el hozzá, kiváltképpen Toldy Ferenc esztétikai leveleinek Kazinczy számára újszerű elgondolásai készíthették töprengésre. Ugyanakkor sem Toldy Ferenc, sem Vörösmarty Mihály nem függetleníthette magát, és nem is függetlenítette magát az előző évtized történéseitől, Vörösmarty (akart? akaratlan?) vitapozíciója például Kisfaludy Sándor érzékeny regéivel szemben, Kazinczy Osszián-átültetésének „átfordítása” egy másféle hangoltságba, Kazinczy kiadott és kiadatlan mesefordításainak esetleges hasznosítása a maga mesevilága számára, mind-mind arról tanúskodik, hogy a kétségtelenül sürgetett korforduló ellenére szemmel láthatóak az érintkezési pontok. Jóllehet ezeket egészen másképpen értelmezte Kazinczy, mint például Toldy vagy Vörösmarty.

Ezt szem előtt tartva, előre bocsátva állítom, hogy aligha szükséges az „öreg” Kazinczyról az irodalomtörténet által inkább fölvázolt, mint részletesen kidolgozott kép újrafestése, de éppen, mivel a két „nagymonográfia”, a töredékben maradt (és részben a sokáig kéziratban heverő második kötet kiadatlansága miatt sokáig csupán az első kötet végéig hozzáférhető) Váczy János- és a kevésbé terjedelmes Czeizel János-kötet nem jutott el az 1820-as esztendőkhöz.⁷ Ellenben erről az évtizedről készültek

⁵ Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora 1.k. Budapest 1915; Czeizel János: Kazinczy Ferenc élete és működése 1.k. Budapest 1930; Uő: Kazinczy és Kölcsey. A Szegeci magyar királyi állami Baross Gábor reáliskola értesítője 1930/31. 13-29. Váczy kéziratban és torzóban maradt második kötetét folytatásokban közölte a Széphalom Évkönyv.

⁶ Tamedly Mihály: Igaz Sámuel és a Hébe. Sopron, 1917; Fenyő István: Az Aurora. Egy irodalmi évkönyv életrajza. Budapest, 1955; Horváth János: Kisfaludy Károly. Budapest, 1936; Uő: Kisfaludy Károly évtizede. Budapest, 1936; Brisits Frigyes: A XIX-ik század első fele. Budapest, 1939; Uő: Az öreg Kazinczy és a fiatal Vörösmarty. Katolikus Szemle, 1933, 301-420.

⁷ KazLev XXIII. 347.

feldolgozások (az almanachokról, Kisfaludy Károlyról, Vörösmartyról),⁸ nemigen mellőzhető egy olyan kísérlet, amely mindenekelőtt Kazinczy pozícióját, kikövetkeztethető törekvéseit, szemléletének olykor a nyilvánosság számára látványos, levelezésében azonban helyzetének lehetőségeit próbáló változásait tartaná szem előtt. Azt ugyanis, miként kísérlete meg Kazinczy a többé-kevésbé pontosan érzékelt irodalmi, „közéleti”, irodalmpolitikai fordulatok ellenére megőrizni mindazt, amiről úgy vélte, hogy feltétlenül megőrzendő. S tette azt számára többféle szempontból kedvezőtlen körülmények között. Elsősorban az irodalmi központ áthelyeződése érintette kissé kellemetlenül. Hiába törekedett arra, hogy Igaz Sámuel *Hébéjének* támogatásával a hangsúlyozottan pesti vállalkozást, az *Aurorát* ellensúlyozza, hiába igyekezett a – valljuk be, jelentéktelen – Kovacsóczy Mihályt (a figyelmeztetések ellenére) Vörösmarty mellé emelni, hiába hátrált meg néhány, számára fontos ügyben (végül nem derült ki, hogy ha sem Vörösmarty, sem Horváth Endre nem érintette párducos Árpád tömjénezőit támadó bírálatának, végeredményben ki ellen harcolt; más kérdés, hogy – előlegezve egy későbbi fejtegetést – a följebbivel eszmeileg rokon nyilatkozatokat szemügyre véve, körvonalazható, melyik tendenciát kárhoztatta), a levelezés nem bizonyult elegendő és megfelelő információforrásnak, a személyes találkozások hiánya nem egyszer tévesztésekhez, pontatlan helyzet-megítéléshez vezetett. Emellett akár lényeginek is minősülhet az, hogy a „pestiek” életformájával, akár a „szabadon lebegő értelmiségi” magatartásával szemben (persze, Kisfaludy Károlyékra nézve ez meglehetősen anakronisztikus vélemény) kénytelen volt a hagyományos birtokosi életformát élnie, foglalatosságait megosztotta a szintén hagyományos nemesi pereskedés, a birtok egyre keservesebb működtetése és az irodalom között; ezzel összefüggésben emberi-írói kapcsolattartásai, „viszonya” levelezőtársaihoz szintén egy avulóban lévő társasági-társadalmi elvárás-rendszer következtében maradtak többé-kevésbé olyanoknak, amilyenek korábban voltak, míg az új nemzedék levelezési szokásaikban is különböztek. Jól látható ez Kazinczynak Kisfaludy Károlyhoz, Toldy Ferenchez és különösen Vörösmartyhoz írott, tőlük kapott leveleiben. Helyzetét nem könnyítette meg számos betegsége az 1820-as esztendőben, s ha nem ő volt beteg, akkor felesége. „Sirom széléről írom ezt a leve-

⁸ Heinz Hamm: Der Theoretiker Goethe. Grundpositionen seiner Weltanschauung. Philosophie und Kunstlehre. Berlin 1967. 196-211. (Kunst und menschliche Gesellschaft: gegen die Darstellung des «Historischen» – für die Darstellung des «rein Menschlichen»). Goethe háttározottan választja szét a csupán patrióta-történeti, illetőleg a költészeti értéket. Vö. Hanspeter Sommerhäuser: Wie urteilt Goethe? Die ästhetische Masstäbe Goethes auf Grund seiner literarischen Rezensionen. Frankfurt am Main, 1985, 142

let”, üzen Jankovich Miklósnak,⁹ amikor már túl volt az életveszélyen. Az „iliászi pör”, majd a Pyrker-pör nem kevésbé azt tanúsította, hogy mind az „írói tulajdon” (átvétel, plágium, újrairás stb.), mind pedig a nemzeti irodalom azonosítása az anyanyelvű irodalom ügyében magyarízkodásra szorult, jóllehet a tét nem volt csekély: a másutt *védett* szerzői-fordítói autoritás, valamint a mű mint szerzői tulajdon elismertetése a korábbi korszakok egészen másféle, az átírások és adaptációk korlátlan lehetőségeit érvényesítő nézetei ellenében. S ezzel összefüggésben az „originál” azonosul a szerzői alkotással; amennyiben az alkotó halála egyben szövegeinek rögzülését biztosítja, úgy „elvileg” nem járhat el úgy a sajtó alá rendező, amiként Kazinczy Daykával, kívánt volna eljárni Csokonaival; illetőleg a szerzői alkotás (és a fordítás is az, különösképpen, ha Kazinczy elvei szerint gondolkodunk) az alkotói önazonosság hirdetője, így a szerzői névhez kapcsolódik, semmi máshoz. Ennél még fontosabbnak tetszik, hogy a Pyrker-pörben egy új nemzeti irodalom-fogalom alakul, amellet, hogy a fordítói elvek is szétágaznak. Kazinczynak fölrották, hogy verset prózában fordított, persze régebben maga sem helyeselte (vö. levele Helmeczyhez 1813. július 21-éről). Az előbb említett fogalom része egy új irodalomtörténeti elgondolásnak, amely (egyelőre a jelen) irodalmából csak a magyar nyelvűt ismerné el, s a korábbi periódusban szerzett, magyar(országi) költőtől származó irodalmat kiutasítaná a nemzeti irodalomból. Ami a polémia mögött húzódik, az részint összefügg Kazinczynak az általa érzékelt új „hazafiságot” megítélő véleményének, ellenfelei által legalábbis problematikusnak tartott, néhány vonásával. Kazinczy joggal állítja szembe a maga „allgemein” vagy rein menschlich¹⁰ honfoglalás-költeményét a Vörösmartyéval, Guzmicsnak címzett óvatos, de határozott nyilatkozata szerint „Zalánnak Ossziáni kezdete engem igen kedvesen lepe-meg; csudálom, irígylem azt, valamint könyüségét. (...) Én azt szerettem volna, hogy Zalánjában leltem volna több nyomait Homérnak (...)”¹¹ Ez ugyan látszólag még csak az esztétika síkján hangoztatott kifogás, aminek külön érdekessége, hogy Homér és Osszián együtt említettik, s ez távolról goethei illúziókat ébreszthet. Ám ennél lényegesebb, hogy kevésbé a nemzet-ébresztő tendencia hangsúlyozódik (közvetve, Homér emlegetésével, attól némi távolságtartás), inkább az első sorok „ossziáni” hangvétele; ennek révén akár a maga Osszián-fordítása körébe is vonható lenne a *Zalán futása* egy részlete. S ezzel szoros összefüggésben tiltakozik a „Magyarok Istene” fordulat ellen, jóval előbb, így ez semmiképpen nem vonatkoz-

⁹ KazLcv XX. 223.

¹⁰ Uo. XVII. 276.

¹¹ Uo. XXI. 519.

hat Vörösmarty(ék?)ra. A levélrészlet 1820-as. „Én megvallom, hogy ezt a szót nem tudom botránkozás, sőt borzadás nélkül hallani. Egy Istene van minden Népnek. Ez ugyan nem akar egyebet tenni, mint ezt: Magyarokat védő Isten. De ne szóljunk Isten felől Istenhez nem illően.”¹² Élete utolsó esztendejében Döme Károlynak fejti ki: „Annyi legalább való, hogy midőn *Magyarok Istenét* hallom emlegettetni, megborzadok, a *Párduczos Árpád* nevétől pedig futok is. Profanalva van e szent név a sok kontár által. [Vajon kik lehetnek azok? F.I.] Endre nem ezek számában áll, s még nem olvastam ugyan Árpádját, de hiszem, hogy az jó.”¹³ Alig valamivel előbb Toldynak és Zádornak üzenté: „Némelly embernek az a Magyaromaniája annyira viszen, hogy végre talán szégyelni fogom hogy magyar vagyok.”¹⁴

Talán idevonatkozatható a következetesen meghirdetett nézete az originál és a fordítás, átvétel, valamint a szokott és szokatlan viszonyáról, arról ugyanis, hogy szerinte a nemzeti jelleg nem változatlan, változtathatatlan (jellem)vonások rendszere, hanem alakulóban lévő, amelyet a mással, az idegennel, a külföldivel való kapcsolat során módosíthat az író, a gondolkodó. A „túladunaiak”-kal folytatott vita közepén írja Takács Józsefnek (még 1815-ben): „De mi az a *Magyar szín?* Ha ti a Magyar színt nem veszitek e egynek az eddig szokásban volt színnel? az az, ha ti nem azt akarjátok e, hogy a szín ne *nem-magyar*, hanem csak ne a nem-szokott legyen? (...) Én úgy hiszem, hogy valami szép, annak szabad magyarra is tétetni, s áldom annak hamvait, a ki a szőlőtövet Tokajnak hegyeire s a rózsát kertjeinkbe átalhozta.”¹⁵ (Talán még a *Himnusz* képeinek tárgytörténetébe is beiktathatnók Kazinczy félmondatát.) A *Tudományos Gyűjteménnyel* kapcsolatos állásfoglalás: „A Pesti Journal tendenciája, a mint veszem észre még elég nevetséges vignettjéből is, a *nemzetiség*. Szent cél. De én irtózom az olly nemzetiségtől, melly a külföldi szépet és jót irtózza, mert az külföldi.”¹⁶ Még ugyanabban az évben, előbb Kis Jánosnak, majd Kölcsey Ferencnek majdnem változatlanul: „Én azt hiszem magam felől, hogy én is a dühösségig Magyar vagyok, de nem a hazugságig.”¹⁷

Első megközelítésben önnön „nyelvújításának”, stílusújításának védelme volna kiolvasható, még hozzá mindazokkal szemben, akik egyfelől ellenzik Kazinczy fordítói programját, másfelől túlhajtottnak, erőltetettnek vélik (olykor joggal) ezeknek az újításoknak konkrét nyelvi-stiláris realizációját. E mögött a vita mögött azonban az önelvűség, versus világiroda-

¹² Uo. XX. 446.

¹³ Uo. XIII. 21.

¹⁴ Uo. XV. 107.

¹⁵ Uo. 175, 196. (Kisnek 1817. máj. 6-án, Kölcseynek 14-én írt)

¹⁶ Uo. XVI. 28. Horváth József Elekkel vitázó levél

¹⁷ Uo.

lomba lépés rejtőzik, még akkor is, ha ez a látszólagos önelvűség a művet tekintve illuzórikus, a „világirodalmi” előszövegek éppen úgy lelhetők föl Kármán, Kisfaludy Sándor vagy akár Csokonai műveiben, mint a mintául vett verseket megnevezetlenül hagyó Verseghynél. A másik idekapcsolható kérdés a közvélekedés, a megszokás jogosultságának elismerése. Kazinczy vitázva ismerteti álláspontját: „Azt kell e mondani a mit Nemze-tünk nagyobb része mond? s nem szoros tisztünk e, sok esetekben, egészen ellenkezőt mondani, még pedig egész tüzzel, de soha nem erőszakkal?”¹⁸ Utóbb: „túrni, tisztelni kellene a vélekedés szabadságát, valamíg az teljesen meg nem czáfolatik.”¹⁹ Tudományos-nyelvészeti-stilisztikai ellen-tétek választják el egymástól a „küzdő” ellenfeleket, és nem egy konkrét kérdésben nem Kazinczyt igazolta a nyelvfejlődés. Ugyanakkor az alap-elveket tekintve, Kazinczy a tudományos vita lényegét igyekezett meg-ragadni, s összhangban azzal, hogy az irodalmi élet szerves velejárójának hirdette a szigorú kritikát, nézeteit pusztán azért korlátozta az irodalomra, mert jó okkal nem merészkedett a közéletnek arra a területére, amelyen az 1790-es esztendőben megfordult (különös tekintettel a „vélekedés sza-badságá”-ra!), és amelyre kilépni fogsága után erősen kockázatosnak bizo-nyulhatott. A „dühösségig magyar” Kazinczy a tübingai pályáiratban meg-célozta ugyan azt a típusú „nemzetiség”-et, amelynek realizálódásától az 1820-as években már visszaborzadt, csakhogy az ott vázlatosan fejtegetett és polémiára kihegyezett magyarság-kép nem tartalmazta azokat az ele-meket, amelyek másokat olvasva megfontolásra készítették élete végéfelé. Elsősorban a „nyelvújítási” küzdelmek során volt kénytelen felmérni, hogy nyelv- és stílusreformját miként értékeli (le) – a leginkább részletkérdése-ket vitatva – valójában a nyelv- és stílusreform jogosultságában kételkedve az „ellentábor”, amely bizonyára féltette Kazinczytól a magyar nyelv „tisztaság”-át, ám feltehetőleg még inkább ellenezte a kritika által létrehozandó vélemény szabadságot, és talán még inkább szembeszegült (volna), hogy ha a vélekedés szabadsága az irodalmon túl található területeken is polgár-jogot szerezne. Mindezzel nincsen ellentétben Kazinczy állásfoglalása a Berzevicyvel folytatott vitában, amit Kazinczy (például) a nyelvkérdés-ről, a magyarság külföldi megítéltetéséről, ennek „befolyásolási” lehetőségeiről ír, megfontolandó. Maga tiltakozott a legjobban az ellen, hogy a feudális szisztéma vak védője volna. Az 1825-ös országgyűlésre állítandó követek ügyében kevésbé „lángoló” (és elhamvadó), hazafiúságot, mint in-kább a szakértelmet, **realitásérzék**et kívánna.²⁰

¹⁸ E kérdésekről később tervezek tanulmányt. Vö. KazLev XIX. 384, 388, 399.

¹⁹ Uo. XXIII. 146.

²⁰ Uo. XX. 125.

Félreértés ne essék: szokott és szokatlan dichotómiája mindenekelőtt és elsősorban a nyelv és a stílus kérdéseit érinti. Miként az originál és eredeti ellentétpár az irodalomfelfogás választójait jelzi, és elsősorban saját alkotói habitusára és irodalomtervezési akciójára vonatkozik. Az 1820-as esztendőekben megfontoltabban hangoztatja azt, amit az 1810-es években olykor ellentmondást nem tűrő hangon. 1808-ban még úgy gondolta, hogy a magyar irodalom még nem rendelkezik olyan „originális” darabokkal, amelyeket mintául lehetne venni („mellyek originálisoknak látszanak, mind idegen darabok követése”, de ez jellemezte valaha a német irodalmat is).²¹ 1826-ban jóval megértőbb, igaz, az új nemzedék egy képviselőjéhez fordul: „Másoknak minden jó a mi originál. Igen is hogy kell merni; bukdosások nélkül nem járunk. De én szeretem, ha más mer, én merni e részben soha nem mertem.”²² 1819-re nemcsak a nyilvánosság előtt módosítja nézetét, hanem magánlevélben is: „a mi iskolánk neve nem Neologia, hanem Syncretismus”.²³ A *Pályám emlékezetében* visszatekintve indokolja egykori végletes, később higgadtabb, értőbb állásfoglalását: „S a rettegés, hogy nyelvünk egyéb lesz mint volt, épen nem rettenthet bennünket, hiszen épen azt óhajtjuk, s a nyelven maga az idő is változtat. Minden kérdés az, hogy a nyelv bővebb és szebb lesz-e, mert a mi szép mindig jó. (...) ne mindig egy író fordítsunk, hanem minél többet, és különbözőbb nemekben. Mert minden nemnek más meg más nyelve levén, a mi nyelvünk csak akkor emelkedik fel majd a főpontra, mikor minden nemre elkészül.”²⁴

Azt az általam több ízben leírt tézist emlitem, miszerint Kazinczynak és kelet-közép-európai kortársainak fő törekvése abban állt, hogy a lehetőség teljes és soktónusú műfaji-stilusbeli rendszert hozzanak létre, egyetlen olyan mozzanata vagy sávja ne legyen az irodalomnak, amely erőben, szépségben, színvonalban különbözzék az európai irodalmaktól. De Kazinczynak és jónéhány kortársának szocializációjára hatott, hogy II. József „epochá”-jában kaptak lehetőséget a közéleti szereplésre, a valóban alkotó munkára. Számukra a rendeleti úton történő kormányzás, a „felülről” indított reformok kényszerítő ereje, az elszánt reformdüh nem okozott sokkot, nem váltott ki belőlük ellenállást, részei lettek a jóra törekvő, a művelődést ösztönző-elősegítő kormányzati törekvéseknek. Talán megkockáztatható, hogy az ebben az „epochá”-ban tapasztaltak néha-néha Kazinczy „újító lelkesültség”-ében is visszaköszönnek. A túlságos igyekezet önmaga ellen

²¹ Uo. XVI. 529.

²² Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. Kiadta *Abafi* Lajos. Budapest, 1879.

²³ *KazLev* XXI. 4.

²⁴ Vö. *tőlem*: *Der Plan einer mitteleuropäischen Zeitschrift aus dem Jahr 1806*. Magyar Könyvszemle, 1974, 262-268; Uő: *Adatok Romy Károly György sajtó- és kiadványvállalkozásainak történetéhez*. Uo. 1979, 337-347.

fordult, már csak azért is, mivel az irodalom tervezése során hagyománykonstrukciója nem kevésbé különbözött kortársai egy részétől. Mindazonáltal ez a fajta nyelvi „mozgalom” alternatívát jelentett az inkább az irodalomban is sérelmi politizálást folytató (azon belül nem egyszer támadó) törekvésekkel szemben. S ha Kazinczy kétosztatúnak minősítette a magyar irodalmat, a „Pest-Buda tája” s az „emberiség” közös ügyét vállalókra és a maradás, a szokott képviselőire, ebben jócskán akad méltánytalanság, sőt, taktikai ügyetlenség, ám a magam részéről nem vonnám kétségbe, hogy Kazinczy elmozdult a nemzetiségnek egyoldalú felfogásától egy tágabb, a rein Menschlicheit magába foglaló nézetrendszer felé. Igen beszédes, hogy amikor a pest-budai német lap, az *Iris* (1825-1828) szerkesztője Kazinczyt kéri meg, közvetítené a kérését anyagi támogatásért Széchenyi Istvánnak, Kazinczy vállalja a közvetítést, bár nem ismeri Carl Stiellyt, 1829-ben, a Pyrker-pör előestéjén.²⁵

Önmagában jelentéktelen epizódja lenne a Kazinczy-életműnek a följebb idézett levél, de jelentőségét növeli, hogy innen kétfelé lehet tekintetni. Többször hangoztattam már, hogy Kazinczy az elsők között volt (lehet, hogy ő volt az első), aki fontosnak vélte, hogy a magyar irodalom európai nyelveken is hozzáférhető legyen, az irodalmi „auto-image” európai elfogadtatását rendkívül jelentősnek minősítette. Ennek érdekében szorgalmazta, hogy ausztriai (és német) folyóiratokban ismertetőik lássanak napvilágot a magyar irodalomról, maga is közölt recenziókat (mint tudjuk, például Kisfaludy Sándorról és Verseghy Ferencről), mintegy tudtul adva a nem magyar(országi) olvasóknak, miféle történeti és elméleti megfontolások szerint ajánlható a magyar irodalom olvasása. Erre a tevékenységre buzdította kortársait, Kis János és Rummy Károly György szintén jelentékeny szerepet vállalt a közvetítésben. S ha a „külföldi szép” befogadását Kazinczy a magyar irodalom „európaizálódása” elengedhetetlen feltételének gondolta, érdemes figyelemmel fordulni ama törekvése felé, hogy a „megfordított” utat is javasolta, ösztönözte, akiket ösztönözhetett: a magyar irodalmat fordítások és recenziók révén juttassák el a külföldi olvasóhoz. Ezért támogatta Rummy Károly Györgynek az első kötetnél megrekedett almanachját,²⁶ többek közt ezért fordult bizalommal Mailáth János fordítói tevékenysége felé, támogatta mind Mailáthot, mind Toldyt és Fenyéryt a magyar irodalom német nyelvű prezentációja ügyében, irodalmi anyaggal segítve őket, mint ezt éppen az 1820-as éveket tartalmazó levelezéskötetekben olvashatjuk. Talán még ennél is lényegesebb gesztus,

²⁵ Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Szerk., szöveggond., utószó, jegyz., szómagyar. Kováts Dániel. Budapest, 2008, 90-91.

²⁶ Kazinczy Ferenc: Magyar Pantheon. Budapest, [1884], 81.

hogy egy pest-budai német nyelvű lapot, az említett *Irist*, amely messze nem szolgálta Kazinczy magyar nyelvi-ízlésbeli törekvéseit (ellenben helyet biztosított a szerb-horvát népköltészetnek és Toldy Ferenc irásának!), önzetlenül segítette, nem látván benne a magyar sajtótörekvések konkurenciáját, és itt most érdektelennek tetszik, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* több szerkesztőjével szemben fenntartásokat hangoztatott. Sokat emlegett vitája a szászokkal a szeparatistának elgondolt és bizonyára informátorai által hozzá eljutott törekvésekre adott reakció, amely „mindössze” a szászokétól eltérő nemzet- és hazafogalommal értelmezhető, korántsem nacionalizmusa dokumentálásaképpen minősíthető (s ha mégis, akkor a szászok nacionalizmusára adott válaszul). Kazinczy nyitottnak mutatkozott a Magyarországon és a szomszédos országokban élő népek, nemzetek művelődését értékelendő, s a főváros többnyelvűsége számára Széphalomról nézvést nem látszott veszélyesnek, semmi nyomát nem leljük annak, hogy az olvasók németnyelvűsége miatt a magyar nyelvi mozgalom eredményeit féltene. *Erdélyi leveleiben* ilyen passzusokat találunk: „Vezetőnk Seivert úr vala, *Bruckenthalnak* testvére gyermekétől született unokája s a könyvtáros Róth úr. Ha történet mutatta volna ki lakásomat, én e palotát gyakran látogatnám meg; még gyakrabban lakóí, mint kincsei miatt. Seivert úr (egy érett lelkű tudós, és ami nem ér nevesebbet, *tiszta* ember) letette az erdélyi kormányshék mellett viselt hivatalát, s nőtlenül magának a tudományoknak s az általa nagyon kedvelt szász nemzetnek, szeretve, becsülve minden jóktól”. „Az új szász főtiszt, kormányshéki tanácsos és Leopold-rendbeli lovag *Tartler János* úrhoz Seivert úr vezete fel, s nála töltött óránk a legszebbek számába tartozik, melyeket Erdélyben éltem.”²⁷

Visszatérve az idézetek miatt megszakított gondolatmenethez, a centrumtól távol élő Kazinczy Ferenc a pest-budai és az országos történéseket eltérő módon értelmezte, mint azok, akik nap mint nap szembesültek Pest-Buda többnyelvűségével és (mondjuk így) multikulturalitásával. Jóllehet Kazinczy aligha sorolható be a hungarus patriotizmus jegyében, emlékével és „gyakorlatával” jellemezhető írástudók közé (noha több évtizedes és egyre mélyülő barátsága Romy Károly Györggyel mintha azt sugallná, nem volt számára ellenszenves ez a fajta hazafiság), kapcsolataiban ott leljük a hungarus patriotizmus képviselőit, így a szepességi Johann Genersichet, azokat, akik a következő magyar írói nemzedékkel nemigen tudtak szót érteni (hadd emlékeztessenek a Kazinczy emlékéhez élete végéig hű Romyra, és ezzel párhuzamosan Vörösmarty Romy nyelviségét gúnyoló epigrammájára). S bár azt sem szabad tagadni, hogy Kazinczy a magyar

²⁷ KazLev XX. 513. Ezúttal érdektelen Menzel kétes szerepe az 1820-as évek német vitéjában, irodalmi mozgalmában. Annál fontosabb, hogy Kazinczy kortárs kritikai nézetet reagál

nyelv hivatalossá emelésének ügyét a magáénak gondolta, a tübingai pályairatban is szó esik erről, sokkal jobban elkötelezte magát részint a goethei világirodalmi nyitásnak, hogy olyasfajta kizárólagosságokat hirdessen, mint majd polémiáiban az utána következő nemzedék egyik-másik képviselője. Nem nyelvek harcát, nem a kényszerű nyelvválasztást tartotta szem előtt, hanem azt, hogy a magyar nyelv illeszkedjék az európai nyelvi standardhoz, valamint a magyar nyelv erőben, szépségben, az egymástól eltérő tónusok, műfajok megszólaltatásában vetélkedjék az európai nyelvekkel. Ezt a nyelvi változást összefüggésbe hozta a tudományok és a mesterségek fejlődésével, még Báróczi életéről írva említi: „Herder azt mondja, hogy a mely nemzet a szót nem bírja, a dolgot sem bírja”.²⁸ Utóbb a Schediustól kapott könyv (Wolfgang Menzel: *Die deutsche Literatur*, Stuttgart, 1826.) olvastán jólesően nyugtazza, hogy saját nézeteire ismert: „Magából kell kifejtetni a Nyelvet, (...) de az idegent s az újat is el kell venni, ha jó, ha szép, ha szükséges.”²⁹ Ez valóban összevág az általa közzétett Dayka-életrajz egy kitérésével: „Még egy nemzet sem vitte elő literaturáját a nélkül, hogy azon nemzetektől, melyeknél a tudomány és mesterség már virágzott, ízlést, szólást ne kölcsönzött volna”.³⁰ Másutt a jó, a szép, a hasznos az, amelynek elérését kell az „író”-nak megcéloznia.³¹ A nyelv (és az irodalom) eszerint nem kész, nem változtathatatlan, nem maradhat a szokás rabja, hiszen a szokás és a despotizmus közé egyenlőségjel tehető. „Én egy hatalmat ismerek, melly ennek Despotismusát gyengítheti – az *Ízlést*, melly felől Adelung Német Grammatikájának előszavában olly helyesen beszél. A hol csak a philosophia ellenkezik a szokással, ott nem bírok elég bátorsággal minden *esetekben* felkelni ellene; de a hol a *logica*val együtt jár az ízlés, már ott ejuráalom az ő hatalmát.” E levél további részében igen fontos elméleti megállapítást tesz: „Anomáliákkal minden nyelv grammatikája tele van: miért ne legyen tehát a miénkben is.”³²

Nyilván nem csupán nyelvtani kivételekről beszél Kazinczy, hanem tekintetbe veszi a költői szabadságot is, védi a költő szabadságát a „szokatlan”-ra. A közzévelekedéssel szemben – s ez gyakran vád Kazinczyval szemben – elitista felfogásnak volna vélhető, hiszen az „áldozat”-ot csak azok mutathatják be, akik epigrammája szerint jót s jól művelnek, alkotnak. Amennyiben elfogadjuk ezt a vélekedést, ti. azt, hogy Kazinczy irodalom- és nyelvfelfogása (és talán ezzel összefüggésben: nemzetfelfogása?)

²⁸ Magyar Pantheon 48-49.

²⁹ KazLev XVI. 58.

³⁰ Uo. XXIII. 168 (ejuráalom = tagadom)

³¹ Uo. XXI. 46.

³² Székács József emlékbeszédét és Toldy Ferenc életrajzi tanulmányát közli a Magyar Tudós Társaság Évkönyve V.I.

elitista volna, akkor az ellene szegzett vád, a rendi nacionalizmúsé, elesik. Hiszen aki az irodalom és nyelv ügyét nem rendeli alá egy esetlegesen tömegmozgalommá váló igyekezetnek, hanem – irtam már – egy felülről irányított reformot jóval inkább gondol elfogadandónak, az nagyon kevésé él érzelmi érveléssel, az nemigen adja föl, legalábbis a nyelv és irodalom dolgában, a meggyőzést. Annál is inkább, mert az ízlésnek legfőbb törvényhozóvá tétele igényli az eljutást az ízléshez, a művelődés és nevelés közreműködését az ízlés elsajátításában. Így az ízlés sem az emberrel veleszületett sajátosság, jóllehet művészi érzék az, de csak akkor fejlődik ki, érik meg (és ebben hasonlóság mutatkozik a képzőművészeti alkotások megítélésével), amennyiben az ígéretes kezdetet szorgalom, tanulás, a mesterművek tanulmányozása építi tovább. Minek következtében a művészetben-lét nevelő erejére kell ráismerni. Guzmicsnak ezt így fogalmazza meg: „és nem azt kiáltja-e a tapasztalás, hogy az a fő dolog, hogy lelkeinket és szemeinket a SZÉP vizsgálása s studiuma által élesítsük? Nem tiltom én, hogy aestheticázzunk, de azt kívánom, hogy a görög exemplárokat csudálgassuk (görög= régi és új Classicusok Munk.) – a görögöt itt egy Horáti emlékezés hozza tollamba.”³³ S bár Goethének ehhez hasonló megnyilatkozásait nem feltétlenül Horáti emlékezés hozza tollába, az irodalom- és irodalminyelv-felfogás közelít a rein menschlich-hez, s nemigen idomul az irodalmi mű mint hazafias cselekedet Kisfaludy Sándor képviselte eszmekörébe. Az európai irodalmak menetét tanulmányozva Kazinczy elkerülhetetlennek látta a velük tartandó, olykor átvételekben dokumentált, szoros kapcsolat fenntartását, a magyar nyelv és irodalom beépítését az európai nyelvi és irodalmi „rendszer”-be.

A továbbiakban érdemes idézni Kazinczynak egy – az eddigiek ismeretében – kevésé meglepőnek tűnő megállapítását, amely kettős szempontból érdemel jóval több figyelmet, mint amit mostanáig tulajdonított neki a kutatás, amennyiben egyáltalában észrevette. Az első szempont lehetne azé a Kazinczyé, akinek „hazaszeretete”, haza-elképzelése, magyarság-, azaz „mi”-tudata alighanem a felvilágosodás eszmevilágában gyökerezett (nyilván része ennek mindaz, ami Rousseau-nak a lengyelek és korzikaiak számára készített alkotmánytervezetében olvasható, része olyasmi is, ami az 1790-es esztendő eufóriájában fogalmazódott meg, Kazinczy részéről alighanem védekező-önmentő aktusként; de része annak (második szempont) az a belátás is, amely egyfelől a szomszédos és a magyarsággal együtt élő népek kultúrájának töredékes megismeréséből származtatható, valamint

³³ Sziklay László: Ján Kollár magyar kapcsolatai. Pesten. In Tanulmányok a cschszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk. Zuzana Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Budapest, 1965, 139-175.

része a Kazinczytól kevésbé érteni vélt "romantikus" nemzetelképzelés ellenében fölvázolt terv a magyar nyelv/irodalom „európaizálására”); de a sokrétűen értett, Rousseau-tól Kantig, Schillertől és Wielandtól Goethéig ívelő gondolatvilág konfrontálódása a csupán részint Kazinczy elképzelése szerint alakuló magyar viszonyokkal állásfoglalásra készítette. Perdöntőnek minősíthető mondatát³⁴ éppen Prónay Sándornak írta, akitől a hungarus patriotizmus nem állt messze, a magyar nemzeti mozgalomban résztvevő Prónay-család tagjaként nem szakította meg kapcsolatait azzal a Ján Kollárral,³⁵ akinek egyik első polémikus írása a szlávok „magyarosítása” ellen irányult, és aki egész életében a szlovák/szláv tudat élharcosa volt, egy össz-szláv gondolat jegyében vázolta föl a szlávok irodalmi kölcsönösségének lehetőségeit, és lényegében a szláv őstörténetet szintén a magyarok ellenében gondolta megrajzolhatónak. Prónay és a szlovák nyelv és irodalom között létezett kapcsolat, miközben Kazinczy neki címezte a hazafiságnak az „egzisztenciá”-ban elfoglalt helyéről véleményét. Amilyen rövid a megnyilatkozás, olyan beszédes is, ehhez hasonlót nemigen lelhetünk a kor magyar irodalmában, és feltehetőleg kevésbé kielégíthető, ha a német klasszika rein menschlichéhez közelítjük (ez inkább nyelv- és irodalom-felfogásában játszik számottevő szerepet). Íme, a levélrészlet:

„Nekem az igazság nem csak a barátságánál, de még a hazánál is kedvesebb, megvallom, látván némellyeknek igazságtalan hazafiúságokat, szégyellek úgy lenni hazai, mint ezek.”³⁶

Találgathatunk, kik értendők ezeken, azaz kik a bírálat és az elhárítólódás címzettjei. Annyit tudhatunk, hogy Kölcseynek Berzsenyiről írt bírálatát a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztősége „meghúzta”, ám éppen nem azokból a passzusokból hagyott ki néhány mondatot, amelyek az érintett költőt személyében és költészetében sérthették (volna). A bevezetés szenvedte meg a szerkesztőség közbeavatkozását: Kölcsey itt arról ír, hogy az egész (régebbi) magyar irodalomban, talán az egy Zrínyit kivéve, nincsen annyi „költészet”, annyi érdem, mint a frissen fölfedezett, megismert, lassan-lassan európai népszerűsége szert tevő szerb népköltészetben.³⁷ Kölcseynek ez a vélekedése nem állt messze a Kazinczyétól, aki viszonylag korán a szerb és a horvát népköltészet ismerője, sőt, Herder

³⁴ KazLev XV, 217.

³⁵ Császár Elemér: A Berzsenyi-kritika eredeti fogalmazványa. Irodalomtörténeti Közlemények, 1917, 464-469.

³⁶ Erről részletesbben írtam könyvemben: A délszláv népköltészet magyar recepciója Kazinczytól Jókaiig. Budapest, 1979. Vö. még tőlem: A szerencsétlen lányka (Adatok a szerb népköltészet magyar recepciójához). A Hungarológiai Intézet tudományos Közleményei, 1970. 3. sz. 40-47. Uő: Kölcsey Ferenc fordításai? Irodalomtörténeti Közlemények, 1969, 702-704.

³⁷ Kazinczy Ferenc tübingai pályairata a magyar nyelvről 1808. Kiadta Heinrich Gusztáv. Budapest, 1916. Az idézetek a 63, 64, 66, 68-69. lapokon találhatók.

és Goethe közvetítésével fordítója lett. Később Vitkovics Mihály közvetítette hozzá Lukijan Mušickit, aki ugyan a szerb klasszicizmus követője volt, ám érdeklődést mutatott a népköltészet iránt is. Vitkovics nép(ies) dalainak számottevő része Vuk Karadžić népköltési gyűjtésére vezethető vissza, és Vitkovics révén Kőlcsey is beállt e népdalok tolmácsolói közé. Annyi feltétlenül elmondandó, hogy Kazinczy is, Kőlcsey is jó érzékkel fordult a szerb népköltés felé, és mintegy megsejtették, hogy a leginkább német áttétellel miként lesz a folklorisztika és a népszerűség vitathatatlan érvévé mindaz, amit Vuk Karadžić köteteiből kiolvastak.³⁸ Ehhez képest a magyar irodalmi múlt feltáratlan volt, Kazinczy nem csekély érdeme Zrínyi életművének a kánonba emelése, népszerűsítése. Kőlcsey önkritikus szemlélete a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztősége által képviselt tendenciának nem felelt meg, az igazságtalan, ám magyarázható passzusok kikerülése azonban Kazinczy rosszallásával találko(z)hatott. Az a nemzet-felfogás, amit Kazinczy bírált, az egyoldalú, önmagába forduló, a kritikát elutasító magatartás formájában jelölhető meg. Ez azonban csak (feltehetőleg) kiváló oka lehetett Kazinczy kifakadásának, talán csak az egyik, jóllehet nem egészen lényegtelen összetevője. Elképzelhető, hogy az *igazság* tetszik kulcsfogalomnak. S ez – ezt gyanítom – a nyelvi/fordítási/stilisztikai küzdelmekből leszűrt tapasztalatból épül, nevezetesen abból, hogy a hazafiúság lényege a nyitottság, a más értékek befogadásának, integrálásának készsége és képessége, szemben azokkal, akik félremagyarázzák, amit Kazinczy a patriotizmussal együtt megnyilatkozó kozmopolitizmusnak nevez. Még a tübingai pályairatban is elutasítja a bezárkózás ideológiáját, az elkülönülés elgondolását, nem a magyarjúkú nép a legkiválóbb, az uralkodó (das herrschende Volk), egyik sem az, tudniillik Magyarország népei közül, igaz, a nép, nemzetiség, nemzet fogalomköre nem válik teljesen szét. Korábban már figyelmeztetett Kazinczy, a magyar nemzetnek (ungarische Nation) megvan a saját nyelve, a saját ruházata, amely Európa minden más népétől megkülönbözteti. Ez önérzetet kölcsönöz, nemes büszkeségre ösztönöz, de könnyen tévútra téríthet, amennyiben túllép egy bizonyos határon. Itt – Kazinczy szerint – a nép egy és ugyanaz... Mindenkinek, aki a hazában él, „Hazafi” (Sohn des Vaterlandes). Az általános, közös jóért kell munkálkodnia. Ehhez képest elmozdulás, hogy a magyar nyelvet törvényesíteni kívánja, hivatalos nyelvvé emelni, ezt kell mindenkinek elsajátítania, hozzátevé ehhez azt, arról szó sincs, hogy a saját (nem magyar) nyelvét föl kellene adnia.³⁹ A *Tudományos Gyűjteményben* időnként megnyilatkozó nyelvi nacionalizmust a sérelmezett szlovák fél is szóvá

³⁸ KazLev XXI. 599.

³⁹ Uo. XXIII. 213.

tette, jöllehet itt a nemzetfogalom meghatározásában mutatkozó ellentétes értelmezések ütköztek. De az a tény, hogy (mint említettem) Kollár már viszonylag korán bírálta a magyarosításnak nevezett jelenséget, azt sugallta, hogy a nyelvi viták hamarosan politikai csatározásokba csapnak át. Kazinczy az 1820-as esztendők végéig még ritkábban jelentkező túlzó nézetekre figyel föl, s hogy 1817-től több levélrészletét ismerjük, amelyek egy mérsékeltebb hazafiúi magatartást igyekeznek elfogadottá tenni, mintha arra utalna, viszonylag hamar figyelt föl arra, hogy közeleg az agresszívabb nyelvi nacionalizmus periódusa.

S amiként Kazinczy visszariadt Bajza, Toldy, Vörösmarty szatirizáló, támadóan polémikus magatartásától (ő maga kritikáiban nem a személytette kétségessé, hanem a nyelvhasználatot, az érvényesített nyelvváltozatot, a klasszikától eltérő tónust, a szerinte nem vagy kevésbé „korrekt” szókincset), azonképpen attól az új típusú költészetvállalástól, irodalom és „közélet” egymáshoz viszonyításának új feltételrendszerétől is, amely már az *Aurora* szerkesztői koncepciójában érvényesült, és amit részint a *Kritikai Lapok* fog képviselni, és amely Vörösmartynak igazán nem főművei sorába tartozó, többnyire méltánytalan epigrammaiban, Bajza vitáiban kap formát. Amikor Kazinczy számot vet az 1820-as esztendők teljesítményével, szükségét érzi annak, hogy a triász reflektálatlan Kisfaludy Károly-tiszteletével szemben legalább két levelében kifejtse a maga mértéktartóbb véleményét. Hiszen Kisfaludy „irodalmi vezér”-ként való magasztalása egyben a „Kazinczy-kor” lezárása, irodalomtörténeti múlttá nyilvánítása, a legjobb esetben előképpé elgondolása. Kazinczy viszont a maga szerepét a magyar irodalom történetében önéletrajzaival rögzítené, verseskötete megtervezésével jelölné ki. Éppen ezért tanulságos, hogy a maga előkép-minősítését nem a Kisfaludy Károly megtestesítette beteljesülés követi. Éppen ellenkezőleg, Kisfaludy Károly nem kevésbé lesz Kazinczy felfogásában csupán előkép, amelynek értékét és jelentőségét nem tagadja, mindössze a maga helyén igyekszik láttatni: „Azt sem tagadom, hogy K.K. nem csak a fő pontot, de még a maga fő pontját is épen érte el; hogy Színészi darabjai nem azok még, a mit óhajtottunk, de valljuk meg, hogy neki igen sok erő jutott; hogy lyrai darabjai közt sok van a mi hálánkat érdemli, és hogy ő kívánja tiszteletünket.”⁴⁰ S csak mellékesen, Kazinczy az 1820-as esztendők végén Bajzával vitatkozik Lessing-átültetésé (*Emilia Galotti*) nyelvhasználati részletein, de a színmű kiadását nemcsak ő véli időszerűnek, hanem például Bajza is, minekutána efféle dráma még nem született meg a magyar irodalomban; a *Bánk bán* fölfedezésének előestéjén vagyunk.

⁴⁰ Uo. X. 394.

A nem csak a Kazinczy által ostorozott „nemzeti dicsekedés” (Kisfaludy Károlynál „hazapufogatás”) az, ami határozott állásfoglalásra készíteni Széphalom levelezőjét, már 1812-ben figyelmezteti Jankovich Miklóst, Albrecht Dürer a „Német nemzet örök fénye”, nem ő volt magyar, hanem apja,⁴¹ másutt nem tagadja a szláv jövevényszavak jelenlétét a magyar nyelvben,⁴² számtalan esetben elutasítja a csak népszerűt, szembeállítja a színvonalassal a közvélekedés ellenére; s bár nem egyszer normatív felfogásából következően gyanús számára, ami nem illik a maga „rendszer”-ébe, a szakmaiság igényéből és követelményéből nem enged, a költészetből leválasztja azt, ami csupán morális prédikáció. Ilyen módon Kazinczynál a magyar irodalom mint differenciált műfaji-tónusbeli rendszer kérdése merül föl, kevésbé az úgynevezett nemzeti költészeté; Klopstocknál, akit fordított, sem szereti az efelé mutató vonásokat, ellenben a goethei példa felmutatásával és elfogadtatni akarásával a költői nyelv tökéletesítése és az irodalom „szabadsága” mellett szavaz. Az alkotó szabadsága összefügg azzal az igénnyel, amely a kifejezés tökéletesítését az izlésfejlesztéssel véli megvalósíthatónak, igazságon a nyelvből és irodalomból kikövetkeztetett, azok által létrehozott tapasztalatot érti, amely elfordul az alkalmiságtól; nem hiszi a xenofóbiát vállalhatónak, a tárt és nyitott irodalomszerveződést minősíti elfogadandónak. Az általános és egyedi vonások egyként lényegiek, a nyelv művelésnek nem szabad ellenkeznie a változást elősegítő tényezőkkel, amelyek természetesen akkor üdvözlendők, ha a megnevezések segítenek a dolgok sajátját tételéhez. A változásnak nincs alternatívája: az 1800-as, még inkább az 1810-es években Kazinczy eléggé türelmetlenül akarta, az 1820-as esztendőkből már *Ortológus és neológus; nálunk és más nemzeteknél* beszédes című értekezése szerint igyekezett eljárni, a sokáig készülő, minduntalan átírt Sallustius-átültetése bevezetésében újra meg újra hitet tesz a nyelvi változások szükségessége mellett. Még 1819-ről keltezve így ír:

„A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb díszje a nemzeteknek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója és ébresztője. Érti ezt mind az egyik fél, mind a másik, s szereti a nyelvet szent hazafisággal, abban hasonlanak meg, hogy míg az egyik ezt elváltozásától s elkorcsosodásától félti, a másik annak elváltozását, azaz haladását még óhajtja is, de mint saját erejének kifejtése és gazdagítása, elkorcsosodásnak nem tekinti.”⁴³

⁴¹ Kazinczy Ferenc: *Ortológus és neológus; nálunk és más nemzeteknél*. In Tudományos Gyűjtemény, 1817-1841. Vál., szerk., jegyz., utószó Juhász István. Budapest, 1985, I. 144.

⁴² KazLev XXII. 395.

⁴³ Uo. 406.

Az udvarias fogalmazás aligha hagy kétséget afelől, szerzője hová számítja magát, és mely magatartást véli előnyösebbnek. Az elváltozás azonosítása a haladással nem pusztán nyelvi kérdésre szűkíti az ortológusok és neológusok vitáját (más kérdés, hogy akiket Kazinczy ortológusoknak nevez, valóban azok-e; mindenesetre a nyelvbővítés Kazinczy szorgalmazta útjának helyeslése vagy kárhóztatása megosztotta a magyar irodalom szereplőit, Döbrentei Gábort például lassan-lassan a Kazinczy-ellenesek táborába sorolta, jóllehet maga is a nyelvújítók közé volna sorolható); amiképpen az 1820-as években, nem egyszer önvédelmi gesztusként, szóba kerülő eredetiségkérdés is beleilleszkedik a változás-haladás versus maradás-bezárkózás kérdéskörébe. Thaisz Andrásnak 1824-ben üzeni: „Nem csak a Neologiai Ultráskodás vétek, és bolondság egyszersmind, hanem az Orthologia Ultráskodás is.”⁴⁴ Az *Előbeszéd Szallusztához* pedig kijelenti, miszerint „Írónak kötelessége tisztelni a szokást és a kor ízlését”.⁴⁵ Hogy ezek egymással ellentétbe kerülhetnek, arról Kazinczy számos helyen tett említést, ezúttal a mondatzáró szintagma hangsúlyossága figyelmeztet az inkább számba veendő tényezőre. A következőkben a nyelvi/alkotói tevékenység általánosságára és különösségére figyelmeztet, összefüggésben azzal, hogy „Van bizonyos rokonság a Nemzetek között, bár mint különböznek arcaik.”⁴⁶ Pályája emlékezetének oly módon szentel sorokat, hogy az eredeti-fordítás antinómiák közé helyezi, önnön tehetségének jellegét és a kor igényét hozza egymás közelébe, s az irodalmi rendszer kiteljesítésének akarásával magyarázza a maga teljesítményének jelentőségét:

„Tudtam, mennyivel nagyobb a ki teremt, mint a ki másol; de ismer-
vén magamat, és a kort mellyben éltem, s a nagy példák követelésétől(!)
várván mindent, inkább vágyék nem rossz másolónak találtatni, mint nem
jó alkotónak; kivált hogy az idő nem egyedül minél jobbat kívána, hanem
jót minél nagyobb számban is, s a legkülönbözőbb nemekben. Ötven esz-
tendeje, hogy járom utamat, sikamlásokkal, tévedések közt, de lankadat-
lan hűségben. (...) De én is segélém a jót; de az ügy általam is gyarapo-
dott; s példám, úgy hiszem azt, hevíteni fog szíveket, ha majd magam nem
leszek is.”⁴⁷ (És csak mellékesen, kitérőképpen, Németh Lászlónak, nem
utolsó sorban a *Kisebbségben* Kazinczy-képével kapcsolatban válaszolva,
Babits Mihály visszaigazolja Kazinczy nyelvi törekvéseit: „Kazinczy ki-
tűnő író, s még a nyelvnek azt a durvaságát és erejét is, amit magyar ősei-

⁴⁴ Uo. 407.

⁴⁵ Uo. 407-408.

⁴⁶ Babits Mihály: Pajzzsal és dárdával. In Uő: Esszék, tanulmányok. Összegyűjt., szöveg-
gond., utószó, jegyz. Belia György. Budapest, 1978. II. k. 617.

⁴⁷ Vö. *tölem*: Kazinczy olvassa Széchenyit. In Uő: Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgáló-
dások Kazinczy Ferenc körül. Sátoraljaújhely–Szeged, 1996, 160-161.

től örökölt, használja olykor, és tudja használni. Ez persze nem zárja ki, hogy ne üldözze és irtsa a durvaságot, ahol abban csupán a naivságnak és ügyefogyottságnak jelét látja.”) Végkövetkeztetései egyikében immár Kazinczytól látszólag függetlenül, mégis mintha örököséként, az életmű értelmezőjeként eképpen foglalt állást a magyar művelődés alapkérdésében: „A magyar kultúra legbensőbb lényegében sokszínű, tág és tárt; hatásokat és benyomásokat magába olvasztó; különböző fajok lelki hozadékát egyesítő, messze horizontokat átölelő.”⁴⁸

Az 1820-as esztendők Kazinczyja nem avval tűnt ki, hogy meglepően újat hozott volna, azaz olyat, amit esetleg korábban ne vetett volna papírra, amiért korábban ne küzdött volna. Világirodalmi tájékozódása sem változott, antikvitas-eszménye sem módosult lényegesen. Ellenben a szinkretista szemlélet nem pusztán lezárni igyekezett a nyelvújításnak nevezett pennacsatákat, hanem úgy igazolta és hirdette múlhatatlanul szükségesnek az újítást, beleértve a szóalkotást, extremitásaival együtt, hogy tekintettel volt ellentáborra érzékenységre, véleményére, amelyből elemeket emelt be a sajátjai közé. Ugyancsak figyelemre méltó, miként törekszik a maga irodalomtörténeti helyének megrajzolására, nyilvánvalóan az önkanonizálás akartságától nem függetlenül. Csakhogy a tét nem pusztán egyetlen szerző méltatása, önképének elfogadtatása, hanem egy korszak értékelése, egy periódus művelődési törekvéseinek és irányainak értelmezése. Kazinczy magatartása, az 1820-as esztendők levelezése, viszonyának változása a fiatalabb nemzedékkel, verseinek összegyűjtése, sajtó alá rendezése, néhány fordítása – mind-mind – azt célozta, hogy be/elfogadtassék egy írószerep, jóllehet Kazinczynak is rá kellett döbbsennie arra, hogy a fiatalabbak más nyelven beszélnek, másféle irodalmat művelnek, másfelé tájékozódnak, másféle az életmódjuk, a művészetfelfogásuk, más ideáljai vannak. Tévesen-e vagy nem, Kazinczy a maga tevékenységének folytatását nem az említett ifjabb nemzedékben ismerte föl, noha a legifjabbak, Szalay László és Eötvös József elfordulni látszottak Bajzáék kritikai hangnemétől és hatalmi pozíciójukat előkészítő/megvalósító polémikus magatartásától. A látványos különbségek ellenére Kazinczy a maga újításainak társadalmi következtetéseit vélte fölfedezni Széchenyi munkálkodásában, a maga ellenzőinek érveit látta Széchenyi ellenfeleiben, valamint elhitette önmagával, hogy amit őt tett a nyelv és az irodalom ügyéért, azt Széchenyi társadalmi-országos mértékben gondolta tovább. S ha élete utolsó esztendeit a Pyrker-pör megkeserítette, legalább olyan mértékben

⁴⁸ A dolgozat témájával ugyan tágabban függ össze, de Kazinczynak a recenziókról kialakított nézeteit érdekesen kapcsolja ön-megjelenítő technikájához *Czifra* Mariann: Fejedelmek védelmezték. Kazinczy önimázsformáló mechanizmusai egy protestáns katekizmus recenziós vitájának fényében. Irodalomtörténeti Közlemények, 2008. 447-476.

az a szerinte tiszteletlen hangnem, amiként Pyrkerről szóltak, elégtételt jelentett számára Széchenyi tevékenykedése, saját magatartását fényesen vélte igazoltnak. (S ezt majd – mint már több ízben rámutattam – Kemény Zsigmond fogja alaposabban kifejteni.).⁴⁹ Annyiban nem dimenzionálta túl Kazinczy a maga jelentőségét, hogy nyelvi/irodalmi harcai, javaslatai, „újításai” nyilvánvalóvá tették nem pusztán a nyelvi/irodalmi gondolkodás megosztottságát, nem modernség és anti-modernség összeférhetlenségét, hanem szétváló magatartás-változatokat, akár a birtokosi életformán belül megnyíló ellentéteket, hazafiúi szerepeket. S ezzel összefüggésben a magános alkotók tiszteletet parancsoló küzdelmei ellenében megtörténő irodalomszervező, irodalomalapító, állandóan ösztönző, lelkesülő/lelkesítő költő-személyiség lehetőségeinek sors történetét fogalmazza levelezésbe, önéletrajzba, fordításokba, portrévázlatokba, útirajzba. S ha a test sokszor erőtlennek bizonyult is, a „lélek” mindig „kész”-en állt.⁵⁰

⁴⁹ Vö. tőlem: Kazinczy olvassa Széchenyit. In Uő: Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. Sátoraljújhely–Szeged, 1996, 160-161.

⁵⁰ A dolgozat témájával ugyan tágabban függ össze, de Kazinczynek a recenziókról kialakított nézetét érdekesen kapcsolja ön-megjelenítő technikájához Czifra Mariann: Fejdedelmek védelmezték. Kazinczy önimázsformáló mechanizmusai egy protestáns katekizmus recenziós vitájának fényében. Irodalomtörténeti Közlemények, 2008. 447-476.

Az írók a természetet nemcsak a környezetként, hanem a művészetek forrásaként is tekintik. A természet szépsége és erője inspirálja őket, és a művészetükben megpróbálják megfogalmazni a természet titkait. A természet a művészetek számára a legizgalmasabb témakörök egyike, hiszen a természet minden pillanatában új dolgok történnek, új színek, új hangok, új érzések jelennek meg. A természet a művészetek számára a legizgalmasabb témakörök egyike, hiszen a természet minden pillanatában új dolgok történnek, új színek, új hangok, új érzések jelennek meg.

A természet a művészetek számára a legizgalmasabb témakörök egyike, hiszen a természet minden pillanatában új dolgok történnek, új színek, új hangok, új érzések jelennek meg. A természet a művészetek számára a legizgalmasabb témakörök egyike, hiszen a természet minden pillanatában új dolgok történnek, új színek, új hangok, új érzések jelennek meg.

amelyekre vonatkozik a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartája (pl. az 1.4., 4.4. cikkelyek). Az ilyen megjelölés segítene a törvény helyes megértésében és magyarázatában. Ráadásul a „nemzetközi kommunikációban használt más nyelvek” (3.1. cikkely) és a „más nyelvek” (3.4. cikkely) kifejezések közötti különbség nem teljesen világos. Javasolt a *terminológia egységesítése*, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak figyelembevételével.

e) Ellenőrzés és szankciók

Az ellenőrzéstől és szankciókról szóló rész módosítása (9. és 9a cikkelyek) változásokat hozott a korábbi szabályozással szemben Összegezve, a módosítás célja a betartás ellenőrzésének szigorítása, pénzbüntetés bevezetésével a törvény megsértése esetén.

Bár a szankciók alkalmazása az államnyelvtörvény megsértése esetén legitim, kulcsfontosságú, hogy ez ne jelentse a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek hátrányos megkülönböztetését. A javasolt módosításban semmi nem utal arra, hogy szankciókat kellene alkalmazni a nemzeti kisebbségek tagjai (sem a többséghez tartozók) ellen az államnyelv helytelen használatá miatt.

Ezzel szemben a rendelkezés (9. cikkely) vonatkozik a nyilvános feliratokra és hirdetésekre, például az üzletekben, éttermekben stb. A rendelkezés célja az államnyelv használatának biztosítása ezekben az intézményekben, bár a kisebbségi nyelvek is használhatók az államnyelv mellett. A törvény megsértése esetén pénzbüntetés alkalmazható (9a cikkely).

Az alkotmány alapelvei, az államnyelvtörvény és a kisebbségi nyelvtörvény együttes hatása azt eredményezi, hogy azokon a területeken, ahol a kisebbségi nyelvhasználat peremfeltétele teljesül, a kisebbségi nyelv használata soha nem lehet kizárólagos: a kisebbségek nyelvei csak az államnyelv mellett használhatók, amely az állam egyetlen hivatalos nyelve

A kétnyelvűség bevezetése nincs ellentétben a nemzetközi normákkal. Azonban a büntetések kiszabása könnyen kelthet sűrűlődséget vagy fokozhatja azt, ezért elvből kerülendő. Amennyiben alkalmazzák, a hatóságok részéről rendkívüli óvatossággal kell kezelni. Ezért a szankciók alkalmazása *kivételes, egyértelműen meghatározott esetekben* indokolt, és *rendszeresen ellenőrizni kell* azok hatását.

Hasonló esetekben, amikor a hatóságok a törvény megsértése esetén pénzbüntetés bevezetésével szigorították az államnyelv védelmét, a bíróságok mindig felszólították a parlamentet, hogy találja meg az egyensúlyt az államnyelv védelméhez való jog és az egyéni kifejezés szabadságához való jog között. Ezt világosan kifejezte pl. a francia alkotmánybíróság (*Conseil*

Constitutionnel), amely eltörölte a legtöbb szankciót, amely a törvényben szerepelt az idegen nyelv használatáért magánintézményekben.¹⁸ Hasonlóan, a kanadai legfelsőbb bíróság is 1979-ben eltörölte a quebec-i *Charte de la langue française* első verzióját, és módosításokat kényszerített ki, hogy támogassa a francia nyelvet Quebecben anélkül, hogy szükségtelenül korlátozná más nyelvek használatának jogát, különösen a magánintézményekben.¹⁹ Végeredményben, ahogy a német alkotmánybíróság megfogalmazta, a nyelv egy alapvető szabadság, ezért a lehető legkisebb mértékben kellene előírásokkal szabályozni.²⁰

Ezért az ellenőrzésről és szankciókról szóló rendeletek óvatos alkalmazása kötelező, különös tekintettel azokra a területekre, ahol hagyományosan vagy nagy számban élnek nemzeti kisebbségek. Ebben az összefüggésben úgy látszik, a szöveg parlament által jóváhagyott végleges változata inkább szigorította, mint rugalmasabbá tette a rendelkezést, ami *negatív fejlemény*: egy fokozatos szankcionálási rendszer helyett, ahol a pénzbüntetés az utolsó eszköz lenne (ahogy ez a KM eredeti javaslatában szerepelt), eltörölték az „ismételt” írásbeli figyelmeztetésre való utalást. Hangsúlyozandó, hogy a büntetés az utolsó eszköz, és annak kiszabását nehezíteni, és nem könnyíteni kellene. Javasolt, hogy a rendelkezések alkalmazását rendszeresen ellenőrizzék, és ahol szükséges, az ellenőrzést időnként megismételjék. Főleg a pénzbüntetések növekedését kell megvizsgálni egy év után, hogy vajon meghozták-e a várt eredményeket, különös tekintettel a nemzeti kisebbségek tagjai által lakott területekre.

Továbbá, a 9a.1. cikkely túl széles intervallumban jelöli ki a törvény megsértése esetén kiszabható *pénzbüntetés nagyságát*, miközben semmilyen iránymutatást nem ad, hogy mi alapján kell dönteni egy 100-tól 5000 euróig terjedő skálán. Bár történik utalás az arányosság alkotmányos elvére (a Törvénytárra való közvetett utalás formájában), ebben a vonatkozásban egyértelműbb fogalmazás szükséges, hogy korlátozza a *visszaélések lehetőségét*. Azt is gondosan mérlegelni kell, hogy ez a rendelet arányban áll-e a kisebb közösségek korlátozott lehetőségeivel és erőforrásaival.

Végül, a módosított törvény alkalmazásakor a szlovák hatóságoknak tudatában kell lennie egy büntető rendszer lehetséges hatásaival (akkor is, ha ez csak feltételezés), amely a nemzeti kisebbségek tagjaira is vonatkozik. Ezen a területen a törvény alkalmazásakor különösen nagyfokú rugalmasságra van szükség. Figyelembe véve, hogy az EBESZ Kisebbségügyi Főbiztosa nem rendelkezik részletes adatokkal a törvény megszegése ese-

¹⁸ Conseil Constitutionnel, Dec 94-345, 1994. Július 29.

¹⁹ Quebec főügyésze v. Blaikie és mások [1979] 2 S.C.R. 1016.

²⁰ BV crfGE 98, 218, Helyesírási reform (14.07.1998).

tén kiszabott büntetésekről az alkalmazás során, bár fontos a lehetséges törvényszegések büntetése, bizonyos fokú rugalmasságot garantálni kell a túlzott büntetés elkerülése céljából Végül, mivel a rendelkezések megfogalmazása meglehetősen ködös, figyelmet kell fordítani arra, hogy ne kerüljön sor önkényes értelmezésekre.

3. Összegzés

Összegezve, az államnyelvtörvény módosításának *célja legitim, és – összességében – összhangban van a nemzetközi normákkal*. A törvény egyes elemei azonban *problémákat* vetnek vagy – az értelmezéstől függően – *vet*hetnek fel a nemzetközi normákkal és a Szlovák Köztársaság alkotmányos alapelveivel való kompatibilitás terén. Fontos, hogy a törvényt az egész teljes törvényi szabályozás összefüggésében értelmezzük, így arra következtethetünk, hogy bár a törvény módosításai nem különösebben vitathatók, szükséges gondosan mérlegelni az összes lehetséges következményt, ideértve a más törvényekre gyakorolt hatását is.

Garantálni kell a *megfelelő egyensúlyt* az államnyelv támogatása és védelme, valamint a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogainak védelme közt. Ez a törvény főként az első célt tartja szem előtt, ugyanakkor lényeges rendelkezéseket tartalmaz olyan kérdésekben, amelyeket egy másik törvény, a kisebbségi nyelvtörvény szabályoz (vagy kellene, hogy szabályozzon). Ez az átfedés a nemzeti kisebbségekkel foglalkozó törvények közt jogi bizonytalansághoz és eltérő értelmezésekhez vezethet, aminek negatív hatása lehet a nemzeti kisebbségek általános jogi helyzetére Szlovákiában. Most, hogy egy újabb lépés történt az államnyelv védelme és támogatása érdekében, fontolóra kell venni a kisebbségi nyelvtörvény reformját azzal a céllal, hogy erősödjenek a nemzeti kisebbségek jogai, és teljesen otthon érezzék magukat Szlovákiában.

Ebben a tekintetben meg kellene oldani a hiányzó, nemzeti *kisebbségekhez tartozó személyek jogaival foglalkozó komplex törvény* megalkotását. Egy ilyen törvény láthatóbbá tenné a különböző – és egyaránt legitim – célok közti egyensúlyt, és fontos biztosítékként szolgálna a nemzeti kisebbségek tagjainak. Nem várható el tőlük, hogy ismerjék a törvény rendszerszerű értelmezését, és az államnyelvtörvény megerősítéséből fakadó aggodalmukat meg kell érteni és figyelembe kell venni még akkor is, ha – mint jelen esetben – a jogállásuk nem változik radikálisan. Mint azt a Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága a Szlovákiáról szóló Második országjelentésben kifejtette „a nemzeti kisebbségekről szóló törvényjavaslat, amely rendezné a nemzeti kisebbségek általános helyzetét Szlovákiában

[...] az állam nemzeti kisebbségek iránt való elkötelezettségének kézzelfogható bizonyítéka lehetne, és választ adna számos aggodalmukra.²¹

Ami a konkrét módosítások tartalmát illeti, ezek többsége összhangban van a nemzetközi normákkal, és úgy tűnik, *összeegyeztethetők* azokkal a kötelezettségekkel, amelyeket Szlovákia 2001-ben, a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának ratifikációjakor vállalt, valamint a Szlovák Köztársaság alkotmányos kereteivel. A szlovák hatóságoknak azonban újra meg kellene fontolni és gondosan megvizsgálni a fent említett szempontokat, konzultálva a nemzeti kisebbségekkel.

---

²¹ ACFC, OP/II(2005)004, 9. paragrafus

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának törvénye

a Szlovák Köztársaság államnyelvéről

T.t. 270/1995 számú törvény.

(1995. november 15.)

A 2009. június 30-án elfogadott módosításokkal

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa abból a tényből kiindulva, hogy a szlovák nyelv a szlovák nemzet egyediségét kifejező legfontosabb ismeretjelző, kulturális örökségének legbecselesebb értéke és a Szlovák Köztársaság szuverenitásának kifejezője, valamint állampolgárainak olyan általános érintkezési eszköze, amely szavatolja szabadságukat, egyenlő jogukat és egyenlő méltóságukat 1) a Szlovák Köztársaság területén, a következő törvényt alkotta:

1) A Szlovák Köztársaság Alkotmánya, 12. cikk (1) bek.

1. §

Bevezető rendelkezések

(1) A Szlovák Köztársaság területén az államnyelv a szlovák nyelv. 2)

(2) A szlovák nyelv előnyt élvez a Szlovák Köztársaság területén beszélt többi nyelvekkel szemben.

(3) Jelen törvény nem szabályozza a liturgikus nyelvek használatát. E nyelvek használatát az egyházak és vallási közösségek előírásai szabályozzák. 3)

(4) Amennyiben ez a törvény másképpen nem rendelkezik, a nemzeti(ségi) kisebbségek és etnikai csoportok nyelveinek használatára külön előírások vonatkoznak. 4)

(5) Ez a törvény az állami szervekre, a területi önkormányzati szervekre, más közigazgatási szervekre, jogi személyekre, egyéni vállalkozókra és természetes személyekre vonatkozik e törvény által meghatározott terjedelemben és feltételeknek megfelelően.

2) A Szlovák Köztársaság Alkotmánya, 6. cikk (1) bek.

3) Törvénytár 308/1991 számú törvény a vallásszabadságról, az egyházak és a vallási közösségek jogállásáról

4) Például: T.t. 341/2005 sz. törvény a polgári eljárásról 18. §-a, T.t. 191/1994 sz. törvény a községek megjelöléséről a nemzeti(ségi) kisebbségek nyelvén, T.t. 184/1999 sz. törvény a nemzeti(ségi) kisebbségek nyelveinek használatáról, T.t. 619/2003 sz. törvény a Szlovák Rádióról

5. § (1) bek. e) pont., T.t. 16/2004 sz. törvény a Szlovák Televízióról 5. § (1) bek. g) pont., a Büntető Perrendtartásról szóló törvény 2. § (20) bek., T.t. 167/2008 sz. törvény az időszaki sajtóról és az ügynökségi hírszolgáltatásról (sajtótörvény) 2. § (2) bek., T.t. 245/2008 sz. törvény a nevelésről és oktatásról (iskolaügyi törvény) 11. § (2) bek., 12. § (3) bek. és 18. § (3) bek.

2. §

Az államnyelv és védelme

(1) Az állami szervek, a területi önkormányzati szervek és más közigazgatási szervek kötelesek védeni az államnyelvet. E célból kötelesek aktívan hozzáállni e törvény rendelkezései betartásának ellenőrzéséhez.

(2) Az állam a) az oktatási, tudományos és informatikai rendszerekben megteremti annak feltételeit, hogy a Szlovák Köztársaság minden állampolgára elsajátíthassa, valamint szóban és írásban használni tudja az államnyelvet, b) gondoskodik az államnyelvnek, az államnyelv történeti fejlődésének tudományos kutatásáról, a nyelvjárások és a társadalmi nyelvváltozatok kutatásáról, az államnyelv kodifikálásáról és a nyelvi kultúra emeléséről.

(3) Az államnyelv kodifikált formáját a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma

(továbbiakban: Kulturális Minisztérium) hagyja jóvá, és teszi közzé az internetes honlapján.

(4) Az államnyelv kodifikált változatába történő, annak szabályszerűségeivel ellentétes

mindennemű beavatkozás megengedhetetlen.

3. §

Az államnyelv használata a hivatalos érintkezésben

(1) Az állami szervek, a területi önkormányzati szervek és más közigazgatási szervek, az általuk alapított jogi személyek és a törvény által létesített jogi személyek 5) a hivatalos érintkezésben az államnyelvet használják; ez nem érinti a nemzeti(ségi) kisebbségek külön előírásban 5aa) szabályozott nyelvhasználatát a hivatalos érintkezésben, és más nyelvek használatát a külfölddel való hivatalos érintkezés során a nemzetközi kapcsolatokban szokásos gyakorlatnak megfelelően.

(2) Az (1) bekezdés szerinti szervek és jogi személyek, a közlekedési és távközlési vállalatok, a posta alkalmazottai és állami alkalmazottai, valamint a Szlovák Köztársaság fegyveres erőinek (a továbbiakban: fegyveres erők), a fegyveres rendvédelmi testületeknek és más fegyveres

testületeknek, valamint a tüzoltó egységeknek tagjai kötelesek ismerni és a hivatalos érintkezésben használni az államnyelvet.

(3) Államnyelven a) hirdetik ki a törvényeket, a kormányrendeleteket és az egyéb általánosan kötelező érvényű jogszabályokat – ideértve a területi önkormányzat rendeleteit is –, adják ki a határozatokat és egyéb közokiratokat, kivéve az olyan iskolák által kiadott bizonyítványokat, amelyekben a nevelés és az oktatás a nemzeti(ségi) kisebbségek nyelvén vagy idegen nyelven történik (5a); az ilyen bizonyítványok kiadásának módját külön előírás (5b) szabályozza; b) folynak az (1) bekezdés szerinti szervek és jogi személyek tanácskozásai; c) folyik a hivatalos ügyvitel (anyakönyvek, jegyzőkönyvek, határozatok, statisztikák, nyilvántartások, mérleg, hivatalos feljegyzések, nyilvánosságnak szóló tájékoztatás stb.), valamint az egyházaknak és vallási közösségeknek a nyilvánosság felé irányuló ügyvitele; d) vezetik a települési krónikákat. Az esetleges másnyelvű változat az államnyelvű szöveg fordítása.

(4) Az (1) bekezdés szerinti szervek és jogi személyek minden informatikai rendszerben és az egymás közötti kapcsolatban is kötelesek az államnyelvet használni, az államnyelv mellett az informatikai rendszerekben más nyelvet is használhatnak, amennyiben külön előírás (6a) így rendelkezik.

(5) Természetes személy és jogi személy az (1) bekezdés szerinti szervvel és az (1) bekezdés szerinti jogi személlyel való hivatalos érintkezés során az államnyelvet használja, amennyiben ez a törvény, külön előírás, vagy törvényben meghatározott módon kihirdetett nemzetközi szerződés másként nem rendelkezik (6b). Az a személy, akinek anyanyelve az államnyelv szempontjából az alapvető érthetőség követelményének megfelel, az (1) bekezdés szerinti szervvel és az (1) bekezdés szerinti jogi személlyel való hivatalos érintkezés során használhatja anyanyelvét. Az (1) bekezdés szerinti szervek és jogi személyek kötelesek elfogadni az államnyelv szempontjából az alapvető érthetőség követelményének megfelelő nyelvű okiratot, amennyiben a Cseh Köztársaság illetékes szervei által kiadott vagy hitelesített okiratról van szó.

(6) A Szlovák Köztársaság minden állampolgárának joga van arra, hogy keresztnevét (7) és családnevét a szlovák helyesírás szabályainak megfelelő névformára illetéktelenesen módosíttassa.

5) Például: T.t. 461/2003 sz. törvény a szociális biztosításról 120.§-a, T.t. 619/2003 sz. törvény 2. §-a, T.t. 16/2004 sz. törvény 2. §-a, T.t. 581/2001 sz. törvény az egészségbiztosítóról és az egészségügyi ellátás felügyeletéről 2. és 17.§-ai,

5aa) T.t. 184/1999 sz. törvény

5a) T.t. 245/2008 sz. törvény 12. §-a

5b) T.t. 245/2008 sz. törvény 18. § (3)bek.,

6a) Például a T.t. 24/2007 sz. törvény által módosított T.t. 530/2003 sz. törvény a cégnyilvántartásról 3. § (6) bek.

6b) Például: T.t. 162/1995 sz. törvény az ingatlan nyilvántartásról és a ingatlanokhoz fűződő tulajdon-és más jogok bejegyzéséről (kataszteri törvény) 42. §-a, a T.t. 231/2000 sz. törvény által módosított T.t. 200/1997 sz. törvény a diákkölcsön alapról 11. §-a a, a T.t. 184/1999 sz. törvény 2.§ (3)bek., a T.t. 725/2004 sz. törvény a közúti járművek üzemben tartásának feltételeiről 109. §-a, a T.t. 295/2007 sz. törvény által módosított T.t. 193/2005 sz. törvény a növénygyógyászati gondoskodásról 11. §-a.

7) T.t. 300/1993 sz. törvény a kereszti- és családnevekről 7.§ (1) bek.

3a. §

Az államnyelv használata a földrajzi nevek területén

Államnyelven tüntetik fel a településneveket és a településrészek nevét 7a), az utcák és más közterületek nevét, más földrajzi neveket 7b), valamint az állami térképészeti munkák adatait, beleértve az ingatlan-nyilvántartási (kataszteri) térképeket is; a települések megjelölését és az utcák megjelölését és más helyi földrajzi jelöléseket a nemzeti(ségi) kisebbségek nyelvén külön előírások szabályozzák 7c).

7a) a T.t. 453/2001 sz. törvény által módosított T.t. 369/1990. sz. törvény a települési

igazgatásról 1a. §-a

7b) T.t. 215/1995 sz. törvény a geodéziáról és kartográfiáról 18. §-a

7c) T.t. 191/1994 sz. törvény, T.t. 184/1999. sz. törvény

4. §

Az államnyelv használata az oktatásügyben

(1) Az államnyelv oktatása minden alapiskolában és középiskolában kötelező. Az államnyelvtől eltérő más nyelv oktatási és vizsgáztatási nyelvként külön előírások 5a) szabályozta mértékben használható.

(2) A külföldi pedagógusok és lektorok kivételével a Szlovák Köztársaság területén működő valamennyi iskola és oktatási intézmény pedagógusai kötelesek az államnyelvet szóban és írásban ismerni és használni.

(3) A teljes pedagógiai dokumentációt és a további dokumentációt az iskolákban és az oktatási intézményekben államnyelven vezetik. Azokban az iskolákban és oktatási intézményekben, amelyekben a nevelés és az oktatás a nemzeti(ségi) kisebbségek nyelvén 8a) történik, a pedagógiai dokumentációt kétnyelvűen vezetik, mégpedig államnyelven és az illető

nemzeti(ségi) kisebbség nyelvén *8b*). Azokban az iskolákban és oktatási intézményekben, amelyekben a nevelés és az oktatás a nemzeti(ségi) kisebbségek nyelvén *8a*) történik a további dokumentációt kétnyelvűen vezetik, mégpedig államnyelven és az illető nemzeti kisebbség nyelvén.

(4) A Szlovák Köztársaságban az oktató-nevelő tevékenység során használt tankönyveket és oktatási segédanyagokat szlovák nyelven adják ki, ez alól kivételt a nemzetiségi kisebbségek és etnikai csoportok nyelvén és más idegen nyelven folyó oktatás céljaira készült tankönyvek és oktatási segédanyagok képeznek. Ezek kiadását és használatát külön előírások szabályozzák *9*).

(5) Az (1), (2) és (4) bekezdések rendelkezései nem vonatkoznak az államnyelv használatára a felsőoktatásban, az államnyelvtől eltérő más nyelveknek tantárgyként való oktatására vagy az államnyelvtől eltérő nyelveknek nevelési és oktatási nyelvként *5a*) való használatára, sem pedig a felsőoktatásban használt tankönyvekre és oktatási segédanyagokra.

8a) T.t. 245/2008 sz. törvény 12. § (5) bek.

8b) T.t. 245/2008 sz. törvény 11. § (2) bek.

5. §

Az államnyelv használata a nyilvános érintkezés némely területén

(1) A rádiós programszolgáltatás közvetítése és televíziós programszolgáltatás közvetítése a Szlovák Köztársaság területén államnyelven történik az alábbiak közvetítésének kivételével

a) más nyelvű televíziós műsorok *9a*) államnyelvű feliratozással vagy az azoknak közvetlenül ezt követő államnyelven történő sugárzásával,

b) más nyelvű rádiós műsorok az azoknak közvetlenül ezt követő, államnyelven történő sugárzásával, és a regionális vagy helyi műsorszórásban a nemzeti(ségi) kisebbségek tagjai számára készült rádiós műsorok, az előadásban közvetített rendezvényeket is beleértve,

c) a Szlovák Rádió külföldre sugárzott kulturális és tájékoztató műsorai *10*),

d) a televíziós és rádiós nyelvtanfolyamok és a hasonló célú műsorok,

e) az eredeti szöveggel előadott zeneművek,

f) nemzeti(ségi) kisebbségek és etnikai csoportok nyelvein történő közvetítés a Szlovák Rádióban *11*),

g) a műsorszórással terjesztett audiovizuális művek vagy művészeti teljesítmények hangfelvételeinek az államnyelv szempontjából az alapvető érthetőség követelményét teljesítő eredeti nyelven történő közvetítése *11a*),

h) olyan audiovizuális művek, amelyeknek az államnyelv szempontjából az alapvető érthetőség követelményét teljesítő nyelvű szinkronja a

külön előírás *11b*) hatálybalépése előtt lett elkészítve, és amelyek a Szlovák Köztársaság területén ennek a külön előírásnak a hatálybalépése előtt le lettek közvetítve,

i) az egyes személyeknek az államnyelv szempontjából az alapvető érthetőség követelményét teljesítő eredeti nyelvű felszólalásai a hír-, publicisztikai és szórakoztató televíziós vagy rádiós műsorok keretében,

j) rendezvények élő adásban való közvetítése az államnyelvbe történő szimultán tolmácsolással másnyelvű műsor keretében.

(2) A 12 éves kort be nem töltött kiskorúak számára készült műsor-szórással terjesztett másnyelvű audiovizuális művet az államnyelvre kell szinkronizálni, kivéve a nemzeti(ségi) kisebbségek nyelvein sugárzott a 12 éves kort be nem töltött kiskorúak számára készült audiovizuális mű (1) bekezdés a) pontja szerinti másnyelvű műsorok keretében történő sugárzását.

(3) A nyilvánosság tájékoztatására szánt hirdetményeket helyi rádión vagy más technikai berendezéseken keresztül államnyelven teszik közzé, ezeket a hirdetményeket más nyelven is közzé lehet tenni, az államnyelven történő közzétételüket követően.

(4) Ha külön előírás *11c*) másként nem rendelkezik, az államnyelvet használják

a) az időszakos nyomtatott sajtóban vagy ügynökségi hírszolgálatban *11d*) vagy

b) a nem időszakos kiadványokban *11e*).

(5) A nyilvánosságnak szánt kulturális célú alkalmi nyomtatványok, galériák, múzeumok, könyvtárak katalógusai, mozik, színházak, koncertek és egyéb rendezvények programjai államnyelven jelennek meg azon kívül, amelyek nemzeti(ségi) kisebbségek nyelvén jelennek meg, az ilyen nemzeti(ségi) kisebbség nyelvén kiadott nyomtatványnak, katalógusnak vagy programnak tartalmaznia kell tartalmilag azonos államnyelvű szövegváltozatot is. Az államnyelven megjelent előző mondat szerinti nyomtatványok, katalógusok és programok tartalmazhatnak más nyelvű szövegváltozatokat is szükség szerinti terjedelemben, amelyek alapvetően tartalmilag azonosak az államnyelvi szövegváltozattal és csak az államnyelvi szövegváltozat után következnek.

(6) A kulturális és oktatási-művelődési rendezvények államnyelven valósulnak meg. Kivételt képeznek a nemzeti(ségi) kisebbségek, etnikai csoportok, vendégszereplő külföldi művészek és az idegen nyelvek oktatására irányuló oktatási-művelődési rendezvények, valamint az eredeti szöveggel megszólaló zeneművek és szindarabok. A programok kísérő felvezetése államnyelven is megtörténik, kivételt képez ez alól a jelen bekezdés második mondata szerinti műsorok felvezetése, amennyiben ezek az

államnyelv szempontjából az alapvető érthetőség követelményének megfelelő nyelven valósulnak meg.

(7) Az emlékművek, síremlékek és emléktáblák feliratait államnyelven tüntetik fel. Ha más nyelveken is tartalmaznak szöveget, a másnyelvű szövegek csak az államnyelvű szöveg után következnek és tartalmilag azonosnak kell lenniük az államnyelvű szöveggel. A másnyelvű szöveget egyenlő vagy kisebb betűmérettel kell feltüntetni, mint az államnyelvű szöveget. Az építető köteles a Kulturális Minisztériumtól egy kötelező érvényű állásfoglalást kérni az emlékművön, síremléken és emléktáblán szereplő felirat e törvénnyel való összhangjára vonatkozóan. Ez a rendelkezés nem vonatkozik a történelmi feliratokra, amelyek külön előírás *11f)* alapján védelem alatt álló emlékműveken, síremlékeken és emléktáblákon találhatóak.

(8) A Szlovák Köztársaság területén megvalósuló nyilvános gyűlés vagy nyilvános rendezvény mindegyik résztvevőjének joga van felszólalását államnyelven előadni.

9a) T.t. 220/2007 sz. törvény a műsorszolgáltatás digitális közvetítéséről és más tartalmi szolgáltatások nyújtásáról digitális átvitel útján (digitális műsorszórásról szóló törvény) 2. § (5) bek.

10) T.t. 619/2003 sz. törvény 5. § (1) bek. k) pontja

11) T.t. 619/2003 sz. törvény 5. § (1) bek. e) pontja

11a) T.t. 343/2007 sz. törvény az audiovizuális művek, multimediális művek és művészi teljesítmények hangfelvételeinek nyilvántartásáról, nyilvános terjesztéséről és megőrzéséről (audiovizuális törvény) 17. § (5) bek.

11b) T.t. 343/2007 sz. törvény 46. § (6) bek.

11c) T.t. 212/1997 sz. törvény az időszakos kiadványok, a nem időszakos kiadványok kötelempéldányairól és az audiovizuális művek sokszorosított példányairól 2.§ (8)bek.

11d) T.t. 167/2008 sz. törvény az időszaki sajtóról és az ügynökségi hírszolgáltatásról (sajtótörvény) 2. § (1) és (4) bek.

11e) T.t. 212/1997 sz. törvény 2. § (3) bek.

11f) a T.t. 479/2005 sz. törvény által módosított T.t. 49/2002 sz. törvény a műemléki alap Védelméről

6. §

Az államnyelv használata a fegyveres erőknél, a fegyveres testületekben és a tűzoltó egységeknél

(1) A fegyveres erőknél, a Rendőrségnél, a Szlovák Információs Szolgálatnál, a Szlovák Köztársaság Büntetés-végrehajtási Szervezeténél és Bírósági Őrségénél, a Vasúti Rendőrségnél, a Tűzoltó- és a Mentőszol-

gálatnál, valamint a települési(önkormányzati) rendőrségnél a szolgálati érintkezésben kötelező az államnyelvet használni. (2) A fegyveres erők, a fegyveres rendvédelmi testületek, valamint más fegyveres testületek és tűzoltó egységek teljes ügyintézését és dokumentációját államnyelven vezetik. (3) Az (1) bekezdés rendelkezése nem vonatkozik a repülési tevékenység során a légi közlekedésre, valamint a fegyveres erők és fegyveres testületek nemzetközi tevékenységére.

7. §

Az államnyelv használata a bírósági eljárásban, a közigazgatási eljárásban, valamint a büntető eljárásban résztvevő szervek előtti eljárásokban

(1) A bíróságok és az állampolgárok kölcsönös kapcsolata, a bírósági eljárás, a közigazgatási eljárás, a büntető eljárásban résztvevő szervek előtti eljárás, valamint a bíróságok, a közigazgatási szervek és a büntető eljárásban résztvevő szervek előtti eljárások során kiadott határozatok és jegyzőkönyvek államnyelven készülnek és kerülnek kiadásra.

(2) A nemzeti kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó személyek jogai vagy az államnyelvet nem ismerő személyeknek külön előírásokból 12) eredő jogai érintetlenek maradnak.

12) Például: a T.t. 341/2005 sz. törvény által módosított Polgári Perrendtartásról szóló törvény 18. §-a, T.t. 382/2004 sz. törvény a szakértőkről, tolmácsokról és fordítókról, a Büntető Perrendtartásról szóló törvény 2. § (20) bek.

8. §

Az államnyelv használata a nyilvános érintkezés egyéb területein

(1) Fogyasztóvédelmi célból kötelező az államnyelv használata a hazai vagy importáru tartalmának megjelölésekor, főként élelmiszerek, gyógyszerek, szórakoztató elektronika és háztartási vegyi áruk használati utasításaiban, jótállásokban, valamint egyéb, a fogyasztónak szánt tájékoztatásokban, a külön előírások 13) által meghatározott terjedelemben és feltételeknek megfelelően.

(2) A munkajogi viszonyban vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyban az írásbeli jogügyletek szövegezése államnyelven történik, az államnyelvi szövegváltozat mellett készíthető tartalmilag azonos másnyelvű szövegváltozat is.

(3) Államnyelven készül a pénzügyi és műszaki dokumentáció, a társulások, az egyesületek, a politikai pártok, a politikai mozgalmak és a

gazdasági társaságok alapszabálya, az államnyelvi szövegváltozat mellett készíthető tartalmilag azonos másnyelvű szövegváltozat is. Az államnyelv használatát a szlovák műszaki normákban külön előírás 14) szabályozza.

(4) Az egészségügyi intézmények és szociális szolgáltató intézmények ügyvitele államnyelven történik. Ezen intézmények személyzetének a páciensekkel vagy ügyfelekkel való kommunikációja rendszerint államnyelven folyik; ha az államnyelvet nem ismerő páciensről vagy ügyfélről van szó, akkor olyan nyelven is folytatható a kommunikáció, amelyen a pácienssel vagy ügyféllel értekezni lehet. Az a páciens vagy ügyfél, aki nemzeti(ségi) kisebbséghez tartozó személy, ezekben az intézményekben olyan településen, ahol a hivatali érintkezésben külön előírás 15) alapján használják a nemzeti(ségi) kisebbség nyelvét, használhatja a személyzettel történő kommunikációban anyanyelvét. A személyzet tagjai nem kötelesek ismerni a nemzeti(ségi) kisebbség nyelvét.

(5) A kötelmi viszonyokat szabályozó szerződések tárgyában a 3. § (1) bekezdés szerinti szervek és jogi személyek előtt folyó eljárások során csak az államnyelvű szövegváltozat elfogadott (legitim).

(6) A nyilvánosság tájékoztatására szánt összes feliratot, reklámot és közleményt, főleg az elárúsító helyeken, sportlétesítményekben, éttermekben, utcákon, utak mellett és felett, repülőtereken, autóbusz- és vasútállomásokon és a tömegközlekedési járműveken államnyelven tüntetik fel. Ha más nyelvű szöveget is tartalmaznak, a másnyelvű szövegek csak az államnyelven írt szöveg után következnek, és tartalmilag azonosnak kell lenniük az államnyelven írt szöveggel. A másnyelvű szöveg egyenlő vagy kisebb betűméretben kerül feltüntetésre, mint az államnyelvű szöveg.

13) Például: T.t. 152/1995 sz. törvény az élelmiszerekről 9. §-a; T.t. 140/1998 sz. törvény a gyógyszerekről és egészségügyi segédeszközökről, a vállalkozói tevékenységről szóló T.t. 455/1991 sz. törvény (iparüzési törvény) módosításáról és a reklámról szóló T.t. 220/1996 sz. törvény kiegészítéséről 24. §-a; T.t. 250/2007 sz. törvény a fogyasztóvédelemről és a szabálysértésekről szóló T.t. 372/1990 sz. törvény módosításáról 13. §-a;

14) T.t. 264/1999 sz. törvény a termékekre vonatkozó műszaki követelményekről és a megfelelőség elbírálásáról

15) T.t. 184/1999 sz. törvény 2. § (2) bek.

9. §

Felügyelet

(1) A Kulturális Minisztérium látja el a 3–4. §, az 5. § (3) bekezdése és (4) bekezdése b) pontja, (5)–(7) bekezdése és 6. §, a közigazgatási eljárásban és a büntető eljárásban résztvevő szervek előtti eljárások során a 7.§, a 8. §

(2)-(6) bekezdése – az egészségügyi intézmények és szociális szolgáltató intézmények személyzetének páciensekkel és ügyfelekkel való érintkezése és olyan reklám kivételével, amelynek felügyeletét külön előírás szerinti szervek végzik–, és a 11a. § szerinti köteleességek betartásának felügyeletét. A felügyelet ellátása során a Kulturális Minisztérium az államnyelvnek 2. § (3) bekezdése szerinti kodifikált változatára is tekintettel van.

(2) Azok a személyek, akik az (1) bekezdés szerinti felügyelet ellátásával vannak megbízva, összhangban az államigazgatási ellenőrzésről szóló előirással 17) e tevékenység ellátása során:

a) kötelesek igazolni magukat a felügyeletre illetékes felügyeleti szerv igazolványával és a felügyelet ellátására vonatkozó írásos meghatalmazással

b) jogosultak a szükséges együttműködést megkövetelni, főleg információ- és adatszolgáltatást, írásos felvilágosítást vagy szóbeli felvilágosítást, okmányokat és vonatkozó irományokat,

c) kötelesek jegyzőkönyvet írni az elvégzett felügyeletről

(3) A 3. § (1) bekezdése szerinti szervek és jogi személyek, egyéni vállalkozók és jogi személyek kötelesek lehetővé tenni a felügyelet elvégzését a jogosult személyeknek és a szükséges együttműködést nyújtani.

16) *T.t. 147/2001 sz. törvény a reklámról 3. § (6) bek. és 11. § (3) bek. b) pontja, T.t. 308/2000 sz. törvény 16. § g) pontja és 67. § (2) bek. m) pontja*

17) *T.t. 10/1996 sz. törvény az államigazgatási ellenőrzésről 8.-13. és 16. §-ai*

9a. §

Bírságok

(1) Amennyiben a Kulturális Minisztérium a 9. § (1) bekezdése szerinti terjedelemben a köteleességek megszegését állapítja meg, és a 3.§ (1) bekezdése szerinti szervek és jogi személyek, egyéni vállalkozók és jogi személyek az írásbeli figyelmeztetést követően sem szüntetik meg a jogellenes állapotot a megszabott határidőben vagy a megszabott határidőben nem végzik el a megállapított hiányosságok kijavítását, a Kulturális Minisztérium a 3.§ (1) bekezdése szerinti szervekre és jogi személyekre, egyéni vállalkozókra és jogi személyekre 100-tól 5000 Euróig terjedő bírságot szab ki.

(2) A bírság kiszabásáról szóló határozatnak a jogellenes állapot megszüntetésére határidőt kell tartalmaznia. Amennyiben az e törvénnyel való összhang nem valósult meg a határozatban megszabott határidőben, a Kulturális Minisztérium az eredetileg kiszabott bírság kétszeresének megfe-

lelő összegű további bírságot szab ki 18). További bírságot két éven belül lehet kiszabni, attól a naptól számítva, amikor a bírságot kiszabó határozatban megállapított hiányosságok kijavítására tett intézkedéseket el kellett volna végezni.

(3) A bírságot attól a naptól számított egy éven belül lehet kiszabni, amikor a Kulturális Minisztérium a kötelességszegésről tudomást szerzett, legkésőbb azonban három éven belül a kötelességszegés napjától. A bírság kiszabása főként a jogellenes cselekmény terjedelmére, következményeire, időtartamára és ismétlődésére tekintettel történik.

(4) A bírság megfizetése a bírságot kiszabó határozat jogerőre emelkedését követő 30 napon belül esedékes, amennyiben abban nem szerepel későbbi határidő. A bírság kiszabása során követett eljárásra a közigazgatási eljárásra vonatkozó általános előírás vonatkozik.

(5) Az e törvény alapján kiszabott bírságokból származó bevétel az állami költségvetést illeti meg.

18) T.t. 71/1967 sz. törvény a közigazgatási eljárásról

10. §

Jelentés az államnyelv használatának állapotáról

(1) A Kulturális Minisztérium két évente jelentést terjeszt a Szlovák Köztársaság kormánya elé az államnyelv Szlovák Köztársaság területén történő használatának állapotáról.

(2) Az (1) bekezdés szerinti célból a Kulturális Minisztérium jogosult a 3. § (1) bekezdése szerinti szervektől és jogi személyektől tájékoztatást és írásos háttéranyagokat igényelni az államnyelv hatáskörükben való használatáról.

(3) Az (1) bekezdés szerinti első jelentést a Kulturális Minisztérium 2012. március 31-ig terjeszti elő.

11. §

Közös és átmeneti rendelkezések

(1) Államnyelven a 3. §-tól a 8. §-ig terjedő rendelkezésekre vonatkozóan a szlovák nyelvnek 2. § (3) bekezdés szerinti kodifikált változata értendő, ezzel nincs kizárva másnyelvű új szakkifejezéseknek, fogalmaknak vagy új jelenségek megnevezéseinek használata, amelyekre még nem állandósult és nem lett kodifikálva az államnyelvben megfelelő egyenértékű kifejezés, valamint a nem irodalmi nyelvi eszközök használata, amennyiben célzatos (funkcionális) használatukról van szó, főként művészi alkotásban és publicisztikában.

(2) A tájékoztató táblák, feliratok és más szövegek e törvény alapján történő mindennemű átalakításával járó költségek az illetékes hivatalokat és más jogi személyeket és természetes személyeket terhelik. Ezeket az átalakításokat e törvény hatálybalépésének napjától számított egy éven belül végzik el.

11a. §

Az átalakításokkal kapcsolatos 2009. szeptember 1-től hatályos átmeneti rendelkezések

A 3. § (1) bekezdése szerinti szervek és jogi személyek, jogi személyek és egyéni vállalkozók és természetes személyek kötelesek 2009. december 31.-ig megszüntetni a 3. § (3) bekezdése d) pontjának, az 5. § (5)-(7). bekezdéseinek és a 8. §. (6) bekezdésének előírásaival ellenkező állapotot. Amennyiben emlékmű, síremlék és emléktábla nemzeti(ségi) kisebbségi nyelvű szöveggel ellátott feliratáról van szó, amely még 2009. szeptember 1. előtt került az emlékműre, síremlékre és emléktáblára, és a nemzeti(ségi) kisebbségi nyelvű szöveget egyenlő vagy nagyobb betűméretű tartalmilag azonos államnyelvű szöveg követi, az ilyen felíratra nem vonatkozik az előző mondatban szereplő köteleesség.

12. §

Hatályukat veszítő jogszabályok

Hatályát veszti a Szlovák Nemzeti Tanács T.t. 428/1990. törvénye a Szlovák Köztársaságban használt hivatalos nyelvről.

13.§

E törvény 1996. január 1-jén lép hatályba a 10. § kivételével, mely 1997. január 1-jén lép hatályba.

Szűts István Gergely

Barakkok és tisztviselővillák.

A trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években

Barracks and clerk-cottages. The situation of the settlements admitting the refugees of Trianon in Miskolc in the 1920s

We hardly know something about the situation of mass of half million escaped onto Hungary from the succession states between 1918 and 1924. More ten thousands refugees arrived to Miskolc in this period, from among who some four thousand people settled down here. The city fought with serious supply troubles after the I. World War, so the refugees were able to place his big part in a former contagious hospital's barrack. In the middle of the decade a clerk settlement, what meant an eruption opportunity to the employee middle class primarily, was ready. All this did not solve the serious housing shortage naturally, so several families were obliged to live his everyday life in the barracks with no comfort of the former contagious hospital with ten years after the escape.

Az első világháborút és a trianoni döntést követően közel négyszázharmincezer menekült érkezett Magyarország területére.¹ Az utódállamokhoz került vármegyékből kényszer vagy saját döntés hatására 1918 végétől 1922-ig főként korábbi állami alkalmazottak hagyták el addigi lakóhelyüket, ingatlanjukat és ingóságaiknak egy jelentős részét. Magyarországnak egy vesztes háború, néhány hónapos kommunista uralom és a területi veszteségek politikai következményei mellett az ezekből fakadó súlyos társadalmi, szociális problémákkal is szembe kellett néznie. Mivel az 1918 ősztől folyamatosan növekvő menekülthullám hamarosan már kezelhetetlen méreteket öltött, ezért az 1920 áprilisában létrehozott Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) vezetőjének, a későbbi miniszterelnök Bethlen István tanácsára, a magyar kormány ez év októberétől rendeletben tiltotta meg a

---

¹ Az 1920. áprilisában létrehozott Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) 1924-ig 350 ezer főben határozta meg a Magyarország területére érkezett menekültek számát. Ebben azonban nem szerepeltek azok, akik az első világháború kitörése és 1920 áprilisa között, illetve 1918 és 1924 között illegálisan érkeztek a trianoni Magyarország területére. Mindezt figyelembe ma 426 ezer főben határozható meg a menekültek száma, Mócsy 1983, Zeidler 2009.

beköltözést.² Addigra ugyanis, az alig a fél működő OMH adatai szerint is, – és ebben nem szerepelnek az 1918-ban és csak hiányosan az 1919-ben érkezettek – már közel 230 000-en léptek át a magyar fennhatóság alatt maradt területekre.³ A menekültek többségét befogadó megyeszékhelyek, nagyobb városok számára mindez súlyos problémákat okozott, hiszen a több száz, olykor több ezres tömeg elhelyezésére és ellátására nem voltak felkészülve.

A borsodi megyeszékhelyre, Miskolcra 1918 őszén érkeztek először menekültek nagyobb csoportokban, ekkor főként még csak az északi vármegyékből. A következő hónapoktól kezdve azonban már a történelmi Magyarország majd' minden pontjáról futottak be menekültekkel teli szerelvények a város pályaudvaraira. 1924-ig – becsléseink szerint – több tízezer menekült töltött hosszabb-rövidebb időt itt, ám közülük végül 3500-4000 fő telepedhetett le az Avas-alján. A menekültek fogadása és ellátása nemcsak a városban, de országos szinten is súlyos társadalmi és gazdasági feszültségekkel járt. A Miskolcon uralkodó szinte kezelhetetlen lakáshiány miatt a menekültkérdést hosszú évekig olyannyira nem sikerült megoldani, hogy még 1923-ban is akadtak olyan családok, amelyek a Gömöri pályaudvar oldalvágányain vagy állami iskolák szénraktáraiban voltak kénytelenek élni mindennapjaikat. Ezen a helyzeten csak az 1920 és 1930 között felépített közel háromszáz, eltérő minőségű és komfortfokozatú lakás tudott csak érdemben változtatni.

Sajnos, a városban letelepedő közel négyezer személyre vonatkozólag pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre. Mégis egy optálási jegyzőkönyvnek köszönhetően közülük mintegy nyolcszáz főnek az adatai ismerjük, így ezek alapján bizonyos képet kaphatunk a menekültek társadalmi szerkezetéről.⁴ Az optálók, tehát az állampolgárságért folyamadók által kitöltött adatlapok és jegyzőkönyvek ugyanis olyan információkkal szolgálnak a kérvényezők születési adatairól, családi állapotáról, vallásáról és foglalkozásáról, amelyek egyedülálló forrásértékkel bírnak, és lehetőséget adnak arra, hogy mikroszinten vizsgálhassuk e máig alig ismert folyamatot és annak szereplőit.⁵

² 1920. október 1-jén tartott Minisztertanácsi ülésen gróf Bethlen István javasolta a megszállás alatt lévő területekről való beköltözés leállítását. Magyar Országos Levéltár (MOL) K 26 1922. XLIII. tétel 1299. cs. 8617/1920.

³ Petrichevich- Horváth 1924. 37.

⁴ Ennek részletes elemzését egy korábbi tanulmányomban már elvégeztem. Szűts 2007.

⁵ Az optálásról a trianoni döntés VII. részének, a 61. és 66. közötti cikkelyei rendelkeznek. E szerint azok, akik egykor az Osztrák-Magyar Monarchia állampolgárai voltak, és a döntés után Magyarországon kívülre kerültek, elveszítették magyar állampolgárságukat. A rendelkezés azonban lehetőséget adott arra, hogy az ily módon állampolgárságukat elvesztő, 18 éven felüli személyek a békeszerződés életbelépését követő, általában egy éven belül igényelhessék addigi

Az optálási jegyzőkönyvek alapján először érdemes röviden az optálók nemi összetételét és családi állapotát tanulmányozni. Ez alapján jól látszik, hogy a 784 kérvényezőből 693 (88,39%) volt férfi és 90 (11,23%) nő. A nők alacsony számának egyik oka az lehetett, hogy főként családok, illetve állást vesztett férfiak hagyták el könnyebben szülőföldjüket vagy korábbi állomáshelyüket, a magánzó nők kevésbé voltak mobilisak. Bár az optálók között csak minden tizedik volt hölgy, arányuk a menekülteken belül mégis magasabb lehetett. Ennek oka, és ez lehet a másik magyarázat alacsony számukra, hogy az optáns családok esetében kérvényezőként kizárólag a családfő neve szerepelt, és a családtagok, tehát a feleség és a gyermekek adatai csak a jegyzőkönyv mellékletében kaptak helyet.

A nemi összetétel mellett célszerű a menekülés irányait és arányait is elemezni. Megállapíthatjuk, hogy elsősorban a földrajzi közelségnek, valamint a felvidéki vármegyék áthelyezett hivatalainak köszönhetően a kérvényezők több mint fele a Csehszlovákiához került területekről, azon belül is városokból rekrutálódott. Legtöbben, az összes kérvényező közel tíz százaléka, Abaúj-Torna vármegye székhelyéről, Kassáról érkezett, rajtuk kívül még Eperjesről, Munkácsról, Rozsnyóról és Lócséről jöttek nagyobb számban. Csehszlovákián kívül a másik jelentős kibocsátó közegnek a Romániához került vármegyék számítottak. Érdekes, hogy a felvidékiekkel szemben köztük többségben voltak azok, akik korábban valamely községi illetőséggel bíró településről származtak. Ennek ellenére a legnagyobb számú kérvényező Kolozsvárról valamint Máramarosszigetről érkezett. Az optálók harmadik része a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került területekről származott, ám számuk elenyésző volt a romániai és a csehszlovákiai kérvényezőkhöz képest. A származás szerinti negyedik és egyben legkisebb egységet a trianoni Magyarországon már illetőséggel bírók, illetve az Ausztriához került, későbbi burgenlandi térségből származók alkották. Ez utóbbi vidékről négyen intéztek kérvényt a belügyminisztériumhoz, míg a megmaradt magyar területekről tizenketten.

A korábbi illetőség meghatározása után fontos kitérni a menekültek felekezeti jellegzetességeire is. A 784 optáló közül csak négy személy esetében nem sikerült vallására vonatkozólag információt találni. Ezeket leszámítva megállapítható, hogy a kérvényezők listájában szereplők szinte teljesen leképezik a Magyarország vallási szerkezetét. Mivel a menekültek a történeti Magyarország majd minden területéről érkeztek, ezért célszerű az 1910-es népszámlálási adatokat alapul venni. Az első világhá-

---

státuszuk fenntartását. Ennek következtében, a trianoni békeszerződés elfogadásától, tehát 1921. július 26-tól az optálást és a kiköltözést, az utódállamoktól függően fél vagy egy éven belül végre kellett hajtani.

ború előtt végzett utolsó népszámlálás szerint Magyarországon 9 010 135 (49,3 %) római katolikus, 2 603 381 (14,3 %) református, 2 333 979 (12,8 %) görögkeleti, 2 007 916 (11,0 %) görög katolikus, 1 306 384 (14,3 %) evangélikus, 911 227 (5,0 %) izraelita és 74 275 (0,4 %) unitárius vallású állampolgár élt.⁶ A Miskolcra menekült és itt optálni kívánók közül 780 személynél világos a vallási hovatartozás. Ahogy országos viszonylatban, úgy közöttük is közel azonos sorrend alakult ki a felekezeti arányok tekintetében. A legtöbben, 410-en (52,69 %) római katolikusnak, 165-en (21,2 %) reformátusnak, 95-en (12,2 %) evangélikusnak, 60-an (7,6 %) izraelitának, 45-en (5,7 %) görög katolikusnak és 5-en (0,64) unitáriusnak vallották magukat. Amennyiben összehasonlítjuk a két adathalmazt, jól látszik, hogy az optánsok között csak a római katolikusok aránya azonos az országos eredményekkel. A listából szinte teljesen hiányoznak a görögkeletiek, ennek legfőbb oka, hogy esetükben a vallási legtöbbször etnikai identitást is jelentett. A görögkeletiek hiánya miatt az országos átlaghoz képest, görög katolikusok kivételével az összes többi felekezet túlreprezentált. Közülük kiemelkednek a reformátusok és az izraeliták, akiknek aránya közel egyharmaddal magasabb, mint az országos átlag. A legnagyobb eltérést mégsem náluk, hanem a több mint 12 százalékos evangélikusok körében tapasztaljuk. Magas arányuk legfőbb oka, hogy a földrajzi közelség miatt nagy számban érkeztek ide olyan, a magyar állammal szemben lojális személyek, akik az impériumváltást megelőzően főként a Szepességben teljesítettek szolgálatot. Többségük olyan német származású, ám magyar érzelmű cipser volt, aki a csehszlovák hatalom berendezkedése után inkább Magyarországra távozott. A majd száz lutheránus háromnegyede tehát születés vagy hivatalviselés folytán erősen kötődött a Szepességhez.

Végezetül a foglalkozás szerinti mutatók rövid áttekintésével a menekültek társadalmi státuszáról is képet kaphatunk. Ehhez a vizsgálathoz az OMH kategóriáit használtuk, amely tizenegy ágazat szerint különítette el az optánsokat.⁷ Látszik, hogy az országos átlagnak megfelelően legnagyobb arányban itt is a közzolgálati alkalmazottakat találunk, ők az összes kérvényező több, mint nyolcvan százalékát alkották. Közülük korábban minden harmadik állami, majd minden tizedik törvényhatósági vagy községi alkalmazásban állt. Az állami alkalmazottakon belül minden harmadik katona, rendőr vagy csendőr volt. Mellettük közel azonos számban

⁶ Karner 1931. 4.

⁷ Az OMH foglalkozásszerkezeti kategóriái: 1. közzolgálati alkalmazott a, állami b, törvényhatósági és községi c, egyéb; 2. önálló iparos vagy kereskedő; 3. ipari vagy kereskedelmi alkalmazott; 4. gazdálkodó; 5. ügyvéd; 6. orvos, gyógyszerész; 7. bányamunkás vagy tisztviselő; 8. magánzó; 9. tanuló és főiskolai hallgató; 10. háztartásbeli; 11. egyéb. Petrichevich-Horváth 1924: 37.

találunk vasutasokat, pedagógusok és postásokat. A közszolgálati alkalmazottak csoportján belül, a törvényhatósági és községi kötelékben lévők száma jóval alacsonyabb az állami beosztottakénál. Az alkalmazottakon kívül érdemes megemlíteni, az alig négy százalékot kitevő kisiparosokat és kereskedőket, valamint a még ezeknél is kisebb számú ipari és kereskedelmi alkalmazottakat. Az optánsok foglalkozás szerint úgy tűnik meglehetősen homogén képet mutatnak, hiszen közülük ötből négy korábban valamilyen közszolgálati alkalmazásban álltak, sőt többen előző állomáshelyükön igen komoly hivatalt viseltek.⁸ Ez a köztisztviselői réteg, amely a dualizmus korától a túlméretezett állami apparátussal együtt folyamatosan duzzadt, a trianoni változások következtében létrejött utódállamok számára immár feleslegessé vált. Emiatt a berendezkedő új hatalom először is tőlük, a magyar államot képviselő közszolgálati alkalmazottaktól igyekezett, legtöbbször különféle kényszerítő erők alkalmazásával megszabadulni. Ennek következtében az állásukat és egzisztenciájukat veszített alkalmazottak tömegesen vándoroltak Magyarország területére.

Arra vonatkozólag sajnos nem maradtak fenn adatok, hogy a menekültek előzőleg milyen ingatlannal és ingósággal rendelkeztek, ezért csak a foglalkozásukból lehet korábbi életműjükra valamelyest következtetni. Ezzel kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy a menekülteken belül, az alkalmazotti rétegre nem mint egy homogén társadalmi csoportra (amennyiben egyáltalán létezik ilyen) tekintünk, már csak azért sem, mert a közhivatalnoki szféra rendkívül differenciált volt. Elég csupán arra gondolni, hogy bár a hivatali szolga, a pénzügyi főtanácsos és az alispán is közalkalmazottnak számított, azonban fizetésben, életvitelben és mentalitásában jelentős különbségek voltak közöttük. A Miskolcra érkezett korábbi alkalmazottak foglalkozásszerkezetileg is épp ilyen színes képet mutatnak, jó példa erre, hogy Abaúj-Torna utolsó alispánja, Puky Endre optálási kérelme után már egy bizonyos Jankovics Jenő, tornaaljai postai segédtszint adatait olvashatjuk.⁹

---

⁸ Az OMH kategóriái szerint a miskolci optánsok 82, 5%-a állt korábban közszolgálati alkalmazásban. Szűts 2007. 161. Az optánsok között olyan ismert személyek nevével is találkozhatunk, mint Puky Endre Abaúj-Torna vármegye főispánja, Dr. Bruckner Győző jogtanácsos, az Eperjesi Akadémia professzora, Densz Sándor eperjesi törvényszéki bíró vagy éppen Buczek József vajdahunyadi vasgyári igazgató.

⁹ Puky Endre (1871, Kassa- 1941, Szovátafürdő) 1906-tól Abaúj-Torna vármegye alispánja, 1920-tól Borsod, Gömör és Kis-Hont vármegyék törvényhatósági kormánybiztosa, 1922-től Abaúj-Torna vármegye és Miskolc város főispánja, 1924-től 1933-ig országgyűlési képviselő, 1932. október 1. és 1933. január 7. között a Gömbös-kormány külügyminisztere. Az 1885-ben, Tornaalján született Jankovics Jenő feleségével és lányával érkezett Miskolcra. A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, a családfő 1930-ban Miskolci Postaigazgatóságon dolgozott, a család pedig a Hodobay- telepen élt.

Az impériumváltás és az otthon elvesztése traumákat okozott a menekültek számára. Mindezt csak fokozta, hogy többségük ideiglenes lakóhelyül olyan helyiségeket kapott, amelyet korábban el sem tudott volna képzelni. A menekültek kiutasításuk, vagy ritkább esetben önálló döntésüket követően legtöbbször szervezett formában, vasúton érkeztek a határra, ahol a magukkal hozott ingóságai átrakodása után, hosszabb-rövidebb várakozást követően már magyar szerelvényeken indultak a kijelölt befogadó állomások felé. A Miskolcon letelepedni kívánók esetében viszonylag jól nyomon követhetőek a megérkezést követő események. Az ismeretségi és pénzügyi tőkével, valamint megfelelő munkával nem rendelkezők többsége szükséglakótelepeken, vagonokban, raktárakban vagy társbérletekben talált otthonra. Tanulmányunkban elsősorban velük, a menekültek azon csoportjaival foglalkozunk, amelyek hosszabb-rövidebb ideig ideiglenes és eltérő komfortfokozatú tömegszállásokon, telepeken vésztették át a kényszerű költözés keserű következményeit.

A város két pályaudvarára, a Tiszaira és a Gömörre 1918 őszétől eltérő intenzitással futottak be szerelvények, és mivel összeírások, regisztrációk alig történtek, ezért csak a későbbi, így az 1930-as népszámlálási adatokból, valamint a vármegyei és városi tisztviselők listájából tudunk következtetni az itt letelepedett menekültek számára. Schneller Károly statisztikai elemzése szerint 1920-hoz képest beköltözők aránya 8 százalékkal növekedett, ami majd 4500 személyt jelent.¹⁰ Az új városlakók kis százaléka azonban nem az elcsatolt területekről, hanem a városhoz közeli településekről költözött be, így reálisnak tűnik korábbi számításunk, amely szerint mintegy 3500-4000 menekült telepedhetett le Miskolcon.

Az ide irányított és feltételezhetően itt munkába álló menekülteket a helyi vezetés a lakáshivatalon keresztül igyekezett regisztrálni és lakóhelyhez juttatni. Mindez azonban korántsem tűnt egyszerű feladatnak, különösen úgy, hogy a városban már a világháború előtt is súlyos méreteket öltött a lakáshiány. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a folyamatos és nagyarányú beköltözésekkel együtt arányosan nem nőtt a rendelkezésre álló lakások száma.¹¹ A helyi hatóság a háború alatt érdemben nem tudott foglalkozni a problémával, annak ellenére sem, hogy 1917-ben itt is létrejött a lakáshivatal, amely megpróbálta regisztrálni a városba érkezetteket. A Tanácsköztársaság utolsó hónapjai alatt a helyi direktórium a helyzetet úgy próbálta kezelni, hogy rekvirálás útján lakásokat, szobákat utalt ki proletár családok számára. A diktatúra augusztusi bukása és főként a helyi szociáldemok-

¹⁰ Schneller 1933. 4.

¹¹ Miskolc lakossága 1870-hez képest 1930-ra megháromszorozódott, ekkorra ugyanis már 61559-en éltek hivatalosan a városban.

raták ellenszegülése miatt mindezt azonban csak szórványosan sikerült a gyakorlatban elvégezni.¹² 1919 őszétől aztán visszaállt a korábbi rendszer, és újra a lakáshivatal lett az a központi szerv, amely immár konkrét lépésekkel próbálta meg a lakáselosztást irányítani és felügyelni.

Amennyiben megnézzük, hogy a város nagyobb számban hol tudta a menekülteket elhelyezni, jól látható, hogy míg kisebb részüket a helyi lakatanyákban, addig többségüket a Tiszai pályaudvar szomszédságában lévő, korábban járványkórházként használt barakktelep építményeiben. A katonai körletekbe elsősorban a menekült katonai alkalmazottak, valamint családtagjaik kerültek, és csak ezen felül fennmaradt helyekre, főként raktárakba, garázsokba kerülhettek polgári személyek. Mivel a városban ekkor nagyobb, akár több száz ember befogadására is alkalmas helyiségek nem voltak, ezért az 1914 és 1917 között a Sajó-folyó árterén kiépült Vay-telep barakkjait tudták csak erre a célra igénybe venni. A kialakult állapotokat jól jellemzi, hogy a laktanyák túlszűfolttsága miatt 1920-ban itt még menekült tisztak is kénytelenek voltak megosztani szobájukat más, számukra „kétes egzisztenciájú” bérlőkkel.¹³

Barakkok

A menekülttelepként működő, 1914-ben létesített járványkórház 53 nagyobb és 8 kisebb barakkból, illetve 25 egyéb építményből állt, és a háború végére egyszerre akár 5800 sebesült katonát is képes volt fogadni. Az itt álló, eredetileg ideiglenesnek szánt fabódék közül a nagyobb barakkok 10x40 m², míg a kisebbek 5-10x15-16m² alapterületűek voltak. Ezeket, a deszkavázú épületeket kívülről kátránylemezzel, belülről olajos papírral burkolták, a kályhafűtést pedig belső füstelvezetéssel igyekeztek megoldani.¹⁴ A barakkok közötti utak burkolatlanok voltak, és a tábort fakerítéssel vették körül. A cél jól láthatóan egy olyan ideiglenes, kis költségvetésű járványkórház létrehozása volt, amelyet a háború befejeztével gyorsan és minden gond nélkül fel lehet majd számolni. Ez azonban nem így történt, hiszen a Vay-telep 1918 végén gazdát cserélt, és a város a megüresedő barakkokba sebesültek helyett menekültek és más hajléknélküli családok költöztetett. 1920 decemberére a deszkavázú, komfortnélküli építmények mellé 18 kőalapú ház épült, benne négy, egy illetve két szoba- konyhás lakással. Ezekbe, a félkomfortos lakásokba 48, addig vagonokban élő me-

¹² A Tanácsköztársaság lakásügyével és a menekültkérdés kezelésével egy korábbi tanulmányomban már részletesen foglalkoztam. Szűts 2009.

¹³ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (BAZ MLT) Polgármesteri iratok, IV. B-1906. 2035/1920.

¹⁴ Somorjai 2003. 183.

nekültet és 34, akkor már több éve hajléknélküli családot költöztettek.¹⁵ A város már ekkor tervbe vette egy külön tisztviselőtelep létesítését, azonban a pénzügyi források hiánya miatt ez a legoptimistábbak szerint is csak néhány év múlva valósulhatott volna meg. Ennek tudatában igyekeztek, ha kis számban is, de a telep már teljesen lakhatatlan fabódéi helyett félkomfortos hajlékokat létesíteni. Mindez azonban csak rövid időre volt megoldás, ugyanis 1921 márciusában Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter tudatta a város polgármesterével és az OMH kirendeltségének vezetőjével a Vay-telepi beruházás leállítását.¹⁶ Miután Miskolcra több hivatal és azok korábbi alkalmazottainak egy része is áttelepült, ezért nem lehetett kérdés egy tisztviselőtelep létrehozása. Erre a város hosszú tárgyalások után konkrét ígéretet és fedezetet végül 1921 őszén kapott. Ám addig is, míg 1922 nyarán az első lakók új otthonaikba beköltözhettek, a telep teljes kihasználtsággal működött. Mivel a telep eredeti faházait nem lakóépületeknek tervezték, és az épületek egy része a Sajó árterére épült, ezért már 1920 őszén többet közülük életveszélyesnek és bontásra érdemesnek nyilvánítottak. Ennek ellenére az ott élők kitelepítését a súlyos lakáshiány miatt többször is elhalasztották.¹⁷

A Vay-telep a húszas évek közepére tehát alapvetően két részből állt, egyrészt komfortnélküli, lakhatásra alkalmatlan fabarakkokból, másrészt viszont 1920 óta lassan épülő közel száz félkomfortos kőházból. Azzal, hogy itt új lakások is épültek átalakult a telep térszerkezete is. Bár megmaradtak a szabályos utcák és a közöttük átvezető átjárók, azonban a az újonnan épült kőházak miatt a külső terek folyamatosan zsugorodtak. Mindez pedig azzal járt, hogy a korábbi járványkórház sikátorai lassan eltűntek. Az utakat kőzúzalékkal borították, és csak az újonnan épített lakások elé kerültek járdák. Bizonyos közszükségletet ellátó intézmények, így szatócsbolt vagy például a Stefánia Anya- és Csecsemővédő Egyesület is ide települt, ám mindez érdemben alig változtatott az itt élők szociális helyzetén. A fejlődés ellenére az utcák továbbra sem kaptak neveket, így csak az egyes blokkok, – amelyek átlagosan négy lakást foglaltak magukba – számai jelentettek biztos támpontokat. A lakhatási körülmények lassú változása ellenére a belvárostól távol eső telep sem külső, sem belsőképeben nem számított Miskolc kedvelt és büszkén propagált városrészei közé. Ezt példázza, hogy a helyi köztudatban továbbra is szegény-, később már egyenesen nyomornegyedként emlegették. A helyi sajtó folyamatosan tudósított a telepiek életéről, 1924-ben a Reggeli Hírlap például riportsorozatot készített

¹⁵ Miskolci Napló 1920. december 10. 4.

¹⁶ Miskolci Napló 1921. március 31. 3.

¹⁷ BAZ MLt. Főispáni iratok, IV. 1901/b. 3. doboz 269/1921.

a város szegénynegyedéről, benne külön kitérve a Vay úti telepre. A terjedelmes cikkben néhány bérlő történetén keresztül igyekeztek érzékeltetni a nyomor fokozatait. Az írásból is jól látszik, hogy az épületek alkalmatlansága valamint a túlzásfolttság miatt elsősorban a régi fabarakkokban alakultak ki már-már kezelhetetlen körülmények. *„Képzeld el egy hosszú, hatalmas faalkotmányt, ahová természetes világosság fénye nem ér be. A 35. számú úgynevezett sötétbarakk bevezető ajtaja ásít komoran felénk. Őt vagy hat kamra húzódik el a rettenetes sötétben. És itt emberek laknak, a Vay út legsorsvertebb páriái.*¹⁸ Ilyen körülmények láttán nem meglepő, hogy a lakhatással kapcsolatos panaszok többségét elsősorban az egykori járványkórház fabarakkjaiban élők fogalmazták meg. A legtöbb problémát a vízsedés, a szigetelés hiánya, a rendszeresen megjelenő patkányok raja, valamint egyes családok viselkedése okozta. Elégedetlenségükre és elkésredésükre utalnak azok a kérvények is, amelyek hol kétségbeesett, hol felháborodott hangon szóltak az itt uralkodó állapotokról. Egy Markó Sándor nevű menekült például – akit a számára korábban kiutalt belvárosi lakásból 1920 januárjában ideiglenesen a Vay úti telep egyik fabódéjába helyeztek – egy évvel később így számol be helyzetéről. *„Azt adván vizsgálatásul, hogy csak ideiglenesen kell itten lakni addig, amíg a menekültlakások felépülnek. Figyelembe véve a városi tiszt főorvos véleményét, hogy ezen barakk egészségügyi szempontból csak ideiglenesen, nyári használatra vehető igénybe. És mi mégis kénytelenek voltunk mindez ideig benne szenvedni át a télnek minden viszontagságait.*”¹⁹ Feltételezhetően ezek a problémák legtöbb kérvényező esetében is igazak lehetnek, mégis a súlyos lakáshiány miatt ügyük orvoslása csak nehezen haladt előre.

Ahogy arra már az előzőekben utaltunk a város a telepet nem számolhatta fel, ezért pénzügyi helyzetétől függően igyekezett az itt álló, de már használhatatlanná vált házak helyén újakat építeni. Ennek köszönhetően 1925-re már több mint száz lakás átépült, így a korábbi 80 lakás mellé, hangsúlyozottan az „alsóbb rétegek” számára még 42, egy szoba-konyhás, kamrával ellátott ideiglenes otthont húztak fel. Ezek az új lakások a korábbiaktól eltérően már 2, 25 m²-rel nagyobb alapterületűek és lényegesen jobb szigetelésűek voltak.²⁰ Ennek ellenére, elsősorban a régi fabarakkokban a túlzásfolttság alig javult valamit. A telepen lakók életkörülményei tehát csak lassan változtak, jól példázza ezt az, hogy még az 1920-as évek végén is akadtak olyan lakások, amelyeken akár két-három család is osztozott. Pedig ekkorra, a fabarakkokból a menekültek többsége már elköl-

¹⁸ Reggeli Hírlap 1924. január 17. 4.

¹⁹ BAZ MLt IV. B-1906. 5735/1921.

²⁰ BAZ MLt Miskolc város közgyűlésének jegyzőkönyvei IV. 1903/a. 187/1925.

tözött, mégis üressé váló szobáik, lakásaik pillanatok alatt benépesültek. A telepen nemcsak a be- és kiköltözés, hanem a változó igények miatt a lakáscserék is gyakoriak voltak. 1928-ban például egy seprűst és annak családját – akik egy másik bérlővel, tizenharmad magukkal éltek egy szobában – költöztettek át egy korábban kilakoltatott özvegy helyére. Ez azonban nem azt jelentette, hogy a seprűs egy üres lakást kapott, hanem csak azt, hogy a zsúfolt szobából egy kevésbé lakott barakkba hordhatta át ingóságait. Az itt élők folyamatos létbizonytalanságban éltek, többségük munkanélküliként, vagy alkalmi munkából alig tudta fizetni lakbérét, emiatt a költözések és a kilakoltatások szinte mindennaposak voltak.

A súlyos lakáshiány miatt 1918 végétől hosszabb-rövidebb időre ide költöztetett családok mindennapjaira csak a töredékesen fennmaradt kérvényekből, panaszokból, összeírásokból és újságcikkekből tudunk következtetni. Az itt élők eltérő szociális háttere és mentalitása, valamint lakhatási körülményei miatt gyakoriak voltak a viták és konfliktusok. A telep gondnokának egy 1925-ben kelt jelentése szerint például egyes, főként a fabarakkokban élő családok miatt a házakban és azok környékén úgy megszorodtak a patkányok, hogy már az irtás is hasztalan. Ugyancsak erre a kialakult súlyos helyzetre hívta fel a közvélemény figyelmét a Stefánia Anya- és Csecsemővédő Egyesület is, miután a rágcsálók néhány pólyás gyermek kezét és arcát megsebesítették.²¹ A külső körülmények, tehát a lakások mérete és komfortfokozata mellett a konfliktusok legfőbb oka abban keresendő, hogy az itt élők eltérő módon értelmezték a közösségi együttélés szabályait, így például a szemet tárolását vagy a szennyvíz elvezetését. Ez utóbbi akkor okozott problémát, amikor néhányan az utcát és a szomszédjaik előkertjeit használták felesleges melléktermékeik elhelyezésére. Nem véletlen, hogy a bérlők egy része privát terét azzal próbálta megvédeni és kiterjeszteni, hogy háza, blokkja előtt előkertet körbekerítette és azt virágoskertként használta. Ezzel nemcsak kijelölte határait, hanem megpróbálta privát terét a lehetőségekhez mérten saját igényei szerint is kialakítani. Idővel mindez odáig vezetett, hogy 1928-ban tizenhárom menekült család hivatalosan is kérvényezte házaik körbekerítésének engedélyezését. Indoklásuk szerint ezzel mindenekelőtt kertjeiket és frissen meszelt házaikat igyekeztek megóvni a közös együttélésre képtelen szomszédjaiktól. Valójában azonban privát területet igyekeztek fizikálisan is körbekeríteni és lezárni, ezzel azonban közösségi érdekeket is sértettek. A szűk utcák és az előkertek hiánya miatt ugyanis közutakat, azaz a kiépítetlen járdák helyett használt kítaposott gyalogutakat is lekerítették. Az egyes utcarészek önkényes leválasztása természetesen gyakran konfliktusokhoz, sőt

²¹ BAZ MLt IV.-B 1906. 36395/1928.

tettelegességig fajuló vitákhoz is vezethetett. Ebben a folyamatosan változó közegben a saját és a közösségi tér közötti határvonal nagyon érzékeny és sérülékeny volt. A legtöbb konfliktus gyökere az lehetett, hogy itt, a komfortnélküli telepen kénytelenek voltak együtt élni olyan, korábban eltérő társadalmi normákat követő személyek, akik alapvetően másként értelmezték a privát és a közösségi tér fogalmait és határait. Gondoljunk csak arra, hogy itt egymás mellé kerültek olyanok, akik a városba érkezésükig a XIX. század végétől folyamatosan kialakuló polgári viselkedésmódokat és normákat igyekeztek követni, tehát elsősorban bezárkózás, szabálykövetés jellemezte őket, és azok, akiket sokkal inkább kitárulkozás, a fesztelen, tehát kevésbé szabályozott életvezetés jellemezett. Ezt a szemléletbeli különbséget példázza mindennél jobban egy ott élő menekült panasza is. „*Kiültek lakásaik küszöbére vagy az utcára mosakodni, fészülködni, mi rendszeretőek vagyunk, és nem tudunk ebbe belenyugodni.*”²² Jól látható, hogy sem a szűk és túlszűfolt telep utcáiban, sem a több lakást magában foglaló blokkokban nem lehetett a polgári nivónak megfelelő privát életet élni. Egykor az alkalmazotti középosztály értékrendje szerint élő családok számára kizárólag a szobák magányában (ha nem osztozott éppen azon egy másik családdal) volt lehetőség arra, hogy magánéletét az általa megszokotthoz valamennyire is hasonlóan élhesse. Nem meglepő, hogy a polgári középosztályhoz tartozó, korábban döntően valamilyen egzisztenciával bíró alkalmazotti réteg számára ez a helyzet rövidtávon is komoly traumákat okozott.

A Vay-telep lakossága az 1930-as évekre alaposan kicserélődött, mindez pedig azzal járt, hogy így az itt élők társadalmi státusza egyre inkább homogénné vált. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a húszas évek elején itt elhelyezett, főként a középosztályhoz tartozó családok többsége amint tehetett, elköltözött innen. Többségük az 1924-ben átadott Hodobay-telepen, míg kisebb hányaduk város frekventáltabb részein kapott, vásárolt vagy bérelt inkább lakásokat. Helyükre viszont olyan hajlék- és gyakorta munkanélküli családokat költöztettek, akiknek esélyük sem volt arra, hogy egyszer innen elköltözzenek. Így a valamikori járványkórház területe, ahol ugyan az egykori fabarakkok helyett 1930-ig több mint kétszáz új lakás épült, a következő évtizedekben a város egyik nyomornegyedévé változott.

---

²² BAZ MLt IV.-B 1906. 31283/1928.

Tisztviselővillák

Az 1920-as évek közepén több magyarországi városhoz hasonlóan Miskolcon is felépült egy külön városrész, ahová döntően olyan menekült tisztviselőket költöztettek, akik új állomáshelyükön ekkor már alkalmazásban álltak. Ez a városi tisztviselőtelep hosszas előkészületek után végül úgy jöhetett létre, hogy a város 7 millió korona önrészt vállalt azért, hogy az ugyanakkora állami támogatást megkapja. Ebből a tervezett 14 millió koronából, amely a csúszások és a megnövekedett anyagköltségek miatt végül közel 16 millió lett, összesen nyolc háromszobás, negyvenkét kétszobás és húsz egyszobás mellékhelységgel felszerelt lakást osztottak ki.²³ Az állammal kötött megállapodás értelmében a város tulajdonában álló ingatlanok felébe vagonlakó családokat, kilencre katonatiszteket és a maradék huszonkilenre hajléknélküli pályázókat lehetett csak elhelyezni. A Gömői pályaudvar mögötti közel 6000 négyszögöles, volt katonai gyakorlótéren és szemételepen a miskolciak által csak Halicskaként emlegetett területen, 1921 végén kezdődtek el a munkálatok. Az építkezés, – amelyet kizárólag helyi mesterek végeztek – 1922 júniusára fejeződött be. Az elkészült lakásokra több százan pályáztak, közülük választotta ki a lakáshivatal, az OMH és a katonai körletparancsnokság azokat, akik 1922 nyarán beköltözhettek a tisztviselő, 1924-től már Hodobay Sándor polgármester nevét viselő telepre.²⁴

Az előzőekben tárgyalt Vay-teleppel szemben az itt épült lakások már kimondottan a polgári középosztály számára készültek. Felmerül a kérdés mit is jelentett itt és ekkor a polgári középosztály fogalma, egyáltalán körülírható-e ez a kategória? Erre a válasz meglehetősen nehéz, hiszen e társadalmi osztály meghatározása is már komoly nehézségekbe ütközik, így azt is nehéz behatárolni kik is tartozhattak bele. A korabeli elképzelések szerint az alkalmazotti státusz, tehát a hivatalviselés egyértelműen a középosztályi lét egyik meghatározója volt, azonban ez az elgondolása a háborús vereséget követően értelmezhetetlenné vált. Ekkorra ugyanis a századforduló középosztályát meghatározó ethosz és életnívó talaját veszítette, így a korábbi keretek szinte használhatatlanná váltak. Jól mutat rá erre Weis István is, aki szerint ebben az időszakban a békeidők polgári életnívója szerint élők körében kétségbeesett erőlködés folyt a korábbi, azaz a háború előtti életszínvonal és életmód megtartásáért. Az egzisztenciális

²³ BAZ MLt IV.-1903/a. 82/1923.

²⁴ Hodobay Sándor (Eperjes, 1880- Abony, 1957) Iskoláit szülővárosában majd Kolozsvárott folytatta, itt a Ferenc József Tudományegyetemen szerzett államtudományi doktorátust. 1912-ben Miskolc főjegyzőjének választották és rá alig hat évre már a város polgármester-helyettese volt. 1922-ben választották polgármesterré, ezt a tisztséget egészen 1935-ig látta el. Ekkor egy pánama ügylet miatt lemondott, majd szinte teljesen visszavonult a közélettől.

krízisben lévő, így új állásért és lakásért küzdők, köztük majd félmillió menekült ebben a reménytelennek tűnő helyzetben kénytelen volt korábbi igényeiből engedni. Mindez pedig oda vezetett, hogy magukat még mindig a középosztályba sorolók egyre szélesebb tömegei tolódtak e réteg alsó határa felé.²⁵ Nem véletlen, hogy az érintettek mindezt a középosztály válságaként élték meg. Látható tehát, hogy a háború előtt használt fogalmak és kategóriák az 1920-as években elveszítették eredeti jelentésüket, és ezeket jobbra csak a múlt utáni vágyakozás tartotta elevenen a korabeli köztudatban.

A középosztály krízise ellenére a tervezésnél mégis meg kellett határozni olyan általánosnak vélt alapigényeit, amelyek az eltérő alapterületétől függetlenül azért minden tisztviselő lakásban érvényesülhettek. Egy 1925-ben kelt adóhivatali jelentés szerint az I.-XIX. helysínrajz alatt lévő 76 lakásban összesen 123 lakószoba, 76 előszoba, 8 cselédszoba, 76 konyha, kamra és padlás volt, míg a XX.-XXXIV. közötti blokkokban található húsz lakásban 40 szoba, 20 előszoba, konyha, kamra és padlás volt.²⁶ Látható, hogy a lakások többsége két szobásnak épült, és csak kis százalékban kaptak helyet itt háromszobás, cselédszobával is ellátott otthonok. E mellett lakáshoz tartozott külön konyha és majd mindhez előszoba, kamra és padlás is. Bár a polgári középosztály lakásideálja egykor a háromszobás otthonoktól indult, a háborút követően a két szobás és konyhás típus már-már irigyeltnek számított. A lakótér csökkenése természetesen közel sem törvényszerűen, de mégis gyakorta azzal járt, hogy a leszakadó rétegek, – köztük a menekültek egy jelentős része is-a deklasszálódás következtében a polgári nívó helyett egyre inkább egyfajta kispolgári életvezetés szerint élték mindennapjaikat.

A következő években a Gömöri pályaudvar és a Búza tér között fekvő telepen további húsz két- és háromszobás lakás épült. A bérlemények többségébe egy-egy, általában többgyermekes családot helyeztek el, ám ennek ellenér már 1926-ban is a bejelentett családok aránya meghaladta a rendelkezésre álló lakások számát. Ennek legfőbb oka az lehetett, hogy a kérvényezők közül többek csak úgy kaphattak két- vagy háromszobás lakást, ha azt rokonaikkal együtt megosztották, illetve előfordultak olyan esetek is, amikor a bérlők a számukra magas lakbérek miatt kénytelenek voltak albérlőtársakat fogadni.²⁷ Ez utóbbi végül mégsem vált általánossá, egyfelől azért mert a tulajdonos, tehát a város határozottan tiltotta, más-

²⁵ Weis 1930. 118.

²⁶ BAZ MLt. IV.-1910. 30610/1925.

²⁷ Miskolci Napló 1921. november 18. 4.

részt viszont azért, mert a bérlők még mindig rangon alulinak érezték volna egy-egy albérlő jelenlétét.

Az építkezés – mivel ehhez hasonló beruházás már jó néhány évtizede nem történt – fontos eseménynek számított nemcsak az érintettek, így a lakást igénylők, hanem az egész város életében. Az újsághírek tanulsága szerint szinte nem volt olyan nap, amikor az építkezés menetét ne szemlélték volna meg kisebb-nagyobb csoportokba verődött érdeklődők. A helyi sajtó – felismerve a témában rejlő lehetőségeket – folyamatosan tudósított az építkezés menetéről és a pályázók rohamosan növekvő számáról. A lakásokkal kapcsolatban eredetileg két féle elképzelés létezett, egyrészt többemeletes bérpaloták, másrészt viszont kertes családi házak szerepeltek a tervek között. Mindkét terv mellett szóltak érvek és ellenérvek, a vitának végül az vetett véget, hogy az állam, támogatásáért cserébe, az eredeti tervben is szereplő bérpaloták helyett a kertvárosi övezet létrehozását támogatta. Így jöttek létre tehát azok az egyszintes, előkerttel ellátott házak és széles, parkosított utcák, amelyeket az itt élők előszeretettel hasonlítottak egy-egy alföldi falu főutcájához. A tisztviselőtelep kiépített utcáival, rendezett házaival a város egyik legkellemesebb helyének számított, nem véletlen, hogy többen, így egy az 1930-as években íródott dolgozat szerzője is elismerően nyilatkozik róla.²⁸ Ugyancsak pozitív képet fest a telepéről Szabó Zoltán is, aki a Cifra nyomorúság Miskolcot tárgyaló fejezetében nem egyszerű tisztviselő házakról, hanem egyenesen szép és izléses tisztviselővillákról ír.²⁹ A Hodobay-telep ugyan földrajzilag a külvárosban feküdt, mégis a város, főként az alkalmazotti középosztály társadalmi életében fontos helyszínének számított.

A város köztudatában „a” Hodobay, a polgármester személye mellett egyre inkább a menekültek és tisztviselők lakóhelyét is jelentette. Ugyan részletes lakónyilvántartások alig maradtak fenn, azért az optálási jegyzőkönyvekből, a telepről készült jelentésekből, összeírásokból valamint az itt élők kérvényeiből megállapítható, hogy a bérlők többsége, ahogy korábban, így új állomáshelyén is döntően állami vagy önkormányzati alkalmazásban állt. „...reggel és délben iskolába járó tanulók, hivatalokba siető tisztviselők hosszú sorai sorakoznak a város szíve felé...”³⁰ Az előzőekben már idézett optálási adatbázisban található személyek közül több nevével a telephez kapcsolódó iratokban, a városi vagy a vármegyei tisztviselők kartotékjaiban is találkozhatunk. A telep lakói élénk és jól szervezett társadalmi életet éltek, ebben nagy szerepet játszott az 1924

²⁸ Ferenci 1932: 110.

²⁹ Szabó 1936: 172.

³⁰ BAZ MLt IV.B-1910. 528/1926.

áprilisában megalapított Hodobay-telep Lakóinak Egyesülete. Az egyesület szoros együttműködésben állt más menekült szervezetekkel is, emiatt rendezvényeik többségén nemcsak az itt élők vettek részt.³¹ Alapszabályuk szerint megalakulásuk legfőbb célja ugyan a telepen élők érdekvédelme és kulturális életüknek irányítása volt, de emellett illetve ezzel párhuzamosan a nemzetudat erősítésére és az elveszített haza megjelenítésére is komoly hangsúlyt fektettek.³² Mivel az egyesület működésével kapcsolatban alig maradtak fenn dokumentumok, ezért leginkább csak a vezetőségi tagok, mint magánszemélyek által elindított ügyekből (kérvényekből, panaszokból) következtethetünk a közösséggel kapcsolatos eseményekre. Ezekből megállapítható, hogy az itt élők számára kiemelten fontos volt, némi romantikával élve „kolóniájuk” megfelelő működtetése és annak reprezentálása. 1925-ben például sportpálya létesítését, villanylámpák felszerelését, további parkosítást, valamint a telepet a belvárossal összekötő Szeles utca néhány százméternyi szakaszára járda kiépítését indítványozták. Ebben az időben a telepen már működött dohánytőzsde és szatócsbolt, ám kimondottan a közösségi események megrendezésére alkalmas helység még nem volt. E miatt ünnepeiket, megemlékezéseiket kénytelenek voltak lakóhelyüktől távol, általában bérelt termekben és iskolai tornacsarnokokban megtartani. 1926-ban fordultak a városhoz először egy olyan kultúrotthon ötletével, amely tervük szerint a telepi gyermekek által látogatott Szeles utcai iskola egyik termében jött volna létre. Ebből az elképzelésből végül semmi sem lett, de helyette hosszas egyeztetés után végül a Hodobay-telep központjában egy kisméretű, mégis önálló, a közösségi események megrendezésére alkalmas helyiséget építettek.

Bár nehéz általános megállapításokat tenni, mégis a töredékesen fennmaradt iratokból arra következtethetünk, hogy amíg a beköltözést követő években elsősorban a közösséget érintő problémák, addig 1930-tól már sokkal inkább az egyéni konfliktusok váltak egyre meghatározóbbá. Mindez persze nem azt jelenti, hogy a közösséggé formálódás ne járt volna konfliktusokkal, mégis úgy tűnik, hogy a kollektív érdekek kezdetben felülírták az egyéni igényeket és problémákat. Miskolc meglehetősen jó hírűnek számító városrészében – és ezzel nem mondunk újat – nemcsak pozitív jelenségek, hanem érdekellentétek, viták és bűnesetek is előfordultak. Jól példázza ezt, hogy az itt élők 1930-tól többször kérték rendőrszoba felállítását, valamint legalább a rendőri jelenlét megerősítését. Ezzel egy idő-

---

³¹ A városban működő menekült szervezetek közül a legaktívabbak a Szepcsi Szövetség helyi csoportja, a Gömörceik Egyesülete és a Székely Egylet tagjai voltak. A Hodobay-telepi egylet tagjai közül többen az itt felsorolt szervezetekhez is tartoztak, így nem meglepő, hogy meglehetősen gyakoriak voltak a közös rendezvények.

³² BAZ MLt IV.-1925/b. 34.

ben egyesületük azt is indítványozta, hogy a telep lakásainak augusztus és november közötti béréből 2 százalékot, azaz 363 pengőt egy telepfelügyelő vagy házmester bérezésére költhessenek.³³ Mindez arra utal, hogy a közbiztonság vagy az ott élők biztonságérzete jelentősen romlott ezekben az években. A konfliktusokkal kapcsolatban érdemes megemlíteni egy olyan több éve húzódó ügyet, amelyben a Temesvári utca lakóit rettegésben tartó család volt a főszereplő. Az ügy háttérében úgy tűnik az állt, hogy már a beköltözéstől együtt élő lakóközösségen belül özvegy Nikolicsné és fiai erőszakos viselkedése miatt a szomszédok között olyannyira megromlott a viszony, hogy az már szinte elviselhetetlen volt. Az renitens család tagjai ugyanis napjuk nagy részét az utcán töltve folyamatosan szidták, fenyegettek az ott élőket, túlzott italozásuk után pedig gyakran egymásnak is estek. A polgármesteri hivatalhoz eljuttatott panaszlevél szerint Nikolicsék ilyenkor, ilyen és ehhez hasonló módon szidalmazták szomszédjaikat. *„özvegy Nikolicsné és fiai mindennap inzultálják a lakókat. Szerintük itt mindenki büdös postás, paraszt, rongyos bírósági írnok, büdös rendőr, a feleségeink közül az egyik kontyos, a másik boglyos, a harmadik feslett pofájú, görbe hátú, görbe lábú gatyamosó, kommunista, cselédből lett kisasszony...”*³⁴ Ebből a forrásból nemcsak konfliktusok hangneme, hanem a kor válogatott káromkodásai és sértő kijelentései is érzékelhetővé válnak. Sőt ezen túl a felsorolt foglalkozások alapján, a postáson és a rendőrön kívül még a levél szerzőjére és/vagy Nikolicsék legádázabb ellenségére is következtethetünk. Amennyiben ezen a nyomon tovább haladunk úgy tűnik, hogy a leggyakoribb konfliktus a bizonyos bírósági írnok és a problémás család tagjai között fordulhatott elő. Sajnos, Nikolicsék társadalmi háttéréől mindössze annyit tudunk, hogy a családfeje halálát követően és így a konfliktus idején a családtagok közül senki sem dolgozott. Az ügy másik szereplője vélhetően az a bizonyos Pintér István, egykori újvidéki írnok lehetett, aki 1921-től a miskolci járásbírószágon dolgozott. Az eset végül odáig fajult, hogy 1930 nyarán a város beidézte Nikolicséket, akik meghallgatásuk során rosszindulatú rágalmakról, bosszúról beszéltek, ennek ellenére mégis hajlandóak voltak kiköltözni a két szobát, konyhát, előszobát és mellékhelyiséget magába foglaló lakásukból.

Feltételezhetően nem ez lehetett az egyetlen kilakoltatásig fajuló eset, mégis azt gondoljuk, hogy a tisztviselőtelepiek egysége miatt ilyen komoly belső konfliktusok igen ritkán adódhattak. Többségük úgy tűnik elégedett volt helyzetével, és ha egyenlőre csak bérlőként is, de igyekezett új állomáshelyén gyökeret verni. Jól példázza ezt, hogy 1938 után,

³³ BAZ MLt IV.B-1910. 3106/1930.

³⁴ BAZ MLt IV.-B 1910. 12435/1930.

amikor lehetőség adódott volna a szülőföldre való visszatérésre, közülük csak igen kevesen éltek ezzel, a korábban oly áhított lehetőséggel. Mindez nem számított egyedi jelenségnek, erre utal többek között egy budapesti lelkipásztor írása is, aki a gyülekezetének történetével kapcsolatban külön kiemeli, hogy menekültek híveinek többsége az 1940-es években sem tért haza, hanem maradt új lakóhelyén.³⁵

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a súlyos lakáshiány miatt, elsősorban a nagyvárosokban leginkább társadalmi státusztól és egzisztenciális lehetőségektől függött, hogy kik és milyen körülmények közé kerültek. Itt most nem beszéltünk azokról a menekültekről, akik anyagi helyzetüknek vagy összeköttetéseknek köszönhetően viszonylag könnyen alkalmazkodtak és teremtettek új egzisztenciát. Velük szemben inkább azokra koncentráltunk, akik a városba érkezésük után hosszabb-rövidebb ideig voltak kénytelen élni ezeken a telepeken. A két telep lakóinak összetétele és megítélése az 1920-as évek végére egyre jobban különbözött egymástól. Térbeli közelségük ellenére, ám főként eltérő társadalmi megítélésüknek köszönhetően a Hodobay-telep már létrejötté előtt a város szerves részének számított, míg az egykori járványkórház egyre inkább távolodott Miskolctól, és vált mindinkább egy külváros elfeledett nyomornegyedévé. Az itt élők körében a kiutasítás, a menekülés, az egzisztencia elvesztése, majd újbóli megteremtése olyan élethelyzetek meghatározója lett, amelyek következményeit még ma sem igazán ismerjük. Pedig a Trianon kérdés kapcsán fontos volna, hogy ne csak a számokról és a materiális veszteségekről, hanem a mögöttük megbújó, esetünkben a menekülést és a menekültlétet meghatározó jellegzetességekről is képet kaphassunk.

Források:

Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Levéltára (BAZ MLt.) Polgármesteri iratok IV. B.-1910.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Levéltára (BAZ MLt.) Főispáni iratok IV. 1901/b.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Levéltára (BAZ MLt.) Miskolc város közgyűlésének jegyzőkönyvei IV. 1903/a Magyar Országos Levéltár (MOL) Belügyminisztériumi iratok. K 26. Miskolci Napló

Reggeli Hírlap

---

³⁵ Megyaszay Mihály lelkipásztor írása a törököri gyülekezet kezdetéről. <http://www.torokor.hu/megyaszay>. Külön köszönetet Zcidler Miklósnak, hogy felhívta figyelmemet erre a forrásra.

Felhasznált irodalom:

- Ferenci Adalberta: Miskolc társadalomföldrajza. Miskolc, 1932. (dolgozat)
- István I. Mócsy: The Effects of World War I The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918-1921. New York, 1983.
- Karner Károly: A felekezetek Magyarországon a statisztikai megvilágítások tükrében. Debrecen, 1931.
- Petrichevich-Horváth Emil: Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről. Budapest, 1924.
- Schneller Károly: Miskolc lakossága 1930-ban, Miskolc, 1933.
- Somorjai Lehel: Miskolc az első világháború éveiben. In: Dobrossy István: Miskolc története IV/1. Miskolc, 2003. 180-194.
- Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1936.
- Szűts István Gergely: A miskolci optások társadalomszerkezeti vizsgálata. In: Czetz Balázs-Kunt Gergely (szerk.): A Jelenkortörténet útjai 2. Politika és mindennapok, Miskolc, 2007. 143-164.
- Szűts István Gergely: Rekvirálások és kiutalások. Lakáshelyzet és menekültkérdés Miskolcon a Tanácsköztársaság idején. In: Kunt Gergely-Ö. Kovács József (szerk.): A Jelenkortörténet útjai 3. A politikai diktatúra társadalmiasítása. Miskolc, 2009. 12-30.
- Weis István: A mai magyar társadalom, Budapest, 1930.
- Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Pozsony, Kalligram Kiadó, 2009.

Seres Attila

A romániai Országos Magyar Párt és a bukovinai székelyek politikai megszervezése 1926–1927¹

The National Hungarian Party of Romania and the political organisation of the Széklers in Bukovina 1926–1927

The aim of the essay is to obtain one of the most important problems in the history of Hungarian Széklers in Bukovina in the 20th century. Hungarian Széklers were settled in historical region called Bucovina by the Habsburg authorities in the end of the 18th century. The Hungarian community in Bucovina was one of the smallest minorities of this multinational region after Rumanian, German, Ukrainian, Jewish and Polish inhabitants. In the 18th and 19th centuries their Hungarian identity could be preserved due to the Hungarian state and Hungarian Church societies which supported their Hungarian language Catholic Church organizations and education. They always had Hungarian priests and teachers. According to the Saint Germain treaty in 1919 Bucovina became one of the provinces of Greater Rumania. Since that Rumanian authorities made efforts to abolish the Church institutions and educational system of Hungarians in Bucovina. Between the two world wars Hungarians in Bucovina lived mostly in five villages and their population grew up to 11 thousand persons. After world war I Transylvania also became a part of Rumania. In 1926–1927 the independent political movement of Hungarians in Transylvania, the so called Hungarian Party made attempts to defend and organize the Hungarian minority in Bucovina on the basis of its political influence.

Bevezetés

Az első világháború után Nagy-Románia megalakulásával, és ezzel együtt Erdélynek a román államhoz csatolásával sajátos helyzet alakult ki a bukovinai székelyek történetében. A madéfalvi veszedelmet követően a Székelyföldről elmenekült, majd a Habsburg Monarchia hatóságai által Bukovinában letelepített, s ettől kezdve közel százötven évig a magyar etnikum Kárpát-medencei törzsterületétől földrajzilag és közigazgatásilag elválasztott magyar népcsoport 1919-ben egy öntudatos, a történelmi Magyarország emlékéért elevenebben megélő, kiterjedt nemzeti intézményrendszert működtető magyar nemzettesttel került egyazon állam keretein belülre. Ezzel a korábbiaknál némiképp kedvezőbb perspektívája nyílhatott annak, hogy kiszélesedjenek és intenzívebbé váljanak a Kárpátokon inneni és Kárpátokon túli magyar közösségek közötti kapcsolatok, s az

---

¹ A forrástanulmány az OTKA PD 72265. sz. projektje és a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

impériumváltás után magát fokozatosan megszervező erdélyi magyarság politikai, társadalmi és egyházi kisebbségi intézményrendszere kiterjessze a befolyását a bukovinai székelyekre.

A bukovinai székelység számára azonban éppen a Nagy-Románia keretein belül eltöltött több mint két évtized hozta meg a sorsdöntő változást. Az első világháború után az erdélyi magyarsággal regenerálódó személyes és intézményes kapcsolatok se tudták ellensúlyozni a bukovinai székelységet sújtó, diszkriminatív román állami kisebbségi és felekezeti politika által teremtett veszélyhelyzetet. A román állam ugyanis már rögtön Bukovina Romániához csatolása után a bukovinai székely falvakban román tannyelvűvé tette a dualizmus korában döntően a magyarországi katolikus egyházi szervezetek, például a Szent László Társulat által fenntartott, de a magyar állam által is dotált magyar tannyelvű elemi iskolákat. Az 1920-as és 1930-as években pedig különböző ürüggyekkel elbocsátotta a még ott oktató magyar tanítókat, vagy teljesen ellehetetlenítette a helyzetüket. A bukovinai katolikusok, – így az öt székely falu (Hadikfalva, Andrásfalva, Istensegíts, Fogadjisten, Józseffalva) lakossága is, – a román állam és a Szentszék között megkötött konkordátum értelmében, 1929-től egyházigazgatási szempontból átkerült a Lemberg (Lviv) székhelyű galíciai érsekségtől a Jászvásár (Iași) székhelyű, 1884-ben létrehozott moldvai püspökséghez. A moldvai egyházmegye szervezetének kiépítése a XIX–XX. század fordulóján román nemzeti szempontokat követett, és a püspökség az államhatalom támogatásával maga is fontos szerepet játszott a román nyelvű katolikus liturgia elterjesztésében, és általában véve a román nyelvű katolicizmus pozícióinak megerősítésében az általa felügyelt egyházmegyében. Ráadásul a román állam megvonta a bukovinai székelyek magyar származású vagy magyar érzelmű papjaitól a nekik járó állami kongruát vagy az ortodox lelkészekéhez képest jelentős mértékben csökkentette.

1939–1940-ben a Magyarország és Románia közötti feszültségek kiéleződése miatt súlyosbodott a helyzet Bukovinában is. A bukovinai székelység egyes lelki vezetői, például Németh Kálmán józseffalvi plébános által ekkor képviselt és propagált elképzelés, amely szerint a Bukovinában honos magyar szórványt csak a Magyarországra való áttelepítés mentheti meg az egyre erőteljesebb román nemzeti és állami asszimilációs nyomástól, mind inkább gyökeret vert a székelység és a magyarországi közvélemény körében is. A második bécsi döntés után a magyar kormány is felkarolta ezt a gondolatot, és 1941-ben lépéseket tett a román kormánynál annak érdekében, hogy a népcsoportot Magyarországra telepítsék. Végül rövidebb tárgyalások után a magyar és a román kormány 1941. május 11-én kötötte meg azt a bilaterális egyezményt, amelynek értelmében a bukovinai székelyeket Magyarországra telepítették. A székelyeket az 1941

áprilisában annectált Bácskába költöztették, ahol több kisebb telepen szórta szét őket. Innen azonban a jugoszláv partizánok előretörése miatt 1944 őszén menekülniük kellett, végül a trianoni Magyarország területén, döntően Baranya és Tolna megyében letek végső otthonra.²

A mellékletben közölt irat, Zágoni István (1887–1959?) erdélyi magyar politikus, jogász és újságíró egyik bizalmas feljegyzése és cikksorozata a Bukovinában tett útjáról és a bukovinai székelyek körében végzett tevékenységről, az elszigetelt helyzetben lévő magyar népcsoport magyar nemzeti talajú politikai szervezéséről tanúskodik.³ Az iratból kiderül, hogy a romániai magyarság politikai szervezete, az Országos Magyar Párt (OMP) az 1920-as évek második felében kísérletet tett arra, hogy a bukovinai székelységet az érdekkörébe vonja. A dokumentum minden kétséget kizáróan azt igazolja, hogy Zágoni 1926. májusi bukovinai útja jelentette az első lépését annak, hogy az erdélyi magyar politikai tényezők felmérjék az ottani székelység belpolitikai affinitásait, és előkészítsék a magyar párt keretein belüli politikai aktivizálását. Az általunk ismert szakirodalom sem tesz említést arról, hogy az OMP korábban tett-e erre irányuló erőfeszítéseket. A kérdés tehát az, mi lehetett a pártpolitikai háttere ennek a döntésnek, milyen belpolitikai események előzték meg az OMP bukovinai térnyerési kísérletét.

A korabeli pártpolitikai mozgások rövid felvázolásához az OMP és az Alexandru Averescu nevével fémjelzett Román Néppárt között 1923. október 23-án megkötött, „csucsi paktum” néven elhíresült megállapodásig kell visszanyúlnunk. Ennek lényege az volt, hogy a Néppárt hatalomra jutása esetére a magyarság sérelmeinek orvoslását ígérte a választásokon rá adott magyar szavazatok ellenében. Az OMP-nek elsősorban azért volt szüksége román szövetségesre, hogy kiegészíthesse a választói névjegyzékeket, vagyis szavazóbázisa részt vehessen a választásokon. Az 1926. február 17–20-i helyhatósági választások előestéjén azonban az OMP vezetői, bizalmas tárgyalásokat követően, közös lista állításáról állapodtak meg az akkor regnáló kormánypárt, a Nemzeti Liberális Párt képviselőivel, ezért a magyar párt elnöke, Ugron István, február 1-jén felmondta az Averescuval kötött paktumot. Ez utólag visszatekintve, a választásokon elkönnyvelt tekintélyes magyar siker ellenére, a politikai erőter későbbi átalakulása miatt

² Erre részletesen lásd: Vincze Gábor: A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok átteljedése Magyarországra (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2001. 3. sz. 141–154. o.

³ Zágoni István az 1918-ban alapított Keleti Újság első szerkesztője volt. Kós Károllyal és Paál Árpáddal közösen szerkesztették meg a *Kiáltó* szó című röpiratot 1921-ben, s döntően az ő nevékhöz fűződik az Erdélyi Szépművés Céh Kiadó megalapítása is 1924-ben. 1926-ban Zágoni akkor az Országos Magyar Párt hivatalos orgánumának számító Újság című napilap felelős szerkesztője volt, bukovinai megbízatása tehát nem lehetett véletlen. Rövid életrajzát ld. Kós Károly – Zágoni István – Paál Árpád: *Kiáltó szó*. Az utószót írta: Csatári Dániel. Reprint. Budapest, [1988].

súlyos taktikai hibának bizonyult, ugyanis a helyhatósági választások után néhány héttel, március 27-én, lejárt a liberális kormány négyéves mandátuma. A lemondását benyújtó Ion I. C. Brătianu miniszterelnök helyett a király éppen az OMP által cserbenhagyott Averescut bízta meg kormányalakítással, amivel a magyar politikai erő teljesen elvesztette az alkupozícióját a kormányzattal szemben. Érthető, ha ebben a kissé beszorított helyzetben Ugron április 1-jén lemondott pártelnöki tisztéről. Újabb fordulatot jelentett az események menetében, hogy az egyelőre ideiglenesen designált elnöknek, Bethlen Györgynek, sikerült felújítania a Néppárttal folytatott együttműködést, s április 26-án választási kartellt kötött vele.⁴

A megállapodás lényege abban állt, hogy az OMP a május 25-re kiírt, s így vészesen közelgő parlamenti választásokra nem nyújt be önálló jelölési jegyzékeket (listákat), hanem a jelöltjei a magyar többségű területeken néppárti listákon szerepelnek, és a magyarság néppárti listára adja le a voksát ott is, ahol nem állítottak magyar jelöltet. A választásokat még a liberális kormány által legutolsóként jegyzett és megszavazott, és március 27-én, tehát a kormány lemondásának napján kihirdetett új választójogi törvény értelmében tartották meg. Ez a parlament képviselőházának végső mandátumszámát a választási eredmények ismeretében, bonyolult matematikai számítás alapján állapította meg. Az 1925. június 13-án bevezetett közigazgatási törvény értelmében létrehozott 71 megye mindegyike egy-egy választókerületnek számított, s az egyes pártok megyénként állítottak jelölőlistákat, minden megyében annyi jelölttel, ahányan abból a megyéből összesen a képviselőházba juthattak. A szavazatok összesámlálásánál figyelembe vették egyrészt, hogy országosan melyik párt kapta a legtöbb szavazatot, másrészt, hogy melyik politikai erő szerzett abszolút többséget a legtöbb megyében. A legtöbb megyében abszolút többséget szerző párt azon megyei mandátumait, amelyeket az általa megnyert megyékben szerzett, kivonták az összesen 387 képviselői helyből, s az így keletkező maradék felét megkapta az országosan többséget szerző párt, függetlenül attól, hogy mekkora arányban nyerte meg a választásokat. A megmaradó mandátumok másik felét pedig arányosan elosztották a többi, országosan legalább 2 százalék fölötti eredményt elérő párt között az országos választási eredményük arányában. A kartellnek köszönhetően végül 15 képviselőházi és 10 szenátusi mandátumot szerzett a Néppárt magyar szövetsége.⁵

⁴ Erre részletesen ld. Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, 1941. (Mikó, 1941.) 54–60.

⁵ Erre részletesen ld. Fritz László: *Az 1926. évi romániai parlamenti választások statisztikai keresztmetszete Erdély, Bánság és a kapcsolt részekre való különös figyelemmel*. *Magyar Kisebbség*, 1926. július 1. 504–514.

Az általunk közölt dokumentum alapvetően ebből a fentebb vázolt belpolitikai értelmezési keretből közelíthető meg. A bukovinai székelység lélekszáma az 1926. évi parlamenti választásokhoz időben legközelebb eső általános népesség-összeírás, az 1930. évi census hivatalos statisztikái szerint az öt autochton településen (Hadikfalva, Andrásfalva, Istensegíts, Józseffalva, Fogadjisten), illetve a belső migráció során keletkezett kisebb közösségekben (Satu Mare, Vorniceni Mici, Frătăuții Vechi) megközelítette a 11 ezer főt. Noha ez nem érte el Bukovina összlakosságának 2 százalékát sem, ha az itt honos székelység egyöntetűen egy országos pártszövetségre szavazott, akkor – az 1926-ban rögzülő választási rendszer szavazatosztási logikájának köszönhetően – kiélezett küzdelemben kismértékben beleszólhatott mind az országos, mind a megyei végeredmény kialakulásába. Ugyanez az OMP egyedüli indulása esetén csak az országos eredmények tekintetében jelentett volna némi szavazattöbbletet. További problémaként vetődik fel az is, hogy a székelység településterülete közigazgatási szempontból megosztott volt, ugyanis míg Hadikfalva, Andrásfalva és Istensegíts Rădăuți megyééhez, addig Józseffalva és Fogadjisten Suceava megyééhez, tehát más-más választókerülethez tartozott. Igaz, a két utóbbi település magyar lakossága etnikailag elszigeteltebb helyzetben volt, ugyanis Fogadjisten addigra már román többségűvé vált, míg a többi településtől földrajzilag is távolabb fekvő Józseffalván paritás közeli helyzet alakult ki a magyar és a román elem között. Kettejük magyar lakossága együttvéve sem érte el az ezer főt,⁶ így érdemben nem befolyásolhatta a megyei eredményt. Nem lehet véletlen, hogy Zágoni István is inkább a bukovinai székelység döntő tömegét tömörítő három másik települést kereste fel.⁷ Persze kételyeket ébreszt bennünk az is, hogy ha a magyar párt egyedül kívánta volna magát megmértetni Bukovinában, akkor képes lett volna-e önálló listát állítani Rădăuți megyében, ami a bukovinai szavazatok begyűjtésének és így az országos végeredménye javításának előfeltétele lett volna.

A dokumentumból kiderül az is, hogy a bukovinai magyarság körében Bukovina Romániához csatolása, tehát az 1919. évi Saint Germain-i békeszerződés megkötése óta nem is az OMP akkori szövetségese, a Néppárt, hanem leginkább a liberális párt szerzett befolyást, de Bukovina magyar népessége, relatíve alacsony lélekszáma ellenére, még így is megosztott volt, hiszen a Nemzeti Parasztpártnak is voltak helyi hívei. Ráadásul Zágoni – információi szerint – a liberálisok legrégebbi hívének éppen a

⁶ A népességi és közigazgatási adatokat részletesen ld. Daniel Hrenčiu: *Mughiarii în Bucovina (1774–1941)*. Iași, 2006. 83–86.

⁷ Ld. a függelék dokumentumait.

székely falvak magyar lelkészei körében generációs szempontból az egyik vezetőként tisztelt, és a helyi egyházszerkezeti hierarchián belül is jelentős tekintéllyel és befolyással rendelkező Sebestyén Antal (1874–1961) hadikfalvi plébánost tartották.⁸

Sajnos, nem rendelkezünk az 1926. évi parlamenti választások eredményének tételes statisztikai kimutatásaival, így nem tudjuk megmondani, hogy a bukovinai székely falvakban végül hány szavazatot szerzett a kormánypárt. Nyilván csak az OMP levéltárában lévő iratok adhatnak választ arra is, hogy a Zágoni útját követő hetekben milyen csatornákon keresztül zajlott az OMP bukovinai kapcsolatépítése, és milyen konkrét szervezeti lépéseket tett a párt a helyi pozíciók megszerzésére. Némi eredményel kecsegtetett, hogy a párt 1926. október 9–11-i gyergyószentmiklósi nagygyűlésén Sebestyén Antal vezetésével egy kisebb bukovinai székely küldöttség is részt vett.⁹ A csoportnak tagja volt Bálint Péter istensegítsi plébános és több hadikfalvi gazda.¹⁰ Sebestyén nagy hatású beszédet is mondott, amelyben – a hírlapi tudósítások szerint – kifejtette, hogy az etnikai különállásukat csak akkor tudják megőrizni, ha az erdélyi magyarságban támaszt találnak, és megerősödnek a bukovinai és erdélyi magyar nemzeti közösségek közötti kapcsolatok. Kiemelte annak szükségességét is, hogy a magyar párt törődjön a problémáikkal.¹¹

A bukovinai székely küldöttség gyergyószentmiklósi szereplésének apropóján talán nem hiábavaló megvizsgálni még egy pártpolitikai szempontot. Ez a nagygyűlés mérföldkövet jelentett az OMP mint politikai szervezet megszilárdulásának folyamatában. 1926 tavaszán ugyanis egy meglehetősen markáns reformmozgalom bontakozott ki a párt berkein belül, amely vitatta a pártvezetőségnek a Néppárthoz való közeledést előtérbe helyező kurzusát, illetve a parlamenti mandátumra jelölt párttagok központi kinevezését. Törésvonalak természetesen korábban is léteztek a párton belül, de a Bethlen-Averescu választási kartell csak még jobban kiélezte a párt belső ellentéteit. A Krenner Miklós (Spectator) nevével fémjelzett reformmozgalom története alaposan feldolgozott a hazai szakirodalomban,

⁸ Ld. a függelék dokumentumait. Sebestyén Antalt 1930-ban az egész rádăuti-i egyházkerület főesperesévé nevezték ki. Erre ld. Sebestyén Antal levele Teleki Béla vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Kisdorog, 1945. október 9. Magyar Országos Levéltár, Szent László Társulat iratai (P 1431), 22. d., 1. t., sz. n.

⁹ *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez. I. A vezető testületek jegyzőkönyvei.* Összeállította: György Béla. Csíkszereda-Kolozsvár, 2003. (György, 2003.) 86. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy Zágoni Istvánt 1924 óta, kétéves kihagyás után, éppen a gyergyószentmiklósi nagygyűlésen választották az OMP Intézőbizottságának tagjává.

¹⁰ Ünnepeleys méltósággal folyt le a gyergyószentmiklósi nagygyűlés. *Ellenzék*, 1926. október 13. 2.

¹¹ Kőműves Lajos: A gyergyószentmiklósi nagygyűlés. *Keleti Újság*, 1926. október 13. 3.

ezért csak annak rögzítésére szorítkoznánk, hogy a belső ellenzék által kidolgozott memorandumot a párt elnöki tanácsa éppen a gyergyószentmiklósi nagygyűlésen kívánta megvitatni. A reformerek sajtónyilatkozatai alapján tartani lehetett a párt szakadásától is, ezért ez a nagyszabású értekezlet sorsdöntő mozzanatnak bizonyult a párt életében.¹² Az erdélyi magyarság politikátörténetét leíró Mikó Imre utalt Bethlen Györgynek arra az itt elhangzott – szerinte talán kissé dogmatikus – kijelentésére, miszerint minden magyarnak az egyetlen, egységes magyar pártban a helye.¹³ Ezt a kijelentést nyilván mindenekelőtt pártpolitikai jellegű üzenetként kell értelmezni, de nem kizárható, hogy volt ennek egy jóval tágabb értelmű, a romániai magyarság teljes népi-nemzeti állományának egységét feltételező olvasata is.¹⁴ A gyergyószentmiklósi nagygyűlésen ugyanis nemcsak a bukovinai székelység képviseltette magát, hanem Kányádi Béla bukaresti református lelkész révén a regáti magyarság is. Sőt, feltűnő, hogy – amint az a Keleti Újság című napilap tudósításából kiderül – egy Gaál Tamás nevű személy a moldvai csángók nevében is felszólt.¹⁵ Mint azt hangsúlyoztuk, a bukovinai székelyek bevonása az OMP érdekkörébe a parlamenti választás előkészületeinek jegyében zajlott, s ebben a konkrét belpolitikai helyzetben értelmezhető. A sajtóbeszámolók alapján kitűnik az is, hogy Sebestyén a beszédét a gyergyószentmiklósi nagygyűlésen már a párt jövőbeli sorsát az egység felé elbillentő érdemi vita után mondta el. Mégis ott motoszkál bennünk a gondolat, hogy vajon a pártvezetés a Kárpátokon túli magyar entitások képviselőinek meghívásával és szerepeltetésével nem a teljes romániai magyar nemzeti közösség politikai egységének szükségességét kívánta-e demonstrálni. A még kiszolgáltatottabb helyzetben lévő bukovinai, regáti és moldvai magyarság létkérdéseinek napirendre tűzésével a felelősségvállalás, a sorsközösség és az egység eszméjének hangoztatása jóval áthatóbb lehetett.

Zágoni útja idején a bukovinai székelység lelki vezetőiben eleinte komoly félelmek fogalmazódtak meg a magyar etnikai alapú politizálás Bukovinába való transzportálásáról. A katolikus papok érvelése szerint ugyanis ezzel jobban felhívták volna magukra a figyelmet, tápot adva a diszkriminatív román kisebbségpolitika ellenük irányuló intézkedései-

¹² Erre részletesen ld. György Béla: Hatalom és társadalom kisebbségben. Párt és belső ellenzék (1926–1927). *Regio*, 2004. 4. sz. 85–98.

¹³ Mikó, 1941. 63.

¹⁴ Meg kell jegyezni, hogy az OMP, ahogy a nevében is jelezte, már az alapításától kezdve a teljes romániai magyar nemzeti közösség képviselőit tűzte zászlajára, s nem kizárólag az erdélyi magyarság képviselőit tartott igényt. Erre utal az is, hogy Bukarestben és Bráilában is igyekezett megvetni a lábát a helyi pártszervei révén. Az OMP bukaresti szervezetére részben ld. György, 2003. 20–22.

¹⁵ Ld. a 9. sz. lábjegyzetet.

nek.¹⁶ Utólag az is bebizonyosodott, hogy ezek az aggodalmak nem voltak teljesen alaptalanok, ugyanis a párt bukovinai szervezkedése nem maradt visszhang nélkül a román politikai elit körében. A román szenátus 1926. november 26-i ülésén az egyik bukovinai származású liberális párti román képviselő, Ion Nistor bírálta a kormány bukovinai prefektusát, azért, mert lehetővé tette, hogy a magyar kisebbség politikailag szervezkedjen ott. Szerinte Bukovinában példás és békés harmóniában éltek egymással a különböző etnikumok, de mióta a kormány helytartója megengedte, hogy „Bethlen gróf emberei felizgassák a falvak népét, a Moldvából odakerült magyarokkal nem lehet bírni”. A szenátor mondvacsinált történelmi érveléssel, a bukovinai magyarok moldvai eredetére hivatkozva kérdőjelezte meg az erdélyi tömegbázisú OMP bukovinai szervezkedésének jogalapját.¹⁷ A magyar párt részéről Sándor József szenátor cáfolta Nistor szavait, azaz, hogy a bukovinai székelyek erdélyi származásúak, és kifejtette, hogy a romániai magyarság politikai szervének legitím az a törekvése, hogy támogassa a Bukovinában élő magyar nemzetiségű lakosokat, hiszen már az Osztrák-Magyar Monarchia idején is összeköttetésben álltak velük, iskolákat hoztak létre számukra, segítették őket a szövetségzeik megalakításában és az anyanyelvi egyházi liturgia megőrzésében.¹⁸

Csak Sebestyén Antal egy jóval későbbi leveléből szerezhethünk tudomást arról, hogy az OMP még egy év múltán, 1927-ben is igyekezett kihasználni a bukovinai székelyek körében szerzett hadállásait. Ismert, hogy az Averescu-kormány alig egyéves regnálása után, 1927. június 4-én megbukott, és ezzel sokak szerint vele bukott az OMP addigi politikai vonalvezetése is, hiszen a magyar vezetők egyetlen kívánságuk teljesítését sem tudták elérni azoknál, akik győzelmüket a magyar szavazatoknak is köszönhették. A képviselőházi és szenátusi választásokat július 7-re és 10-re írták ki. A két világháború közötti időszakban egyedül ekkor került sor egy kisebbségi blokk megalakítására. A Hans Otto Roth szász vezető és Bethlen György nevéhez köthető, 1927. június 14-én parafált magyar–német választási blokk története szintén feldolgozott a hazai történeti irodalomban, ezért itt csak annak megállapítására szorítkoznánk, hogy a két szervezet közös listát állított a választásokra, igaz, a képviselői mandátumok elosztásában csak azon megyék esetében állapodtak meg, ahol

¹⁶ Ld. a függelék dokumentumait.

¹⁷ W[iller] J[ózsef]: Nistor úr, a kisebbségfaló. *Magyar Kisebbség*, 1926. december 1. 903–904. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy a magyar párttal választási kartellt kötő, a közös listán a bukovinai magyarok szavazataira is apelláló Néppárt képviselői megtaposták liberális politikustársuk beszédét.

¹⁸ Sándor József beszéde és a Magyar Párt deklarációja a választfelirat tárgyalásakor. *Magyar Kisebbség*, 1926. december 15. 928.

nagy számban és vegyesen éltek magyarok és németek (például Arad, Temes-Torontál, Kis-Küküllő).¹⁹ Sebestyén visszaemlékezése szerint az OMP ekkor is igyekezett orientálni a bukovinai székelység választási magatartását, az ő megfogalmazása szerint a párt „arra utasította őket”, hogy a jóval jelentősebb lélekszámú bukovinai némettség által állított jelöltlistára adják a voksukat. A szűkös magyarországi források alapján követhetetlen, hogy milyen eredményre vezetett ez, de minden bizonnyal ez a választás jelentette az OMP és a bukovinai székelyek kapcsolatának a végét. Legalább is Sebestyén ugyanebben a levelében utal arra, hogy – ismét az ő szóhasználatával élve, – az „erdélyi urak” ezt követően nem törődtek a bukovinai testvéreikkel. A hadikfalvi plébános ezt leginkább a bukovinai székelység relatíve alacsony létszámának és választókerületi megosztottságának tudta be.²⁰ A tényleges okok kiderítése önálló elemzés tárgya is lehetne, de az OMP későbbi politikai passzivitását Bukovinában minden bizonnyal alapvetően a párt belpolitikai mozgásterének a szűkösségére lehet visszavezetni. A lehetséges előnyök és hátrányok mérlegelése során kikerülhetetlen, hogy 1928-tól a választásokon önállóan induló OMP jóval többet veszíthet a bukovinai székelyek sajátos problémáinak politikai sikra terelésével és ennek a kényes kérdésnek a nyílt felvállalásával, mint amennyit nyerhet a néhány ezer választójoggal is rendelkező bukovinai székely szavazatával.²¹

Függelék²²

Villani Frigyes bukaresti követ jelentése Walko Lajosnak, a Külügyminisztérium vezetésével megbízott kereskedelemügyi miniszternek

¹⁹ György Béla: Magyar–német kisebbségi blokk Romániában (1927). In: *In honorem Gernot Nussbächer*. Szerk. Daniel Nazarc–Ruxanda Nazarc–Bogdan Florin Popovici. Braşov, 2004. 349–353.

²⁰ Sebestyén Antal levele Krywald Ottónak, a Szent László Társulat ügyvezető elnökének. Hadikfalva, 1938. november 24. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms 10.528/189. sz.

²¹ Utoljára 1938-ban került sor arra, hogy az OMP választási paktumot kötött román politikai crövel, mégpedig az Octavian Goga névvel fémjelzett Nemzeti Keresztény Párttal. Az OMP egész korszakon átívelő stratégiáira részletesen ld. Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio*, 1997. 2. sz. 32–66.

²² Az irat eredeti tagolásán és elrendezésén nem változtattunk. A dokumentum szövegét a mai magyar és román helyesírási szabályokat alapul véve kijavítottuk. Mivel az esetek nagy részében az OMP működésével kapcsolatos dokumentumokat (beszámolókat, feljegyzéseket, jegyzőkönyveket stb.) magyar diplomáciai csatornákon keresztül Budapestnek is eljuttatták, a Zágoni beszámolóját mellékletként magába foglaló diplomáciai átiratot is közöljük.

Bukarest, 1926. augusztus 3.

Gépelt eredeti. MOL, K 64, 19. cs., 1926–27/a. t., 397/1926. res. pol. sz.

189/1926. pol. szám

Bukarest, 1926. augusztus hó 3-án

6 melléklet²³

Szigorúan bizalmas!

Tárgy: Bukovinai magyarság
szervezkedése a Magyar Pártba

A Magyar Párt részéről kiküldött Zágoni Istvánnak, a bukovinai magyarság szervezkedéséről szóló bizalmas jelentését, valamint utazásáról a kolozsvári „Újságban” írt cikksorozatát van szerencsém Nagyméltóságodnak tudomásul mellékelten felterjeszteni.

Villani

rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter²⁴

a) melléklet

A Bukovinában élő magyarság felkeresésére kapott megtisztelő megbízásomnak eleget téve, tiszteletteljesen jelentem a következőket:

Rădăuți megyében a három magyar községben, Hadikfalván, Andrásfalván és Istensegitsen május 24-én nagygyűlést tartottam, s mindenik gyűlésen a legnagyobb lelkeséggel, igazán megható együtterzéssel fogadták a magyar szót, magyar pártot és magyar csatlakozás gondolatát. A gyűléseken kívül sokat foglalkoztam lelki világuk, gondjaik-bajaik és életmódjuk kiismerésével. E három magyar falun kívül még két magyar községben élnek ugyan e vidéken magyarok, Fogadjisten és Józseffalva falvakban. Tapasztalataimból vett hírlapi cikkeimet tisztelettel idemellékelem.

A Magyar Párt bukovinai tagozatának megszervezésének gondolata egészen új volt előttük, s vezető embereik egy része, a katolikus papok is, az első szóra nem tartották keresztülvihetőnek, azzal a teljesen jó szándékú feltevéssel, hogy jobban élhetnek magyarságunknak, ha nem hívják fel szervezkedéssel magukra a figyelmet. Később belátták, különösen akkor,

²³ Ld. az a)–f) mellékleteket.

²⁴ A diplomáciai jelentéshez csatolva Walko Lajos külügyminiszter kézírásos átirattervezete Bethlen István miniszterelnöknek: „Budapest, 1926. augusztus 13. Bethlen gróf, Budapest. Szigorúan bizalmas. Van szerencsém Nagyméltóságodnak Villani Frigyes báró bukaresti követünk folyó hó 3-án 189/pol. szám alatt kelt jelentését, melyben a bukovinai csángók helyzetét vázolja, tudomásulvétel végett, tisztelettel megküldeni.”

mikor a nép már nagyon is kívánta a magyar pártot, hogy a mostani időszak igen is kihasználható a szervezkedésre.

A nép megőrizte magyarságát, nemzeti színeinket, ahol lehet, viseli. Az egyik templom boltívére nagy betűkkel áll e felírás: Szent István dicső király, hitünknek oszlopa, légy most pártfogónk. Szent István apostoli országunk első királya, magyar anyaszentegyházunk alapítója, hazánk menyeyei szószólója, könyörögj érettünk.

Vallásuk katolikus, egy kis református eklézsia van Andrásfalván, iskolával, lévitával, szép parókiával. Az ellenszenv itt a két felekezet között sajnosan nagy. A katolikus plébánost gyanúsítják, hogy ő sajátította ki a református iskola telkét és földjeit. Viszont a reformátusokat azzal vádolják, hogy a katolikusok iránti ellenszenvben nevelik gyermekeiket. Az iskola földjeit kizárólag katolikusok kapták.

Mind a három nagyobb falu állami (régi kisebbségi) iskolája számára magyar tanítókat kérnek, ők ott el tudják intézni kinevezésüket. Ha nem kapnak tanítót, kihal a magyartanítás. A három faluban német rendszerű szövetkezet volt, kettő megszűnt a pénzhiány miatt, a harmadik, az andrásfalvi (Malec plébános), kéri, hogy juttassunk pénzt a szövetkezet számára, mert ha nem, ezt is fel kell adni, a népnek pedig szüksége volna rá.

Gazdasági bajaik lokális jellegűek minden faluban. Sokat szenvedtek a háborúban, a hadi kártérítést nem kapták meg. Kérem szervezeti szabályzatot és pártprogramot küldeni a következő címekre: Fehér János református lelkész, Malec János római katolikus plébános, Ferencz Ambrus főtanító, Dábis János primár Maneuți (Andrásfalva), László Ambrus tanító, Sebestyén Antal római katolikus plébános Dornești (Hadikfalva), Bálint Péter római katolikus plébános, Molnár János főtanító Țibeni (Istensegíts).

Megállapodásunk szerint az előkészítő munkálatokat elvégzik ott úgy, hogy egy ünnepélyes alakulóra a magyar párt központjából várnak kiküldötteket. Az ideírt neveket azért válogattam ki így, mert minden faluban két párt van, legalább is mindeniket igyekeztem bevonni. Agilis népvézér a vidéken László Ambrus tanító, akinek falujában szintén van ellenpártja. Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a magyar párt bevonulásának nem tanácsos református felekezeti szint mutatni, ezt én, a református ember kívánom leszögezni.

A választásra nézve bejelentem, hogy az Averescu-párt nagyon várta jövetelemet. A magyarok között a liberális párt dolgozott eddig és még a parasztpártnak voltak hívei. Azt hiszem, sikerült egészen egyöntetű magatartást létrehozni a szavazásnál. Sebestyén hadikfalvi plébános, akit a liberálisok legjelentősebb párhívének tartottak, kijelentette nekem, hogy a falujában ő adta le az első szavazatot a kormánylistára. Az Averescu-párt nevében Patac dr. rădăuți-i ügyvéd mondott köszönetet az elvégzett mun-

káért és Klaus dr. prefektus köszönetet mondott Popovici Dori miniszternek. A gyűlésekről pedig magyar testvéreink üdvözlétüket küldik a Magyar Pártnak, amit e jelentésben tolmácsolok.

Kolozsvár, 1926. június 17.

b) melléklet

Zágoni István: Magyar gyűléseken Bukovinában. *Újság*, 1926. május 29. 3.

c) melléklet

Zágoni István: Magyar falu Bukovinában. *Újság*, 1926. május 30. 4.

d) melléklet

Zágoni István: Andrásfalva kicsinyei, nagyjai. *Újság*, 1926. június 1. 3.

e) melléklet

Zágoni István: Küldjetelek magyar tanítót! *Újság*, 1926. június 3. 4.

f) melléklet

Zágoni István: „Jöjjenek nálunk”. *Újság*, 1926. június 5. 3.

Zoltán András

Új nagy szomszédunk: Ukrajna

A magyar közvéleményt meglehetősen készületlenül érte az a tény, hogy 1991-ben a korábbi hatalmas szomszédot, a Szovjetuniót, az északkeleti határszakaszon egy annál ugyan lényegesen kisebb, de még így is összes többi szomszédunknál nagyobb állam, a csaknem 50 millió lakosú Ukrajna váltotta fel. Valószínű azonban, hogy az átlag magyar polgár összes szomszédunkról jobban tájékozott, mint Ukrajnáról. Igaz, hogy az 1944-ben a Szovjetunióhoz, s azon belül közigazgatásilag Szovjet-Ukrajnához csatolt Kárpátalja bizonyos fokig az ukrán–magyar kulturális kapcsolatok érintkezési területe is volt, ám a nagyarányú orosz betelepítés (meg a helyi értelmiség körében korábban is meglévő russzofil hagyományok) folytán Kárpátalján nem az ukrán, hanem az orosz lett a különböző nyelvű lakosság közlekedő nyelve, így a magyarok is rendszerint nem az ukrán, hanem az orosz nyelvet sajátították el, ami csak most, az újabb hatalomváltás és az erősödő ukrán nacionalizmus idején válik égető problémává. A Magyarországra folyamatosan áttelepülő kárpátaljai magyarok sem speciálisan ukrán információkkal érkeztek, hanem vagy össz-szovjet vagy lokális, kárpátaljai ismeretekkel gazdagították az anyaországot. Magyarországon ugyan már 1960-tól lehetett ukrán szakot választani az ELTE bölcsészkarán, s a rendszerváltozás óta Szegeden és Nyíregyházán is folyik ukrán szakos képzés, ez azonban viszonylag kis létszámú filológust érint, míg a politika 1990 előtt (és gyakran utána is) úgy vetette Moszkvára a szemét, hogy tekintete átsiklott Ukrajna fölött. Az ukrán politika eseményeiről a magyar társadalom azóta is többnyire Moszkvában állomásozó tudósítók útján értesül, legfeljebb a kárpátaljai magyarság eseményeit jeleníti meg a magyar média a korábbiaknál részletesebben helyi források alapján. Lengyelországtól eltérően, ahol a kormányzásra készülő új elit már a rendszerváltozás előtt kidolgozta az ország új keleti politikáját, amelynek Ukrajna, Fehéroroszország és Litvánia függetlensége az egyik sarkalatos pontja, s ezért az „együttműködés minden áron” a kormányoktól független és következetesen megvalósított irányvonal. Az ezt elősegíteni hivatott információcsere érdekében az összes jelentősebb médium folyamatosan és a helyszínről tájékoztatja a lengyel közönséget; nálunk nincs könnyű hely-

zetben az, aki elfogulatlan és viszonylag alapos ismereteket kíván szerezni a mai Ukrajnáról, hiszen még az Ukrajna történetét áttekintő, egyébként színvonalas legújabb egyetemi tankönyv is csak a II. világháború végéig tárgyalja az ország történetét.¹ Ebben az információs vákuumban valóban hiánypótló tanulmánykötetet adott a magyar olvasó kezébe a pozsonyi Kaligram Kiadó *Ukrajna színeváltozása 1991–2008* címmel.

A túlnyomórészt ukrainai szerzők friss tanulmányait tartalmazó kötet anyagát Fedinecz Csilla, az MTA Kisebbségkutató Intézetének munkatársa és Viktorija Szereda, az ilyvói (Lvov/Lviv/Lemberg) Ivan Franko Egyetem szociológus docense válogatta és szerkesztette, az ukrán, illetve orosz nyelvű tanulmányokat Fedinecz Csilla fordította magyarra.

A rövid szerkesztői előszó (7–9.) a kötet szervezési elveit mutatja be, amely a könyv alcímének (*Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*) megfelelően négy nagyobb egységre oszlik.

A *Nemzetiesítés és politikai kultúra* címet viselő első blokkban Andrej Portnov *Történetírás ukrán módra* című tanulmánya (11–49.) ad részletes képet arról, hogy miután Ukrajna ölébe hullott a függetlenség, miként használja fel a régi-új vezető réteg a történelmet a frissen önállósult ország nemzeti ideológiájának megalapozására. Nem egyszerű dolog ez a posztszovjet térségben, ahol a szovjet múlthoz való kötődés igen nagy tömegeket jellemez, s a nemzeti ideológiába nehéz egyszerre beépíteni a volt szovjet partizánok és a németek mellett harcoló UPA (Ukrán Felkelő Hadsereg) tagjainak szempontjait, de a hősi múltban ott van Hmelnickij és Mazepa homlokegyenest ellentétes figurája. Juscsenko elnök megkísérelte összebékíteni a kétféle hagyományt, de ennek reakciójaképpen a másik fél emlékműveinek elbontására került sor számos helyen. Ennek eredményeképpen Sztepan Banderának emlékműve van Ilyvóban, de az ukrán nacionalisták vezérért Kelet-Ukrajnában továbbra is fasisztának minősítik. Az ország történelméből adódóan a regionális különbségek Ukrajnában rendkívül nagyok, ezt az ország jelenlegi elitje nem tudja jól kezelni.

Jevhen Holova és Natalija Panyina szociológus szerzőpáros *Az ukrán társadalom átalakulása* (50–72.) és *Az ukrán társadalom politikai kultúrája* (73–85.) című tanulmányaiból rendkívül ellentmondásos kép rajzolódik ki a mai ukrán társadalomról. Míg Nyugat-Ukrajnában az orosz befolyás alól való felszabadulás számít vezető eszmének, addig Kelet- és Dél-Ukrajnában az Oroszországgal való szoros együttműködés az érték. A centrum kénytelen a kettő között lavírozni, és egyre inkább egy erős kezű, rendcsináló vezetőre vár. A politikai kultúra terén még mindig sok a híve

¹ Font Márta – Varga Beáta, *Ukrajna története*. Szeged: Bölcsész Konzorcium, 2006. (Le-tölthető a Magyar Elektronikus Könyvtárból is: <http://mek.oszk.hu/04800/04809/>)

a retrográd kommunista, szocialista, illetve nacionalista eszméknek, bár a szerzők megállapítása szerint a demokratikus eszmék folyamatos térhódítása figyelhető meg az utóbbi évek felmérései alapján, ami a szólásszabadság kiteljesedésével függ össze.

A regionalitás áll a vizsgálódás középpontjában Olekszandr Szteh-nij *Politikai kultúra – regionális megközelítésben* című tanulmányában (86–113.). Négy makrorégióra bontva vizsgálja a politikai kultúra különböző megnyilvánulásait. Ebből kiderül, hogy a politikai kultúra demokratikus értékeit legtöbben a nyugati régióban vallják, ezután következik a központi, majd a keleti és a déli régió. A számos érdekes szempont szerint elvégzett összehasonlítások közül kiemeljük az otthoni nyelvhasználatra vonatkozó adatokat. Ezek szerint a nyugati régióban ukrán a családi nyelv a megkérdezettek 95,4 százalékánál, a központi régióban ugyanez a mutató 76,2 százalék, míg a keleti régióban mindössze 18,1 százalék és a déliben is csak 24,9 százalék, vagyis átlagban az ukrainai családoknak alig több mint a felében (55,4 százalék) beszélnek ukránul. Nem véletlen, hogy az önálló ukrán államiság történelmi tradícióit főleg a nyugati és kisebb intenzitással a középső régió tartja számon, ezzel önmagát önálló nemzetként határozva meg, míg a keleti és a déli régió lakossága önmaga történelmét elsősorban az Orosz Birodalom kereteiben látja.

Magyar olvasóközönségnek szánt Ukrajna-könyvben mi sem természetesebb, hogy a magyarok által is lakott régió, Kárpátalja külön tanulmányt kapott, mégpedig a kötet magyarországi szerkesztőjének, Fedinec Csillának a tollából. *Parlamentarizmus Ukrajnában és a kárpátaljai magyarok* című tanulmányában (114–138.) a szerző bemutatja az ukrainai többpártrendszer rövid, de viharos történetét, amely nélkül a napi politikai hírek nehezen érthetők, másrészt elhelyezi ebben az ukrán–magyar viszonyt és annak kárpátaljai kisebbségpolitikai vetületét. Bonyolult kérdés ez, mert míg a magyar államnak elemi érdeke a jó kapcsolatok ápolása legnagyobb szomszédjával, addig az egyre izmosodó ukrán nacionalizmus súlyos válságba sodorja a kárpátaljai magyar kisebbséget azzal, hogy a felsőfokú tanulmányokat ukrán nyelvű és ukrán nyelvi emelt szintű érettségizéshez köti, aminek a magyar középiskolákban végző diákok érthető módon gyengébb eredménnyel tudnak megfelelni, mint ukrán (vagy akár orosz) anyanyelvű versenytársaik, és így óhatatlanul kiszorulnak a magasabb presztízsű ukrainai felsőoktatási intézményekből, különösen azok állami-lag finanszírozott helyeiről.

A Gazdaságpolitika és népességmozgás című második blokkot Andrij Hejec *Gazdaságpolitikai modellek és kihívások. Ukrajna jövője az Európai Unió és az Egységes Gazdasági Térség között* című, mellékletében számos gazdasági adatot ismertető cikke nyitja (139–152.). Ukrajna dilemmája ma

is az, hogy az Oroszország által dominált posztszovjet Egységes Gazdasági Térségbe vagy pedig az Európai Unióba integrálódjon-e. Gazdasága túl gyenge ahhoz, hogy Oroszország „elnyelje”, az Európai Unióhoz való csatlakozás pedig időben beláthatatlan.

Olga Kucenko *Ukrajnai gazdasági átalakulások: quo vadis?* című dolgozata (153–168.) a permanens válságban lévő ukrán gazdaság történetét vázolja föl, amely látványos összeomlás után 1999/2000 fordulóján váratlan fejlődésnek indult. A gazdaság szerkezete továbbra is instabil, a gazdaság további fejlődésének útja kiszámíthatatlan. Emiatt a könyv lezárása után beköszöntött világgazdasági válság Ukrajnát is rendkívül súlyosan érintette.

Olena Ivanenko *Falu, parasztek és agrárreform – ukrán módra* (169–190.) című dolgozatában abból indul ki, hogy az ukrán agrárreform félresikerült, nyomában szegénység, munkanélküliség, elnéptelenedés jár falun; a szerző felteszi a kérdést, hogy vajon milyen társadalmi okokra vezethető vissza az agrárreform sikertelensége. A barbár módra erőszakosan végrehajtott reform (mintegy a kollektivizálás hasonlóan erőszakos fordítottja: az idealizált farmgazdaság nevében szétdarabolják a kolhozokat, ám az erre felkészületlen „farmerek” kismimizésével a volt nomenklatura most magánlatifundiumokat hoz létre) tudományos stílusban leírva is szívbemarkoló képét a szerző ezzel a csöppet sem vigasztaló mondattal zárja: „A reformok Ukrajnában felőrlik a falu termelési és reprodukciós potenciálját, aminek hatására pusztul a falu és felszámolódik a parasztság, mint társadalmi réteg.”

Irina Pribitkova *Az ukrán munkaezőpiac migrációs potenciálja. Társadalmi körkép szociológiai felmérés alapján* (191–201.) című tanulmányában a külföldön munkát vállaló ukrán állampolgárok (3 millió ember!) motivációját vizsgálja.

Olena Brajcsevszka és Olena Malinovszka „*Nem hagyományos*” *bevándorlók Kijevben* című cikkükben (204–218.) az ázsiai és afrikai bevándorlók között végzett felmérések eredményeit ismertetik. Ebből most csak egy adatot emelek ki: a kijevi ázsiai és afrikai bevándorlók 61,9 százaléka csak oroszul tud, 16,8 százaléka tud ukránul és oroszul is, 21,3 százaléka nem beszél (még) sem oroszul, sem ukránul. Ebből az következik, hogy nincs olyan ázsiai vagy afrikai bevándorló Ukrajna fővárosában, aki csak ukránul tudna a „helyi nyelvek” közül.

A *Kulturális minták* elnevezésű blokkot Anatolij Rucska és Ljudmila Szkokova *A kulturális fogyasztói szokások átalakulása a 20. és a 21. század fordulóján* című tanulmánya (219–243.) nyitja, amely a nálunk is ismert változások ukrán vonatkozásait ismerteti. Ukrajnában is csökkent a mozi-, színház- és koncertlátogatók száma, egyrészt a filmhordozók válto-

zása, másrészt az igényes fogyasztók (a városi értelmiség) elszegényedése folytán. Itt is (bár némi késéssel) növekszik a személyi számítógépek és az internet-hozzáféréssel rendelkezők száma, vagyis a korábbi közösségi szinterek helyett a film- és zenefogyasztás individualista módjai kerülnek előtérbe. A sajtótermékek száma növekszik ugyan, de a vevők száma csökken, vagyis a több címre összességében (nyilván ismét anyagi okokból) kevesebb olvasó jut. Megdöbbenő a könyvtárak és főleg a könyvtári könyvek számának 23 százalékos csökkenése: vajon mi lett a könyvekkel?

Viktorija Szereda, a kötet ukrainai szerkesztője, *A város mint lieu de mémoire: egységes vagy megosztott emlékezet. Lemberg példája* című cikkében (244–270.) a leggyönyörűbb ukrainai város – régi magyar nevén *Ilyvó*, egyébként ukránul *L'viv*, oroszul *L'vov*, lengyelül *Lwów* – egykor volt és mai lakói nemzetiségi hovatartozása szerinti „emlékezetpolitikáját” vizsgálja a II. világháború befejezése után. Valóban, ha valaki felkészületlenül toppan be ebbe a felejthetetlen városba, politikai vonzódásai vagy tisztításai szerint megőrülhet vagy megdöbbenhet a *Dudajev* utca vagy a *Bandera*-szobor láttán.

Natalija Vasrova *Vallások és egyházak a mai Ukrajnában* című dolgozata (281–293.) szerint „Ukrajnában egyértelműen erősödik a vallásosság”. A felekezeti megosztottság a legújabb adatok szerint: 68,8 százalék ortodox („pravoszláv”), 6,9 százalék görög katolikus, 2,2 százalék protestáns, 0,8 százalék római katolikus. Ugyanakkor az ortodox egyház Ukrajnában nem egységes: az Oroszországi Ortodox Egyháznak, vagyis a moszkvai patriárkának alárendelt Ukrán Ortodox Egyház fennhatósága alá az ortodox hívek kétharmada (67,7 százalék) tartozik. Vagyis – minden függetlenedési törekvés ellenére – az ukrán hívők zöme Moszkva egyházi fennhatósága alá tartozik. Nagy problémája Ukrajnának, hogy nincs (össz) nemzeti egyháza. Ez lehetett volna a görög katolikus egyház, de csak Nyugat-Ukrajnában. Figyelemre méltó újabb fejlemény még a (neo)protestáns gyülekezetek számának gyors emelkedése.

Szerhij Danilov *Muzulmánok Ukrajnában* című tanulmánya (294–306.) a különböző becslések szerint 1 és 2 millió közötti lélekszámú ukrainai iszlám közösségekről ad hírt. A hivatalos népszámlálási adatok (1991) szerint Ukrajnában mintegy 440 ezer muzulmán él, ami az összlakosság 0,9 százaléka. Ez lényegesen kevesebb, mint Nyugat-Európa legtöbb országában, ahol a 7,1 százalékkal vezető Franciaország mögött még számos országban meghaladja a muzulmán lakosság aránya az 1 százalékot. Megjegyzendő, hogy a népszámlálási adatok nemzetiségi hovatartozást jelentenek, a szerző muzulmánként tekinti a hagyományosan iszlám hitű etnikai csoportokat. Nemzetiségi összetételük szerint érthető módon vezetnek a krími tatárok (57 százalék), őket követik a volgai és uráli tatárok, az aze-

riek, az üzbégek és törökök; ez az első öt legnagyobb lélekszámú etnikai csoport együttesen az ukrainai muzulmánok 90 százalékát teszi ki, míg a maradék 10 százalékon további 35 népcsoport osztozik néhány tucattól a néhány ezerig terjedő lélekszámmal. A krími tatárok a Krím-félszigettel együtt a XVIII. században kerültek az Orosz Birodalomba, az egyéb oroszországi muzulmánok a XIX–XX. századi iparosítás során települtek be, elsősorban az iparvidékekre.

Az *Etnopolitika ukrán változata* elnevezésű blokkot Volodimir Jevtuh *Az ukrán társadalom etnikai-nemzeti sajátosságai* című áttekintő tanulmánya (307–327.) nyitja. A cikk nem annyira tényanyaga (ez a tanulmány is a 2001. évi népszámlálás jól ismert adataira épül), mint inkább állásfoglalásai miatt érdemel figyelmet. Ezek többnyire az ukrán „kincstári” nézetek hangzatos szövegei, érdekes módon némi szovjet frazeológiával is vegyítve. Mulatságosan hat ma már idézőjel nélkül egy olyan kijelentés, hogy a II. világháború előtt és után „azzal a céllal hoztak ezeket a területekre [Ukrajnába] orosz lakosságot, hogy az ukrán nép segítségére legyen a szocializmus építésében” (308.) Nem kevésbé „érdekes” az a kinyilatkoztatás sem, miszerint „a 11. században a magyar földesurak kiszorították a mai Kárpátalja szláv lakosságát” (309.). A nemzeti kisebbségek lehetséges törekvéseiről szólva a szerző azt mondja, hogy ezek „kétfélék lehetnek: 1. a kisebbségek, többnyire a kisebbségei [sic!] szervezetek vezetőinek ösztönzésére, igyekeznek az adott ország társadalmi életében nagyobb súlyra szert tenni; 2. a kisebbségek elégedetlenek az állam etnopolitikai törekvéseivel. A multietnikus országok zömében ez történik, ám a Szovjetunió és Jugoszlávia utódállamai kivételek” (315–316.). Hogy mitől kivételek a posztsovjét és posztjugoszláv térség államai, azt egy önhivatkozás hivatott elméletileg alátámasztani, amit nem volt ugyan módomban ellenőrizni, de megbízható híradások szerint sem a türkménisztáni oroszok, sem a szerbiai albánok, de még a vajdasági ruszinok sem elégedettek államuk etnopolitikai törekvéseivel. A cikk részletesebb elemzést igényelne, itt most csak a ruszin kérdésben elfoglalt merev álláspontját emelem ki, miszerint „a ruszinok nem rendelkeznek az etnikai kisebbség vagy a nemzet attribútumaival (sem etnikai, sem politikai értelemben), alaptalan minden ezzel kapcsolatos követelésük, ez nem más, mint egy etnikai kérdés politikai síkra terelése” (317–318.). A ruszinság nem egységes, de etnikai kisebbségnek – Ukrajna kivételével – mindenütt elismerik őket.

Volodimir Paniotto *Xenofóbia és antiszemitizmus Ukrajnában* című dolgozatában felmérésekre támaszkodva bizonyítja, hogy a függetlenség időszakában nőtt Ukrajnában a xenofóbia, ezen belül az antiszemitizmus is. Érdekes, hogy az ukrán nyelvű ukránok között van a legtöbb antiszemita, a magukat orosz nyelvű ukránoknak meghatározók és az oroszok között

kevesebb. Nyugtalanítónak tartja, hogy a 18–20 éves korosztályban erősödik az antiszemitizmus.

Larisza Aza *Kétnyelvűség Ukrajnában* című dolgozatában (346–352.) az orosz–ukrán kétnyelvűség problémáit járja körül. A 2001. évi népszámlálás adataiból indul ki, amely szerint Ukrajna lakosságának 77,8 százaléka vallotta magát ukránnak, 17,3 százaléka pedig orosznak. Ugyanakkor a lakosság 67,5 tartotta anyanyelvének az ukránt, 29,6 százaléka pedig az orosz. Ebből az következik, hogy az ukrain lakosság három nagy etnikai-nyelvi csoportra osztható: az ukrán nyelvű ukránokra, az orosz nyelvű ukránokra és az orosz nyelvű oroszokra. Ami a nyelvi kompetenciát illeti, egy 2007. évi felmérés szerint az orosz nyelv helyzete az ukránéval szemben annyiban jobb, hogy az oroszok 95,8 százaléka és az ukránok 74,5 százaléka gond nélkül fejezi ki magát oroszul szóban és írásban, ugyanakkor az ukránoknak csak 82,1 százaléka tud jól ukránul, az oroszoknak pedig mindössze 30,1 százaléka. A másik véglet sem kedvező az ukránokra nézve: mindössze 1 százaléknyi ukrán állította, hogy egyáltalán nem tud oroszul, ezzel szemben az oroszok 6 százaléka egyáltalán nem tud ukránul. A családban az oroszok túlnyomó többsége csak oroszul beszél (73,2 százalék), illetve az orosz nyelvet részesíti előnyben (15, 5 százalék), ezzel szemben az ukránoknak csupán 36,7 százaléka beszél otthon kizárólag ukránul és további 10,7 százalékuuk főleg ukránul. Az ukránok 22,6 százaléka otthon orosz–ukrán keveréknyelvet (gondolom, ez a mindkét nyelv irodalmi változatától eltérő, tehát igazából mind az orosz, mind az ukrán kulturált közönség által lenézett szubsztandard *suržyk* lehet) használ, minden hetedik etnikai ukrán otthon kizárólag vagy majdnem kizárólag csak oroszul beszél.

Vira Arbenyina *Oroszok Ukrajnában: társadalmi státus, közérzet, integrálódás* című dolgozatában (353–363.) a legnagyobb ukrain kisebbség, az oroszok helyzetét vizsgálja. Az oroszok társadalmi státusa átlagban még mindig magasabb az ukránokénál: több közöttük a szellemi foglalkozású, a diplomás, zömükben városlakók. A hatalomváltás előtti kivételezett helyzetük ugyan megszűnt, de az előbbi tényezők miatt továbbra is jó helyzetben vannak. Az ukrán–orosz viszonyt megterheli, hogy ukrán nacionalista pártok az ukrán nemzetépítés kerékkötőit látják az ukrain oroszokban, noha a felmérések szerint többségük lojális az ukrán államhoz. Nem elhanyagolható tényező, hogy az ukrain lakosság majd' egy negyede (1994–1999. évi adatok szerint 24, 4 százalék, 2001–2003. évi felmérések szerint 22, 5 százalék) kettős (orosz és ukrán) identitású.

Végezetül Okszana Sevel *A krimi tatár kérdés: politika, jogalkalmazás és retorika* című dolgozatában (364–395.) a sztálini nemzetiségi politika egyik olyan következményéről ad képet, amely súlyos gondokat

okoz Ukrajnának. A Krím-félsziget Ukrajna utolsó területi gyarapodása: 1954-ben került csak Szovjet-Ukrajnához, ezt megelőzően a Szovjetunió belül az Orosz Föderáció részét képezte, korábban (1428–1784) az Arany Horda-utódállam Krími Kánság területe volt ez, amelyet Nagy Katalin idején csatoltak az Orosz Birodalomhoz. Sztálin parancsára 1944-ben a megszálló német csapatokkal való együttműködésre hivatkozva kollektív büntetésként tömegesen deportálták a krími tatárokat Közép-Ázsiába, ahonnan csak az 1980-as évektől kezdve térhetek vissza. Noha aláírtak egy egyezményt a szovjet utódállamok az elűzött népek jogainak helyreállításáról, gyakorlatilag a krími tatárok problémáit Ukrajna örökölte meg, amely gazdasági problémái miatt nem tud erre a célra megfelelő forrást biztosítani. Az utolsó szovjet népszámlálás (1989) adatai szerint a mintegy 2,5 milliós Krím lakóinak 67 százaléka orosz, 25,7 százaléka ukrán volt, s csak messze lemaradva, 1,58 százalékos aránnyal következtek utánuk a tatárok. 2001-re a visszatelepülés következtében a tatárok aránya a kosságon belül 12 százalékra nőtt, vagyis most már jelentős kisebbséget alkotnak (az oroszok arány ekkor 64 százalék, az ukránoké 23 százalék lett). Az immár 260 ezres krími tatár kisebbség követeléseit az ukrán központi kormányzat sosem teljesítette, mivel a Krím megtartása érdekében inkább az ottani orosz politikai elitel paktált le, aminek eredményeképpen Kijev jóváhagyta a Krími Autonóm Köztársaság alkotmányát (1998. december). Az ősi földjükre visszaköltöző tatárok gazdasági helyzete siralmas, 60 százalékuk munkanélküli, 50 százalékuknak a lakhatása sem biztosított. A deportálásuk során elkobzott vagyonukért nem kaptak kárpótlást, képviselőik a helyi hatalmi szervezetben nincs, mivel egyetlen választóközvetben sem alkotnak többséget, így esélyük sincs arra, hogy bejuttassanak valakit az oroszok uralta helyi parlamentbe. Követeléseik között szerepel az, hogy a tatár nemzeti kongresszus, a *kurultáj* választott szervét, a 33 tagú *medzsliszt* ismerjék el a tatár nép törvényes képviselőjének, ne tekintsék őket nemzeti kisebbségnek, hanem ismerjék el őket Ukrajna és a Krím őshonos nemzetének, kapják meg a visszatelepülők automatikusan az ukrán állampolgárságot, és a krími tatár nyelvet ismerjék el Ukrajna egyik hivatalos nyelvének. Az ukrán állampolgárság megszerzése komoly nehézséget okozott, illetve részben okoz még ma is annak a 108 ezer tatárnak, akik 1991. november 13-a után érkeztek, amikor életbe lépett az új, független Ukrajna állampolgársági törvénye. Ők már végigcsinálhatták az állampolgárság elnyerésének egész hosszú és bürokratikus procedúráját. Mint ismeretes, az ukrán állampolgársági törvény nem ismeri el a kettős (vagy többes) állampolgárságot, ezért az ukrán állampolgárságért folyamodó tatároknak először bizonyítaniuk kellene, hogy száműzetési helyük országa elengedte őket korábbi állampolgárságuk kötelékéből. Ez a legtöbb, amúgy is nyo-

morgó visszatelepülőnek vállalhatatlan anyagi terhet jelent, mert például Üzbegisztán, ahonnan többségük érkezik, ragaszkodik ahhoz, hogy minden, üzbég állampolgárságától szabadulni kívánó tatár személyesen jelenjék meg a kijevi üzbég konzulátuson, és ott ezért leperkáljon fejenként 100 USD eljárási díjat. A krími tatárok érzelmileg az ukrán nemzeti pártok szövetségesei lennének az autonóm köztársaságot uraló orosz kommunista nomenklatúrával szemben, ám alapvető problémáikat a Juscsenko-érában sem sikerült orvosolni.

A számos bonyolult és sokszor magyarországi és egyéb összehasonlításra serkentő témát tárgyaló kötetről összességében elmondható, hogy rendkívül informatív olvasmány. A szerkesztők az empirikus kutatásokra épülő, elfogulatlanságra törekvő, friss tanulmányok kiválogatására törekedtek, s ha nem is állt minden témából rendelkezésre ilyen anyag, az elfogultságok is magukért beszélnek; a maguk módján tájékoztatnak arról, hogy milyen álláspontokkal kell számolni például a nyelvi és etnikai kisebbségek megítélésben. Az ukrán nemzeti újjászületés mámorában előfordul, hogy az új gazda néha kissé zabolátlanul hozza a kisebbségek tudomására, hogy ki is az úr a házban.

A szerkesztéssel kapcsolatban néhány apróbb észrevételem van. Az egyik csak Szerhij Danilov *Muzulmánok Ukrajnában* című tanulmányát (294–306.) érinti, ahol sok kevésbé ismert muzulmán vallású etnikum neve fordul elő. Az ilyen ritka népek és nyelvek esetében az etno- és lingvónimák egységesítése érdekében érdemes lett volna a forrásnyelvi adatot összevetni a Fodor István főszerkesztésében készült *A világ nyelvei* című lexikonhoz csatolt mutatóval (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999, 2000, 2004: *A világ nyelveinek mutatója*, 1571–1637.). Itt az ismertetett könyv 296–297. lapján található 2. táblázat adataihoz képest a következők szerepelnek: *abaz* → *abaza*, *adigej* → *adige* vagy *adigei*, *baloch* → *beludz*, *kumik* → *kümü*, *tabaszaran* → *tabaszarán*, *talis* → *tálesi*. Más forrásból – néprajzi és politikai szakirodalom – tudható, hogy *meshet-török* → *meszhet-török*. Név alapján nem tudtam az ugyanott *hui*-ként említett etnikai csoportot, igaz, hogy a 2001. évi népszámlálás interneten hozzáférhető, az ukrainai lakosságot nemzetiségi megoszlás szerint részletező táblázatában sincs ehhez hasonló, ukránul egyébként meglehetősen becsmérlően hangzó népnév (vö. <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/>). A létszámadatok (133 fő, ebből 4 ilyen anyanyelvű) alapján a *dungán* etnikum (kínai nyelvű muzulmánok Közép-Ázsiában) Ukrajnába szakadt képviselőiről lehet szó.

A másik észrevétel az ukrainai helynevek magyar írásmódját érinti. E téren a Magyar Tudományos Akadémia 1991 óta mulasztásos törvényesítésben van, amiért személyes felelősséget is érzek annyiban, hogy nem

sikerült a döntéshozók figyelmét megfelelő hatékonysággal felhívnom arra, hogy a cirill betűs átírást szabályozó 1985-ben kiadott kézikönyv² a Szovjetunió felbomlásával egy sarkalatos kérdésben azonnal elavult. Addig ugyanis az volt a szabály, hogy a Szovjetunió helyneveit egységesen az oroszból kellett átírni, ezért noha kidolgoztuk az ukrán és a fehérorosz nevek átírásának a szabályait is, e nevek példatárában földrajzi nevek nem szerepeltek, mert a fenti szabály értelmében ezek a nevek oroszból átírva az orosz példatárt gyarapították. Régen megérett tehát az idő arra, hogy az MTA illetékes testülete rendezze az ukrainai és fehéroroszországi helynevek magyar helyesírásának, sőt sokszor nem is csak helyesírásának, hanem névhasználatának a kérdéseit is. A részletesebb térképeken szereplő sok száz földrajzi név esetében ez nem okozna nehézséget, egyszerűen a megfelelő léptékű ukrán, illetve fehérorosz nyelvű térképekről át kellene írni a neveket immár az ukrán és a fehérorosz nevek amúgy már annak idején jóváhagyott szabályai szerint. A nagyobb objektumok esetében azonban a mechanikusan átírt alakok mellett javaslatot kellene tenni az egzonimákra, vagyis a magyarban hagyományosan másként meghonosodott névalakokra. Kárpátalja területén ez nem gond, hiszen a településeknek megvan a hagyományos magyar nevük is. Ukrajna távolabbi vidékein azonban lehet, hogy a magyar hagyományos alaknak éppen az oroszból átírt alak minősülhet éppen az említett sok évtizedes szovjet korszakbeli gyakorlat miatt. Tehát ilyen szempontból egyetértek azzal, hogy *Kijev* az ismertetett kötetben továbbra is *Kijev* (és nem *Kijiv*), ugyanakkor megtartanám *Odesszát*, de talán még *Harkovot* is (a könyvben *Odesza*, illetve *Harkiv*). Külön kérdés a *Lemberg* városnév. A kárpátaljai magyar értelmiség tapasztalatom szerint csak ezt használja, de nem vagyok benne biztos, hogy a magyarországi „művelt nagyközönség” nagy része hibátlanul azonosítaná-e ezt a várost a térképein *Lvov* (vagy újabban *Lviv*) néven szereplő várossal. *Lemberg* kétségtelenül könnyebben ejthető, mint a *Lvov* vagy a *Lviv*, de rögtön felveti azt a kérdést, hogy *Olmütz*-e még *Olomouc*, *Brünn*-e még *Brno*, *Danzig*-e még *Gdańsk* a mai fiatalok és a középnemzedék használatában. Valószínűleg már nem, mert a mai magyarországi média a mai csehországi és lengyelországi helyneveket említi, bármennyire megerőltető és esetleg helytelenre is sikerül a kiejtésük, míg a német nevek többnyire csak történelmi és/vagy frazeológiai kontextusban tűnnek fel (*brünni torta*, *olmützi alkotmány*, *danzigi korridor*). Az ukrainai *Lviv* magyar egzonimájaként a magam részéről a szabályosan magyarosodott (és ezért könnyen ejthető)

² *A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása – Az újjörög nevek magyar helyesírása*. Főszerkesztő Hadrovics László. Szerkesztő Zoltán András. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.

régi *Ilyvó* névalak felelevenítését javasolnám. Mindezek a felvetések az említett átírási kézikönyv elengedhetetlenül szükségessé vált új kiadásának előkészítése során szakemberek széles körének bevonásával lefolytatott alapos vita után nyerhetnének megnyugtató megoldást.

Egy apró észrevétel még a végére: nem derült ki a számomra, hogy az ilyvói illetőségű *Viktorija Szereda* szerkesztőként miért a magyaros *Szereda Viktória* névalakban szerepel a borítón és a címlapon, szerzőként pedig a hibrid *Viktória Szereda* alakban a saját tanulmánya élén.

Mindez természetesen nem érinti a könyv tartalmát, amely igen jókor ad nagyon széles körű ismeretanyagot az új nagy szomszédról. A könyvet értékesen egészíti ki egy Ukrajna 1985–2008 közötti történetét bemutató *Kronológia* (397–415., Fedinecz Csilla munkája), a kötet tanulmányainak eredeti megjelenési helyét megadó bibliográfia (417–418.), továbbá a kötet szerzőire vonatkozó rövid információ (419–420.).

(Ukrajna szineváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök. Válogatta és szerkesztette Fedinecz Csilla és Szereda Viktória. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2009. 422 p.)

Jelentés az ukrán–magyar nyelvhatárról

Amint azt az előszóban Zoltán András szerkesztő megjegyzi, „a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke – alapító professzorának, a sajnálatosan fiatalon elhunyt Udvari István egyetemi tanárnak szellemi örökségét ápolva – továbbra is feladatának tekinti a Kárpát-medencei népek nyelvi és művelődési kapcsolataira vonatkozó emlékek és tudományos eredmények közzétételét, különös tekintettel az egykori Magyar Királyság északkeleti régiójának sajátos viszonyaira” (7.).

E program keretében jelent meg Kótyuk István, a kárpátaljai magyar nyelvészet egyik kiemelkedő szaktekintélyének kandidátusi értekezését tartalmazó nagyszabású tudományos munkája, amely mind témájában, mind a feldolgozott anyag mennyisége és minősége szempontjában megkövetelte azt, hogy a két nyelv kapcsolataival foglalkozó kutatók nyomtatásban is hozzáférhessenek. Erre sajnálatos módon egészen mostanáig várni kellett.

Kótyuk István a filológiai tudományok kandidátusa, nyelvész, tanácsbíró és műfordító, jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola előadótanára. 1966-tól az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológia tanszékén fejtett ki oktatói és tudományos munkát. Kutatási területe többek között az ungi magyar nyelvjárás.

E tárgykörben védte orosz nyelvű kandidátusi értekezését is 1974-ben az Ungvári Állami Egyetemen *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai* címmel. E munka tematikájában és jellegében még ma is egyedülének számít, hiszen a megírás és a nyomtatásban való megjelenés között eltelt közel harminc év alatt sem született e témakörben hasonló terjedelmű és minőségű munka.

Az orosz nyelvű disszertáció négy nagy fejezetből és több alfejezetből, valamint nem kevésbé érdekes és fontos mellékletből áll.

A bevezetőben (11–28.) a nyelvi kapcsolatok leírásával ismerkedhetünk meg, amelyet a történelmi adatok és a kutatott területek településtörténete követ. Ugyancsak e részben kerül sor a munkában alkalmazott fonetikai átírás bemutatására is. Az ungi régióban, ahogyan Kárpátalja szinte teljes területén, évszázadok óta szoros társadalmi és gazdasági kapcsolat alakult ki az ukrán/ruszin és a magyar etnikum között, amely természetesen így rányomta bélyegét az itt élők nyelvhasználatára is. Ezt követően a szerző rövid ismertetés keretében bemutatja a kutatópontokat. E 18 település (Nagygejőc, Gálocs, Bátfa, Palágykomoróc, Koncháza, Kiscejőc, Mi-

naj, Palló, Botfalva, Kis-és Nagyrát, Katergény, Kisszelmenc, Szürte, Tarnóc, Homok, Kistéglás, Császlóc, Sislóc) elhelyezkedéséről, első írásban rögzített megnevezéséről, lakosságának számáról, összetételéről, az iskolai oktatás nyelvéről is pontos képet kaphat az olvasó.

Az első fejezetben (29–46.) a munka során alkalmazott fonetikai átírással ismerkedünk meg, amely néhány kiegészítéssel többnyire a magyar helyesírásra épül. Ugyanitt kerül sor az ungi nyelvjárás fonetikai, morfológiai, szintaktikai sajátosságainak ismertetésére is.

A második fejezetben (47–66.) a szerző az olvasó elé tárja a szláv-magyar kontaktushatások kutatástörténetét, külön felhívja a figyelmet arra, hogy ez a legkevésbé kutatott területe mind a magyar nyelvészetnek, mind pedig a szláv nyelvtudománynak. Ezt a hiányt is pótolni kívánta Kótyuk István e nagy terjedelmű munkájával, amelyben ahhoz, hogy egy adott szót ukrainizmusnak minősítsen, figyelembe vette annak szemantikáját és fonéma-összetételét, a szó meglétét más kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, illetve hiányát más szláv nyelvekben vagy a velük szomszédos magyar nyelvjárásokban, a szó szemantikai azonosságát az ungi magyar nyelvjárásban és az ukrán nyelvjárásokban. Ugyancsak fontos körülménynek tekinti, ha a szó hangalakja kizárólag az ukrán nyelvből magyarázható. Az ukrán eredetre utaló kritériumokat minden szócikkben feltünteti a szerző.

A következő fejezetet a az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavainak csoportosítására szenteli (67–96.). A csoportosítást Kótyuk István *Franz Miklosich, Die slavischen Elemente im Magyarischen* (Wien 1871, Wien und Teschen ²1884), valamint *Bárczi Géza, A magyar nyelv életrajza* (Bp., 1963) klasszifikációinak ötvözésével és kibővítésével végezte. Ugyanis amíg Miklosich 20, Bárczi pedig 17 tematikai csoportból álló osztályozást használt, addig Kótyuk István 21 egymástól élesen elkülönülő csoportra osztva tárja az olvasói elé a begyűjtött s általa ukrán kölcsönszónak minősített 247 lexikai elemet.

Lássuk a tematikai csoportosítást és néhány példát a különböző csoportokhoz tartozó lexikai elemekből:

1. az ember tulajdonsága, külseje, cselekedetei: *bida* < ukr. *бiдa* 'baj', *bidák* < ukr. *бiдняк* 'szegény ember', stb.;

2. testrészek: *pup* < ukr. *пyn, пynок* 'köldök', *zubi* < ukr. *зубу* 'tejfog', stb.;

3. rokoni és egyéb emberi kapcsolatok: *gvidu* < ukr. *дiдць* 'öregember', *gazdinya* < ukr. *гaздиня* 'gazdasszony', stb.;

4. ruházat, mosás: *dindik* < ukr. *дiдiчка* 'függő, fityegő', *pláscs* < ukr. *плaц* 'palást', stb.;

5. gasztronómia, étkezés: brindza < ukr. бриндза 'sós juhtúró', haluska < ukr. галушка 'haluska, galuska', stb.;
6. házi szövés-fonás: cipke < ukr. ципки 'csipke, csipkefa', motóla < ukr. мотвила 'motolla', stb.;
7. a ház berendezése: hojda < ukr. гоїдалка 'bölcso', lóka < ukr. лавка 'hosszúszek, lóca' stb.;
8. gazdálkodási eszközök, épületek, helyiségek: butyka < ukr. будка 'bódé', dránka < ukr. дранка 'zindely', stb.;
9. kultúrnövények, természetük, megművelésük: petruska < ukr. петрушка 'petrezselyem', morkó < ukr. морква 'sárgarépa', stb.;
10. vadnövények: lapótya < ukr. латаття 'tavirózsa', ráska < ukr. ряска 'békalencse', stb.;
11. állattenyésztés, az állatok sajátságai: cinya < ukr. свиня 'disznó', csereda < ukr. чреда 'csorda', stb.;
12. állatvilág: bumbáriska < ukr. сонечко, бомбарь 'katicabogár', puhir < ukr. личирка хруща, пухир 'pajor', stb.;
13. népi gyógyászat: cservinka < ukr. понос, червінка 'hasmenés', hárkál < ukr. відхаркувати 'felköhög', stb.;
14. vallás, szokások; hiedelmek: boha < ukr. бог 'isten', pászka < ukr. паска 'húsvéti fonott kalács', stb.;
15. ének, tánc, szórakozás: durák < ukr. дурак '«bolond», egyfajta kártyajáték', hosztina < ukr. гостина 'vendégség', stb.;
16. állami, társadalmi és politikai élet: kuputál < ukr. клопотати 'igyekezni', pecsáty < ukr. печать 'pecsét'.
17. nemzetek, népek megnevezései: bojkó < ukr. бойко 'bojkó, az ukrán nemzet egyik része', rumuny < ukr. румун 'román nemzetiségű', stb.;
18. földrajz: báhony < ukr. болото, багно 'mocsár', polonina < ukr. полонина 'erdei tisztás, hegyi síkság', stb.;
19. elvont fogalmak: bida < ukr. біда 'baj', neszerencse < ukr. невдача 'kudarc, balszerencse' tükörszava, stb.;
20. határozószók, indulatszók, segédzők: nyigdasoha 'soha' < ukr. nyelvjárási н'ідашога 'soha', probujte 'tessék (kínálásnál)' < ukr. пробувати 'megkóstol' felszólító módú alakja, stb.;
21. egyéb: masztiga 'kenőcs' < ukr. nyelvjárási масмега stb.; (vö. 71–73.).

A szerző által megvizsgált 247 elem közül 78 megtalálható *Kniezsa István A magyar nyelv szláv jövevényszavai* című munkájában is. Ám Kniezsa István a vizsgált 78 lexikai elem közül 33-at szlovák, míg 7-et ismeretlen eredetűnek tekint, amelyek nagy valószínűséggel az ukránból kerültek át az ungi magyar nyelvjárásokba.

Ugyanakkor közel 300 lexikai elem maradt feldolgozatlanul, ezekről csak további részletes kutatással lehetne megállapítani, hogy melyik nyelvből is került át az ungi magyar nyelvjárársba.

Külön figyelmet fordít a szerző arra is, hogy a bekerült ukrán elemek jelentése azonos-e az átadó, illetve az átvevő nyelvben. Kótyuk István külön osztályozza a lexikai elemeket, aszerint is, hogy egy- vagy esetleg többjelentésűek-e. A megvizsgált elemek túlnyomó része egyjelentésű. A többjelentésű szavakat jelentésük száma szerint kategorizálta a szerző: két-, három-, négy-, öt-, hat-, sőt egy nyolcjelentésű szót is adatolt. A *paszkuda* szónak például a következő jelentései ismeretesek: 1) gazember; 2) nem tiszta asszony; 3) aki beleavatkozik más dolgába; 4) búbosbanka (állat); 5) begy; 6) pimasz, ronda; 7) szerénytelen ember; 8) utálatos, visszataszító (vö. 77.).

A szerző a kölcsönzés okát jelentéstani tényezőkkel magyarázza. Eszerint az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavait a következő három csoportra lehet osztani: 1) amelyek új, eddig ismeretlen fogalmakat jelölnek; 2) amelyek lexikai megfelelői a már meglévő magyar szavaknak; 3) érzelemkifejtő szavak, amelyeknek a magyar nyelvben számos szinonimája van.

Az ukrán elemek olyannyira beépültek az ungi magyar nyelvjárásba, hogy megtalálhatjuk őket a köszöntésekben és más frazeológiai egységekben is: *forog, mint a kalakutya*; *Dáj bozse szerencse!* Felhívja a figyelmet arra is, hogy a legtöbb kölcsönszó aktív résztvevője új szavak képzésének és az összetett szavaknak is. Például: *drimál* <ukr. *дримаму* 'álmodozik': *drimálás, drimálás*; *brizgál* < ukr. *брызкату* 'fröcsköl': *be-, le-, össze-, széjjelbrizgál, brizga, brizgálás*.

Az ungi magyar nyelvjárást ért szláv hatás, amely egyaránt lehet ukrán és orosz is, kétségtelenül a szovjet érában volt a legerősebb. Az ekkor átvett kölcsönszavakat a szerző a következőképp kategorizálta:

1. a szovjet intézményrendszerrel kapcsolatos szókincs: *vikonkom* < ukr. *виконком* 'végrehajtó bizottság'; *finvigyl* < ukr. *фінвідділ* 'adóhatóság';
2. az ipar és mezőgazdaság tárgykörébe tartozó szavak: *holova* < ukr. *голова* 'a kollektív gazdaság vezetője, téeszelnök'; *zmina* < ukr. *зміна* 'váltás';
3. a hivatalos élet szavai: *zájáva* < ukr. *заява* 'kérvény'; *zavidujucsí* < ukr. *завідуючий* 'vezető, főnök';
4. az életkörülményekkel kapcsolatos szavak: *hrecska* < ukr. *гречка* 'hajdina' *visivánka* < *вишиванка* 'hímzett ing';

5. a kereskedelemmel kapcsolatok szavak: *csájna* < ukr. *чайна* 'tea-zó'; *molocsárnya* < *молочарня* 'tejcsarnok';

6. az oktatás szókincsébe tartozó szavak: *csodennik* < *щоденник* 'napló'; *gyitszád* < *дитсад* 'óvoda'. (vö. 95-96.).

Az utolsó fejezetben (97–141.) a szerző az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavainak fonetikai és morfológiai változásait mutatja be.

A magánhangzók tekintetében Kótyuk István megjegyzi, hogy az ukrán kölcsönszavakban mindegyik hosszú magyar magánhangzó előfordulhat, sőt egyes esetekben esetleg diftongizálódhat is. A mássalhangzóknál csupán a lágy ukrán *д', м', н'* mássalhangzóknak van magyar *gy, ty, ny* magyar megfelelője, így a többi lágy ukrán mássalhangzót annak kemény magyar párja helyettesíti.

A továbbiakban a szerző lexikai elemek morfológiai változását és a szófaji megoszlásukat ismerteti az olvasóval. A megvizsgált 247 lexikai elem közül 172 főnév. Bár az ukrán nyelvben a főneveknek három nemük (hím-, nő- és semlegesnem) van, az ungi magyar nyelvjárásba bekerült ukrán főnevek jelentős része a magyar nyelvben egyes szám alanyesetben honosodott meg. A 172 főnév nemek szerinti megoszlása a következő: 106 nőnemű, 58 hímnemű és 8 semleges nemű főnév.

Az átvétel során egyes lexikai elemeknek megváltozott a szófaja. Így például egyes ukrán főnevek a magyarban vagy melléknévként, vagy pedig két szófajú szóként honosodtak meg: *hucul, mizerák, rusznyák* stb.

Az igék elvesztve az ukrán igeképzés alapjául szolgáló morfológiai alakjukat *-l* képzős formában honosodtak meg az átvevő nyelvben: *lapatyál* < *лопотати* 'fecseg'; *brizgál* < *бризгати* 'fröcsköl'; *drimál* < *дримати* 'álmodozik'.

A könyv értekező részét a bibliográfia (143–152.) zárja, majd a kötet nagyobb részét kitevő mellékletben (153–340.) foglal helyet a tárgyalt szókincs eredetét és elterjedtségét ábécé rendben bemutató részletes etimológiai szótára.

Összegzésként megállapítható, hogy Kótyuk István munkája mind a hazai, mind pedig a nemzetközi nyelvészeti munkák egyik jelentős terméke. Az elmúlt harminc évben azonban számos jelentős változás érte az adott településeket, ahogyan Kárpátalja egész területét is. Értve ezen például a Szovjetunió felbomlását, az orosz nyelvről az ukránra való gyors áttérést. Így érdekes és értékes adatokat szolgáltatna egy újabb kutatás ugyanezen a gyűjtőpontokon. Ugyanakkor esetleg a könyv anyagából kiindulva buzgó kutatók elvégezhetnék ezt a kutatást Kárpátalja más, többségében magyar nyelvű területein is. Mivel a területi adottságokból és a másodnyelvi hatások mértékéből adódóan számos olyan szláv (orosz, ukrán) lexikai

elem adathozható lenne, amelyek az ungi magyar nyelvjárásokban egyáltalán nem, vagy pedig egészen más formában fordulnak elő.

Sajnálatos tény azonban, hogy e nagyszabású munka egyelőre csak azon kutatók számára nyújt segítséget, akik jól boldogulnak az orosz nyelvvel. Ám reméljük, hogy hamarosan, talán épp a szerző jóvoltából, elkészül a disszertáció magyar fordítása is.

(Istvan Kovtúk, Ukrainskie zaimstvovaniâ v užanskom vengerskom govore. Pod redakciej i s predisloviem A. Zoltana. – Kótyuk István, Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai. Szerkesztette és az előszót írta Zoltán András. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2007 [= Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia 22]. 340 p.)

The first of these is the fact that the majority of the cases of this disease are reported from the United States and Europe. It is interesting to note that the disease is not reported from any of the tropical or subtropical regions. This fact is of great importance in determining the origin of the disease. It is also interesting to note that the disease is not reported from any of the islands of the Pacific or the Indian Oceans. This fact is also of great importance in determining the origin of the disease.

The second of these is the fact that the disease is not reported from any of the countries of South America. This fact is also of great importance in determining the origin of the disease. It is also interesting to note that the disease is not reported from any of the countries of Africa. This fact is also of great importance in determining the origin of the disease.

The third of these is the fact that the disease is not reported from any of the countries of Asia. This fact is also of great importance in determining the origin of the disease. It is also interesting to note that the disease is not reported from any of the countries of Australia. This fact is also of great importance in determining the origin of the disease.

The fourth of these is the fact that the disease is not reported from any of the countries of the Middle East. This fact is also of great importance in determining the origin of the disease. It is also interesting to note that the disease is not reported from any of the countries of the Balkans. This fact is also of great importance in determining the origin of the disease.

The fifth of these is the fact that the disease is not reported from any of the countries of the Far East. This fact is also of great importance in determining the origin of the disease. It is also interesting to note that the disease is not reported from any of the countries of the East Indies. This fact is also of great importance in determining the origin of the disease.

KISEBBSÉGGKUTATÁS SZEMLE

SZEMLE

Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok

Fejlődés és visszavándorlás: A politikai csodaszertől a migránsok távlati lehetőségeinek fenntarthatóságáig

Van Houte, Marieke – Davids Tine: Development and Return Migration: from policy panacea to migrant perspective sustainability = Third World Quarterly, Vol. 29. No. 7, 1411–1429 p.

Bevezetés

Az európai hatóságok egyre inkább korlátozzák a menekültek és az illegális bevándorlók beengedését, továbbá egyre inkább a hazatelepítés és a visszavándorlás elősegítését tartják hasznosnak. A nagy érdeklődés a visszatelepülés iránt viszont nem foglalja magában a visszatérő migránsok helyzetének a vizsgálatát. Bizonyos nem kormányzati szervezetek foglalkoznak hazatérő migránsokkal, hogy segítsék őket a visszailleszkedésben, más szervezetek viszont vonakodnak részt venni a visszatelepítő politikában. E cikkben két szerzője arra akar választ találni, mennyiben tartható fenn ez a visszatelepítési kezdeményezés, illetve mi a nem kormányzati szervezetek szerepe ebben az eljárásban. Nemzetközi megközelítésben tárgyalják a témát két kutatásra támaszkodva, az egyiket 2006-ban készítették 131 önkéntes és nem-önkéntes Nyugat-Európából visszatérő angolai, guineai, szomáliai és bosznia-hercegovinai migráns bevonásával; a másikat 2007-2008-ban 178 kiutasított sierra leonei, togói, afgán, vietnami, örmény és bosznia-hercegovinai hazatérővel. Ezekben a tanulmányokban standardizált kérdőíveket és a regresszió analízist kombinálták mélyinterjúkkal és élettörténet elemzésekkel.

Visszatérő migráció

Felmerült, hogyan fogadhatja egy menekült azt, hogy vissza kell térnie a hazájába, ahonnan korábban elmenekült. Ugyanakkor a migránsok azonoságtudata bizonyos idő alatt megváltozik, és a hátrahagyott országban

is változások történhetnek ezen időszak alatt. Ha a változások gyökeresek, akkor a visszatérés felér egy új országba való költözéssel. De Haas felhívja arra is a figyelmet, hogy a sikeres visszatérés egyenes arányban áll az adott ország gazdasági, társadalmi helyzetével. A szegény és instabil belpolitikai helyzetű országokba visszatérőkre sokkal több nehézség vár, mint a stabil, gazdag országokba visszatérőkre. Arról nem is beszélve, hogy az előbbi esetben könnyen konfliktusok is kitörhetnek a visszatérők és az otthonmaradottak között. A visszatérők nem is mindig tudják sikeresen felvenni a kapcsolatot az otthonmaradtakkal.

Mi következik a fentiekből? Black és társai három szegmensét emelik ki a fenntarthatóság vizsgálatának: a visszatérők szubjektív perspektíváját, a visszatérők objektív perspektíváját és az adott ország lehetőségeit. Jelen kutatásban a beágyazottság elméletét használják fel, de nemcsak a mérhető szocioökonómiai szempontokat vizsgálják, hanem nagy figyelmet szentelnek a visszatérés jellemzőire, és annak egész eljárására. A vizsgálatba bevonnak olyan identitásképző kategóriákat, mint a nem, a kor, az osztály és az etnikum, mivel ezeknek a mindennapi életben is nagy jelentőségük lehet. Céljuk, hogy felfedezzék, milyen kapcsolat van a különböző országok fejlődése és a visszatérések között. Ezen kívül azokat a segítő rendszereket is vizsgálni akarják, amelyek nagy befolyással vannak a visszatérők megélhetési lehetőségeire.

Visszatérés mint a visszailleszkedés folyamata

A beágyazottság elméletét, amelyet főleg a gazdaság világában használnak, Granovetter alakította ki 1985-ben. Az elméletnek alapja egy eljárás, amely azt vizsgálja, hogy egy személy, szervezet vagy vállalat képes-e részt venni a körülötte lévő társadalomban, illetve gazdaságban, és ezt a vizsgálatot kiegészítik az identitás dimenziójával. A visszatérő migránsok esetében is ezeket a szempontokat vizsgálják. Tartalmaz még egy gazdasági dimenziót, egy társadalmi kapcsolatháló-elemzést és egy pszichológiai dimenziót, amik kölcsönösen erősítik egymást.

Gazdasági beágyazottság

A gazdasági beágyazottság vizsgálata elsősorban arra keres választ, miként képes a visszatérő megszerezni a megélhetéséhez szükséges javakat. Ez magában foglalja a jövedelmet, a lakást, a birtokot, a jószágokat, a szállítóeszközöket, az oktatást és az egészségügyi ellátást. Ha a visszatérők egy belpolitikai vagy gazdasági krízisben lévő országba térnek vissza, akkor különösen nehéz újra megfelelő megélhetést kialakítaniuk. A lakhatás

megoldása különösen problémás lehet, mivel a visszatérők általában nem rendelkeznek lakással, ugyanis azt vagy eladták az elvándorlás előtt, vagy megsemmisült az távollétük alatt. Az ilyen személyek a visszatérést követően általában rokonoknál laknak. Ez természetesen zűfolttságot okoz a lakóhelyen és feszültséget kelthet a családon belül. Másik lehetőség a lakásbérlet, erre azonban ritkán van lehetősége egy visszatérőnek, mivel a bérleti díjak kifizetésére általában nincs elég megtakarításuk. A másik alapvető fontosságú gazdasági tényező az önállóság megteremtéséhez és a visszailleszkedéshez: a jövedelem. Ez származhat rokoni juttatásból, külföldön maradt családtagok hazautalásából, kölcsönből, segélyből vagy humanitárius támogatásból. Azonban akik nem saját magukat látják el, hanem külső forrásból jutnak csak jövedelemhez, azok gazdasági pozíciói nagyon sebezhetőek. A kutatásban részt vevő válaszolók közül, akiknek sikerült önálló jövedelemre szert tenniük, azoknak a túlnyomó többsége is csak időszaki vagy alkalmi munkát tudott folytatni, ezekből megbízható keresetre nem lehetett számítani. Azonban az állandó kereset sem biztosít nyugodt megélhetést, ezt az állandó keresettel rendelkező megkérdezettek mindössze 30 százaléka mondhatta el magáról. Az egészségügyi ellátás és a gyerekek oktatása szintén súlyos nehézségeket okoz. A fogadó országok nagy részében az alapvető egészségügyi ellátás ugyan ingyenes, de a gyógyszerek ára és a kórházi ellátás önköltségi alapon fizetendő. A megkérdezettek 39 százalékanak nem volt biztosítva az egészségügyi ellátása. Arra a kérdésre, hogy mit tennének, ha megbetegednének, egyesek azt felelték, hogy kölcsönkérnének rokonoktól, barátoktól, míg a legrosszabb helyzetűek csak annyit mondtak, hogy nincs semmi lehetőségük erre az esetre, mindössze annyit tehetnek, hogy imádkoznak, hogy ne legyenek betegek. Összességében megállapítható, hogy komoly anyagi terhet és bizonytalanságot jelent a visszatérés egyénileg is és a családok számára is.

Pszichológiai beágyazottság

Az anyagi mellett a lelki jólét megteremtése is alapvető feltétel ahhoz, hogy valaki beilleszkedjen egy közösségbe. A visszatérőknek meg kell találniuk a helyüket a közösségben, és ki kell alakítaniuk egy identitást, amelyet a többiek is el tudnak fogadni. A kutatásban résztvevők 70 százaléka számára ez nem okozott problémát, habár változtak a távol töltött évek alatt, és tapasztaltak is emiatt nehézségeket a visszatérésük után. Maga a visszatérés is sok esetben, főleg hogyha nem önszántukból történik, illetve ha üres kézzel térnek vissza, egyfajta kudarcként élhető meg. A visszatérők könnyen megbélyegzetté, kizáróvá válhatnak. A válaszolók 40 százaléka szeretné elrejteni visszatérő voltát, és megpróbál igazodni a hazai kul-

túrához. A sikeres kintlét után visszatérők viszont sokkal jobban el tudják fogadtatni magukat otthon, és sokkal inkább büszkéek új tulajdonságaikra, felvett szokásaikra. Ez is példa arra, hogy az identitás mindig dinamikus, több dimenziós és kontextusfüggő, sosem rögzült, egy személy esetében sem. Az identitásra a vándorlás mindig nagy hatással van, és gyakran kevert minták alakulnak ki, amelyek a hazatérés esetén nem feltétlenül jelentenek előnyt. Könnyen kialakulhat egy olyan köztes érzés, amelynek következtében a személy sehova sem tartozónak véli magát. A lelki jólét szempontjából meghatározó a távozás előtti otthoni helyzet, különösen így van ez, ha mondjuk, háborús menekültekről van szó, mint Sierra Leone vagy Bosznia-Hercegovina esetében. A fogadó országban tapasztaltak is kihatással lehetnek a lelki életre. A korlátozó és atyáskodó körülmények hatására a visszatérőkben kialakul egy passzív és függő attitűd, ami önbecsülésvesztéshez vezet. A rossz lelki állapot és az anyagi helyzet között van összefüggés, és a bukásként megélt hazatérés a családi kapcsolatokra is kihatással van. A korábbi esetleges háborús helyzet szintén hatással lehet a pszichikai állapotra, amely mint gyász jelenik meg a visszatérők életében. Ráadásul a volt háborús országokban a háború hatására megszakadhattak a korábbi kapcsolatok. A biztonságérzet hiánya komoly pszichikai zavarokat okozhat. A fenti nehézségek ellenére a megkérdezettek 64 százalék mégis otthonosan érezte magát a visszatérés után. A család és a barátok jelenléte, a tulajdon és az országgal való személyes azonosulás adja meg a legfontosabb indokait ennek az eredménynek.

Társadalmi beágyazottság

A társadalmi kapcsolatháló a harmadik dimenziója a beágyazottságnak. Boekestijn jegyezte le, hogy a társadalmi kapcsolatok biztosítják az elfogadottság érzését a migránsoknak, ami a sikeres migráció egyik döntő tényezője. A társadalmi kapcsolatok fontosak az információszerezésben ugyanúgy, mint a személyes és intim viszonyok fenntartásában, és a társadalmi tőke megszerzésében. A társadalmi kapcsolatok esetében nem csak a kapcsolatok száma és intenzitása fontos. A visszavándorlók esetén különösen érdekes megfigyelni, hogyan mozgósítják erőforrásaikat, és próbálják felhasználni a határokon túlnyúló társadalmi és gazdasági kapcsolataikat. Ezek a kapcsolatok döntő szerepet játszanak a beágyazottság gazdasági és pszichikai elemében egyaránt. A visszatérők többsége leginkább egymásra számíthat csak, egymás között osztják meg tapasztalataikat és sok időt töltenek együtt. A házas válaszolók leginkább házastársuktól mondták magukat függőnek, akiknél megtalálják az érzelmi támaszt, és akikkel megoszthatják a problémáikat. A válaszolók 42 százaléka mondta azt, hogy

megbízhatnak a társadalmi kapcsolataik által nyújtott anyagi támaszban. Ez leginkább a lakhatást jelentette, ahol a családnál való lakás nemcsak menedéket jelentett, hanem a lehetőséget teremtett új élet kialakítására. A rosszabb anyagi helyzetben lévő családok azonban nem képesek megfelelő támogatást nyújtani a visszatérő rokonaiknak. A legtöbb visszatérő nem rendelkezik megfelelő társadalmi kapcsolatokkal, így sebezhető társadalmi pozícióba kerül, ami az elszigetelődés veszélyét is magában rejt. A vallási, politikai vagy bármely más csoporthoz tartozás pótolhatja a kapcsolatok hiányát, de önmagában kevés. A beágyazottság mértékét a visszatérők körében jól mutatja az a tény, hogy a megkérdezettek 76 százaléka újra elhagyná az országát, ha lehetősége lenne rá, bár közülük csak igen kevesen tesznek erre valós kísérletet. Csak 35 százalék akar maradni önszántából és beágyazódni újra. Akik nem akarnának maradni, azok beágyazottságának hiánya komoly problémákat rejt magában a jövőjükre való vonatkozóan.

A beágyazottságot befolyásoló tényezők

A visszatérést mindig meghatározza az adott ország aktuális helyzete. A gazdasági helyzet, a politikai, társadalmi, kulturális körülmények formálják a visszaülleszkedés lehetőségeit. A nemi szerepek, a háztartáson belüli pozíció és a társadalmi-gazdasági osztály szerepet játszanak a beágyazottság tapasztalásában és az identitás kialakításában. Például a nőknél ez az oka annak, hogy az anyaszerep felértékelődik. Az anyaság segít abban, hogy a nők elfogadtassák azt, hogy otthon maradnak, mivel nincs munka számukra, ezzel azonban az elszigetelődés érzésének teszik ki magukat, gátolja őket a társadalmi beágyazottság kialakításában. A férfiaknak általában függetlenebb szerepük van, különösen, ha ők a fő kenyérkeresők, ezáltal nagyobb nyomás is nehezedik rájuk, ha nem sikerül megfelelniük ennek a férfias szerepnek. Az osztályhoz tartozás segítheti és gátolhatja is a visszatérést. Gazdag családhoz tartozás nagy segítséget jelent a visszaülleszkedésbe. Az életkor is jelentős tényező. A 30 évnél fiatalabbaknak általában hiányos a végzettségük, és kevesebb száll fűzi az országhoz, míg a 47 felettek esetében magasabb a munkanélküliségi arány. Az etnikai vagy vallási különbségek is szerepet játszhatnak. Boszniában például egyes csoportok kivételezett helyzetben vannak a munkaerőpiac tekintetében, így a visszatérő migránsokat nem lehet homogén csoportként kezelni.

Migrációs ciklus

A migráció ciklusának tapasztalata kulcsszerepet játszik a visszatérésben is. Azok a körülmények, amelyek a befogadó országba vitték, illetve el-

hozták onnan őket, valamint a külföldi élet maga nagymértékben meghatározza a beágyazottság összes dimenzióját. Akik háborús országból jöttek el, mind megemlítik a háborút mint a távozás egyik fő okát, de az emigrálásnak szinte mindig több oka is van. Egy angolai migráns például azt mesélte, hogy már hosszú ideje el akarta hagyni hazáját gazdasági okokból, de erre csak akkor lett lehetősége, mikor kitört a háború országában, és akkor menekültként távozhatott. Egy somáliai nő először saját országának másik részébe menekült, de ott nem tudott beilleszkedni a helyi klánrendszerbe, és mivel nem akart visszatérni a férjéhez, elhagyta az országot. De ezek csak példák, számos más ok is közrejátszhat a távozásban, és általában nem csak egy indok merül fel. Kvalitatív kutatások és élettörténet-vizsgálatok segítenek abban, hogy megtudjuk, milyen makro- és mikrotényezői vannak az elvándorlásnak. Ezen kívül fontos még az is, hogy az elvándorlók ideiglenes megoldásnak tartják, és ha úgy alakul, visszatérnének hazájukba, vagy pedig éppenséggel nem szeretnének többet hazatérni. Azok, akik számolnak egy esetleges visszatéréssel, nagyobb hangsúlyt fektetnek az otthoni kapcsolatok ápolására, így a visszailleszkedésükben ez később szerepet játszik. A befogadó országban való helyzetnek is különösen nagy befolyása van. Azok, akik nem tudnak ott elhelyezkedni, vagy nem kívánatos személynek minősülnek, könnyen nagy nyomás alá kerülhetnek, és ez pszichésen is kikezdheti őket. Mások, akik el tudnak helyezkedni, és jövedelmükből még félre is tudnak tenni, azok hazautalással erősíthetik a gazdasági és társadalmi beágyazottságukat arra az időre, amikor majd visszatérnek, illetve megőrizhetik anyagi függetlenségüket és önbecsülésüket. Ezzel szemben, akik nem tudják megtartani anyagi függetlenségüket a visszatérésük után, azok nehezebben tudnak beágyazódni a helyi társadalomba. Az utolsó befolyásoló tényező a visszatérés módja. Óriási különbség van az önszántukból hazatérők és a kényszerből vagy hivatal útján hazaszállított visszatérők között. Ez a lelki és a társadalmi pozícióikat erősen befolyásolja.

Segítség

Milyen segítségre számíthatnak a visszatérők abban, hogy új életet kell kezdeniük hazájukban, miután visszaérkeztek? Először is nagyon fontos, hogy még a visszatérés előtt jól informáltak legyenek a rájuk váró körülmények felől. A legjobb, ha ezeket az információkat olyan emberektől szerzik, akikben megbíznak, így a visszatérők megfontolt döntést tudnak hozni visszatérésük felől. Abban az esetben viszont, ha nem önszántukból érkeznek haza, akkor ezeket az információkat csak nem-kormányzati szervezetektől szerezhetik be, amelyek nem mindig nyújtanak pontos és

egyértelmű adatokat. Így a visszatérőkben gyorsan kialakulhat az az érzés, hogy visszatérésük egy nem-tisztességes eljárás eredménye, ez frusztrálttá, csalódottá teszi őket. A visszatérést követően a megkérdozettek kétharmada vette igénybe valamilyen mértékben a lehetséges támogatásokat. Bár sokfajta segítséget lehetett igényelni, mégis a többség leginkább az anyagi támogatást kérte. Az olyan kevésbé anyagi jellegű szolgáltatásokat, mint információ vagy pszichológiai tanácsadás kevesebben igényelték. A pénzbeli segítség a leggyorsabb, legegyszerűbb és legmérhetőbb fajtája a segítségnek, főleg akkor, ha egyszerre sok ember érkezik, és mindnek szüksége van segítségre. Sok esetben a pénzt nem arra használják fel, amire igényelték. Az anyagi támogatást elsősorban az önállóság felé terelés céljából folyósítják. Egy másik hasonló eljárás a támogatott programok keretében való munkalehetőség biztosítása, ahol hat hónapra kapnak biztos munkát. Ez különösen azok számára kedvező, akik nem rendelkeznek megfelelő vállalkozói hajlammal, így a pénztámogatást nem tudnák megfelelően kihasználni. A támogatások nagyon fontosak a visszatérők számára, azonban néha bürokratikus okok miatt nem jutnak hozzá. A pszichikai segítség ott játszik nagyobb szerepet, ahol háborús konfliktus van vagy volt. A segítségnyújtásban kétfajta szervezet működhet közre. A (nyugati) kormányzati forrásokra támaszkodó szervezetek, mint például a Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM), sok forrásból és sok feladatot próbál ellátni. A helyi szervezetek, amelyekhez nem-kormányzati szervezetek tartoznak, kevesebb erőforrással rendelkeznek, de személyesebb módon és kevésbé bürokratikus módon tudnak segíteni. Azonban ezek a szervezetek nem mindig felkészültek arra, miként is kellene segítségére lenniük a visszatérőknek.

Befejező gondolatok

A nyugati politikusok magukévá tették azt az elfogadottá vált nézetet, hogy a migrálás és a fejlődés között kapcsolat van. Ebben a cikkben a szerzőpáros arra a kérdésre akart válaszolni, milyen ez a kapcsolat, és hogy a nem-önkéntes visszatérőknek milyen lehetőségeik vannak. Mindkét felhasznált kutatást abból a célból végezték, hogy teljes komplexitásában érthetővé váljék, milyen lehetőségei vannak a visszatérőknek, és milyen akadályokkal kell megküzdeniük. Néhány egymással szoros kapcsolatban álló dimenzió mentén folytak ezek a vizsgálatok. A visszatérésnek a mikéntjére már maga a távozás és a fogadó országban való élet is nagy hatással van. A nem-önkéntes hazatérők helyzete mindkét kutatás alapján nagyon nehéz, óriási kihívást jelent számukra, hogy visszaágyazódjanak korábbi társadalmukba, mindez erősen kétségessé teszi, hogy hozzájárulhatnak országuk fejlődésének. Inkább az ellenkezője az igaz, többlet terhet

jelentenek a befogadó háztartások, foglalkoztatási, egészségügyi és oktatási rendszerek számára. Arról nem is beszélve, hogy a fogadó országokban tapasztalt korlátozott életkörülmények és a visszatérés után remélt önállóság és visszaágyazódás között komoly ellentét feszül. Azok a bevándorlók, akiket segélyekre és bezártságra kárhoznak az európai bevándorlási hivatalok, könnyen elveszithetik önállóságuk, önbecsülésüket, és a „feleslegesség” tudata alakulhat ki náluk. A migránsokkal való ilyen bánásmód az, amit Agamben biopolitikának hív. Azok, akik hosszú időt eltöltenek ilyen körülmények között, szinte már képtelenek arra, hogy a segítség ellenére maguk is segíteni tudják országukat. A nyugat-európai kormányzatoknak, ha valóban azt szeretnék, hogy a visszatérők hasznára legyenek régi országuknak, akkor a fogadó országban való tartózkodás ideje alatt hagyniuk kellene, hogy a migránsok munkához jussanak, illetve több jogot kellene a számukra biztosítani. Németországban már történek erre kísérletek, ami a szerzők szerint óriási lépés a migránsok ügyében. A megkérdezett migránsoknak csak 64 százaléka érezte magát otthon visszatérése után, ez mindenképpen elgondolkodtató arány. A munkaerőpolitika talán majd megváltoztatja az európai bevándorlási politikát; francia és holland jelentések is készültek, amelyek kedvezőnek ítélik a migráns munkaerő megjelenését a gazdaságban. Emellett úgy tűnik, Kelet-Európában egyfajta fél-periféria kezd kialakulni. A nem-kormányzati szervezetek munkáját is érdemes lenne hatékonyabbá tenni, de azt nem szabad engedni, hogy a kormányzati politika legitimizálására használják fel őket. Akár meg is lehetne újítani a szabályozásukat ezeknek a szervezeteknek, és rá kellene bírnunk a fogadó országok hatóságait, hogy ne korlátozó, hanem humánus politikát folytassanak a bevándorlókkal szemben. Összességében a visszatérés és az országok fejlődése közötti viszony nagyon bonyolult, és indokolatlan és félrevezető azt feltételezni, hogy a visszatérők automatikusan elősegítik az otthoni fejlődést.

Lajtai Máttyás

Összetartozás nélkül: az emlékezőskultúra európai hangzavara

Leggewie, Claus: Schlachtfeld Europa. Transnationale Erinnerung und europäische Identität. = Blätter für deutsche und internationale Politik. Jg. 2009. H. 2. 81-93. p.

(A szenedélllyel írt elemzés szerzője az essení Kultúratudományí Intézet vezetője, egyben a tanulmányát közlő folyóírat felelős szerkesztője.)

A 2007. éví brüsszeli Európa-kiállítás ötlete és megvalósított formája maradéktalanul illusztrálja az EU megmosolyogtató „PR-érettségét„ abban a pillanatban, amikor a célkitűzések bizonytalanabbak, mint valaha. Ugyanis egyeztethető, közös történelemtudatunk sem létezik, még csak regionális szűkítésben sem, még kevésbé globális távlatokban. Előzetes szemléltetésül, csak a brüsszeli dokumentáció 1945-ös kiindulásánál maradvá, elég utalni a lengyel-német „elűzés„-vitára vagy az Elba vonaláig, Bécsig és a keleti Balkánig előrenyomuló szovjet felvonulás homlokegyenest ellenkező interpretációira: „felszabadítás„, illetve „megszállás„. (E vita kicsúcsosodását lásd a tallini háborús emlékmű 2007. éví áttelepítését kísérő moszkvai felzúdulásban.) Itt közelebbi múltunk pokoli történeteit vennénk számba, amelyek „tanulásaival„ végre közösen kellene zöld ágra vergődnünk ahhoz, hogy hitele legyen jövőépítő törekvéseinknek. Ezek a történetek, csak a XX. és esetleg a kései XIX. századra visszanyúlva, a totalitárius, a revansista és sovén-nacionalista, valamint az Európán kívül gyarmatosító politika egyformán dicstelen művei, soroljuk bár kihatásában egyikét a másika elé vagy mögé.

1. Holokauszt

Európa hitleri lerohanásának következtében a zsidók szisztematikus elhurcolása és nagy részük kiirtása a kontinenst átfogó, legtöbb egykorú államát, társadalmát érintő rettenet. Brüsszel törekvése a holokauszt-emlékezés standardizálására (mint a január 27-i emléknáp bevezetése, a holokauszt-tagadás büntethetősége) azonban nem egyéb mankónak használt politikai doktrínánál, amely negatív mítoszt kínál az emberi jogok és az emberméltóság Európájának alapeszméjéül. Ehhez járul a zsidó népirtás hasonlíthatatlan egyediségének tétele. (Talán a bármely formájában megvetésre méltó holokauszt-tagadást is eleve ez provokálja.) Nem arról van szó, hogy a tétel ne feleln meg a tragédia méreteinek, totalitásának, a holokauszt több szempontból valóban semmi máshoz nem hasonlítható. Ugyanakkor egyrészt más borzalmak elszenvedőit (így a kommunista dik-

tatúrák áldozatait) nem lehet másodvonalba szorítani az emlékezés jogát vagy nyomatékát illetően, másrészt az újabb és újabb, családirag nem is érintett generációk mind kevésbé fogadóképesek a differenciálásokra. E tekintetben számot kellene vetni a történelemismeret visszafordíthatatlan gyérülésével és kétséges taníthatóságával is. Annál fontosabb volna a helyi kollaborációk tisztességes feltárása és beismerése.

2. Gulág

Az utóbb elmondottak a sztálinizmus rémtetteire is vonatkoztathatók. A holokauszt és a gulág világa a népirtás „versenyében” fej-fej mellett halad, emlékezeti értékében viszont az utóbbi inkább lemarad az előbbi mögött. Lehet-e felhozni bármit is a gulág javára a holokauszttal szemben? Cselekvése a szovjet államon, illetve Kelet-Európán belül maradt? (Ámde kelet-ázsiai import-formában ismétlődött és fokozódott.) Nem érte el az abszolút szervezettség precíziós fokát? („Hatékonyága” így sem maradt alul.) A kérdés lényege nem ebben áll, hanem a szemforgató elhallgatásban, a felejtés közönyében – az új orosz impérium vagy az utódállamok színterén, és sok helyütt a Balkánon is. Hozzávehetjük a békés feledést, amely a „népi demokráciák”, főképp az NDK vagy a nyugat-európai kommunista-pártok hidegháborús előjelű szovjet-apologetikáját („baloldali antifaszizmus”) övezi mindmáig. Az ellenkező véglet: a sértett nacionalizmusok újmódi gágogása a rendszerváltás nyomán a revans-antikommunizmus szellemében. Ennek egyúttal éppen a holokauszt tökéletesen közömbös, esetleg nemlétező vagy hovatovább a „judeo-kommunista összeesküvés” méltó jutalma.

3. Német elűzés

A keleti határokon túli vagy éppen kelet-poroszországi németek népirtásig fajult exodusza a második világháború végén és a békekötés után – kollektív bűnhődésként – nehezen szabadulhatott a hitleri bűnök, súlyponttal a holokauszt árnyékából. A maga nemében ez, a fél kontinenst átfogó eseménykör is egyedülálló a számos hasonló későbbi vagy korábbi között. A vád a német agressziót visszaverő Szovjetet és új csatlósait illeti a győztes előrenyomulás, a politikai átrendezés mellékeselekményeivel kapcsolatban. A kegyelet igénye több tekintetben a holokauszt-emlékezet terhére határozza meg magát („szenvetkedt eleget a németek is”), eközben azonban ütközik a hitleri bűnök más sértettjeinek engesztelés-igényével (Lengyelország). A szenvedés és a veszteségek kölcsönös felszámítása bármely oldalon méltatlan a kegyelethez, és arcpírító, ha a kollaboráns-apologeti-

ka és/vagy a neonáci hullám a maga aljas céljaira használja. Egyben méltatlan az egykoron buzgó csatlósok mai „demokrata” örököseinek makacs ragaszkodása a német elűzés igazához (Csehország).

4. Örmény holokauszt

Máig küzd a békítő emlékezet jogáért az örmény nemzet és az örmény diaszpóra, várva a török lelkiismeret ébredését. Erre soha jobb alkalom nem nyílt még eddig, mint a török EU-csatlakozási tárgyalások megkezdése. Ehelyett Talat Pasa (az egyik, nyugatra emigrált főbűnös) szeretett emlékének szentelt tüntetés zaja hallik (2006, Berlin). Törökországnak – a politikának, a civil társadalomnak – nincs hajlandósága a beismerésre; makacs holokauszt-tagadása ráutal az etnonacionalizmus szívós túlélésére.

5. Népiirtó kolonializmus

2006 folyamán ENSZ-felkérésre EU-fegyveres kontingensek biztosították a kongói parlamenti választásokat, amiről a tagállamok előzetesen Brüsszelben egyeztettek, és nemzeti parlamentekben is szavaztak. Akár az ezzel kapcsolatos brüsszeli, akár a berlini közjáték „groteszk” minősítése nem lett volna ok nélkül való a két gyarmattartó hatalmi előzmény egykori üzemeinek függvényében. Az 1885 és a hivatalos gyarmati státusz megadása, 1908 között belga királyi birtokként kezelt Kongói Szabadállam mohó gazdasági kiaknázása 10 milliónyi rabszolgamunkára kényszerített bennszülött pusztulásával járt (erőszak, éhínség, járványok). Nem sokkal távolabb, Német-Délnyugat-Afrika neve (ma: Namíbia) szintén ebben az időszakban hasonló folyamatok kapcsán vált ismertté. A klasszikus gyarmatosítás sötét világát tegyük is most zárójelbe, emlékeztetőnek a nevezett két tartomány is elég. Csak százegynéhány év előtti események szinterei, de újabb történelmi bűnök szorították ki hírüket.

Brüsszel egy másik múzeumában a gyarmati vidék dicsekvő felfedezés-romantikáját találják a turistának. A lényegi örökség ezzel szemben: a megroppant identitás politikai bizonytalansága a felszabadítás után, ahol a választásokat fél évszázad elmúltával is zavargások ellen kell biztosítani. Európa magába nézhet: mit tett – rémuralmi elfajzás nélkül is – más kontinensen. 2006-ban persze az aktuális megbízatás kérdése volt napirenden. A parlamentek jól megrágták a dolgot: igen, Kongóban végre nyugalomra van szükség, a kért kontingenset lehetetlen megtagadni! (Már csak az épp folyó üzleti kapcsolatok miatt is?) Egy leheletnyi magábaszállás nem sok, annyit nem lehetett észrevenni a gyűlésteremben.

A sokadik utódnemzedék afrikai bevándorlója ámul, ha értesül a gyarmati idők történetéről. (A német történészek dicséretére legyen mondva: végre pártfogásukba veszik a témát, mint például a *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika* – ‘Népiirtás Német-Délnyugat-Afrikában’ – 2003-ban megjelent, zsebkönyv-formátumú dokumentumkötetével.) Majd hozzásorolja ezt is az öreg kontinens bűnlajstromához. Talán az ő szemével kellene nézni a táguló emlékezés-teret. Ezen a téren a népiirtás szelleme túl gyakran hullámzott végig, ideje e szellemnek megálljt parancsolni, mielőtt újra színre lépne. Útját azzal zárhatjuk el, ha megvalljuk a teljes egészet: egyenként és együtt mindazt, ami történt, ahogyan megtörtént és megtörténhetett – hely, idő, okság, közreműködők szerint. Nem rangsorolva és kivonva-összeadva, hanem tisztán önmagában, és főként valódi részvétellel az áldozatok iránt.

Komáromi Sándor

Melyik kisebbséget kenyerezik le? – Koalíciós lehetőségek és újraelosztás Lettorszáiban és Ukrajnáiban

Bloom, Stephen: Which Minority is Appeased? Coalition Potential and Redistribution in Latvia and Ukraine = Europe-Asia Studies, 60. évfolyam, 2008. november, 9. szám, 1575-1600. p.

A kommunizmus utáni Európáról szóló összehasonlító munkák többsége az etnikai konfliktusok valószínűsítésére összpontosított. A korábbi szovjet államok orosz nemzetiségű kisebbségeinek viszonylagos mozdulatlansága azonban magyarázat nélkül maradt ebben az irodalomban. Annak ellenére, hogy a „nagytestvér” nemzet pozícióját a nemzetiségi kisebbség státusa váltotta fel, az orosz kisebbségekre általában nem jellemző a nagymértékű mozgás. Amikor Lettorszáiban vagy Ukrajnáiban oroszok vonulnak az utcára, többnyire nem etnikai, hanem gazdasági követeléseik vannak. Az orosz kisebbség maradásának egyik lehetséges oka a szintén szovjet utóállam Oroszországban keresendő. Daniel Treisman szerint az orosz állam számos kisebbségi régióban úgy állta útját a szeparatizmusnak, hogy nagylelkű anyagi juttatásokkal lekenyerezte az adott körzetet. Miután a nemzetiségi kisebbségek Lettorszáiban és Ukrajnáiban is régiókénti tagolásban élnek, a pénzügyi juttatások politikája vonzó lehetőséget jelenthet a lett és az ukrán kormányzat számára is.

A lekenyerezés elmélete mellett létezik egy szükséglet-lapú újraelosztásról szóló teória is. Lucan Way úgy találta, hogy a szovjet utódállam Ukrajna a szükségletek szemszögéből közelítette meg a szeparatizmus problémáját, és a politikailag és gazdaságilag domináns Kelet-Ukrajnából az ország politikailag és gazdaságilag gyengébb nyugati részébe csoportosított át pénzügyi támogatásokat.

Az alábbi cikk a lefizetés és a szükséglet-alapú újraelosztás elméletét elemzi a lettországi és az ukrajnai pénzügyi átcsoportosításokról szóló adatok segítségével, az 1990-1999 közötti időszakban. Az említett adatok érdekes összehasonlító elemzést tesznek lehetővé: a Lettország keleti részében élő orosz kisebbség száma nagyobb, gazdasági helyzete azonban visszamaradottabb, mint Lettország többi részének a lakosaié, míg az ország nagy városai gazdaságilag sikeresebbek annak ellenére, hogy nagyszámú orosz nemzetiségi lakik bennük. Az orosz ajkú Kelet-Ukrajna gazdagabb és politikailag befolyásosabb, mint a többségében ukrán nemzetiségű nyugati régiók.

A cikk írója arra a megállapításra jut, hogy a kormányzati döntés egy adott kisebbséget pénzügyi előnyökben részesít-e, a kisebbségi pártokban és szavazókörükben rejlő szövetségi potenciáltól függ. Lettország esetében a nem-lett lakosság 60 százaléka nem rendelkezik állampolgársággal, és a kisebbségeket képviselő pártok az ország függetlenségének elnyerése óta nem képviseltették magukat a kormányban. Ennek következtében a koalíciós osztozkodásból kimaradnak a kisebbségek, az állampolgársággal nem rendelkezők, és a körzet is, ahol élnek. A nyugat-ukrajnai ukrán ajkú lakosság kisebbséget alkot a régióban, és a 2004-es narancsos forradalom óta az ukrán politikában orosz ajkú politikusok játszanak vezető szerepet. Ezeknek az orosz nemzetiségű politikusoknak azonban – beleértve a korábbi elnököt, Leonyid Kucsma is – időről-időre szükségük van a nyugati területek pártjaira és szavazóira. Ez magyarázza, hogy az oroszokkal szemben miért az ukrán „kisebbség” kerül előnyösebb helyzetbe újraelosztáskor.

Az újraelosztás elméletei

Daniel Treisman elmélete szerint a szovjet utódállam Oroszországnak úgy sikerült megakadályoznia távol eső területeinek leszakadását, hogy a szelektív anyagi juttatások politikáját vezette be. Az orosz központi kormányzat nagylelkű pénzügyi juttatásokat adott azoknak a területeknek, ahol a leszakadás a legfenyegetőbb volt. A pénzügyi juttatások mérete inkább a leszakadás kockázatának mértékét tükrözte, mint a valós anyagi szükségleteket. Ez a stratégia azonban eredendően kockázatos volt, hiszen az

állam pénzesládája hamar kiürülhetett, fedezet nélkül hagyva a központi kormányzatot a szeparatista követelésekkel szemben.

Lucan Way teóriájának alaptétele az, hogy a szovjet utódállam Ukrajna alkalmazhatta ugyan a lekenyerezés politikáját is, hogy leszámoljon a szeparatizmussal a krími régióban, elsődleges célja azonban az állam úgynevezett népi dimenziójának a fenntartása volt. Way véleménye szerint az ukrán kormány a szovjet időszak szükséglet-alapú politikáját folytatta, ennek során a keleti országrész módosabb, városi területeiről pénzt csoportosítottak át Nyugat-Ukrajna szegényebb mezőgazdasági régióiba.

Noha Way elméletében a gazdasági szükségletekkel és egy minimális társadalmi támogatottság fenntartásával magyarázza az Ukrajna térségébe a Szovjetunió felbomlása után érkező központi juttatásokat, rámutat további politikai tényezők fontosságára is. A megosztott kormány és az ukrán politikai pártok gyengesége miatt az ukrán politikusok időnként a nyugat-ukrajnai szavazók támogatására szorultak. A cikk írója ezt a tényezőt egy harmadik lehetséges elméletnek tekinti a lettországi és az ukrán újraelosztás elemzésére, és a juttatások mértékét a kisebbségi pártok és szavazóik szövetségi potenciáljától függőként értelmezi.

Koalíciós lehetőségek és újraelosztás Lettországbán és Ukrajnában

A koalíciós lehetőségek elmélete szerint egy nemzetiségi körzet akkor részesül többlet anyagi támogatásban, amikor a kormányzatnak szüksége van a régió pártjainak és választóinak politikai támogatására. Lettországbán a koalíciós lehetőség kétféleképpen befolyásolja az újraelosztást. Először is Lettország nagy városai erősen ki vannak téve a javakat tőlük a vidék felé átcsoportosító politikai döntéseknek, mivel tíz városlakó közül négy nem rendelkezik állampolgársággal. Másodsorban a nagyszámú nem-lett lakosságú régiókat képviselő pártok, beleértve az ország keleti részének pártjait, a függetlenség óta megalakult 13 közül egy kormányban sem vehettek részt. Ezért a koalíciós partnerek osztozkodása nem kedvez ezeknek a területeknek.

1995-ben, Lettországbán területi, gazdasági kiegyenlítő alapot hoztak létre, ami külön terhet jelentett az alaphoz hozzájáruló nagy városok számára. Az alaphoz történő éves hozzájárulás kiszámításakor különböző mértékű terheket róttak ki az ország legnagyobb városaira és egyéb helyi önkormányzatokra. A nagymértékű éves terhet, amelyet a kiegyenlítő alap jelentett, nem hagyta szó nélkül a sajtó és Ventspils, illetve Riga polgármestere sem. A két város által befizetendő teljes összeget sajtóközleményekben tették közzé. Valós politikai hatalmuk ellenére, a Ventspilst hosszú évek óta vezető Aivars Lembergs és a későbbi lett miniszterelnök, rigai

polgármester, Andris Berzins azonban csak kisebb változtatásokat tudott elérni a kiegyenlítő rendszerben. Az alap körüli 1997-es viták olyan hevessé váltak, hogy döntés született a kiegyenlítés törvényi szabályozásáról, amelyet nem kell minden évben újratárgyalni. A végeredmény egy, „A helyi önkormányzatok pénzügyi kiegyenlítéséről szóló” (On Local Government Equalization, a ford.) törvény¹ megszületése volt, 1998-ban.

Az Európai Uniótól származó területi fejlesztési pénzeket szintén ugyanezen, a sok nem-állampolgár lakta területeket büntető, kiegyenlítő rendszeren keresztül osztották el. Hivatalbalépésekor a lett kormány elrendelte a városok, kerületek és helységek rangsorolását gazdasági fejlődésük mértéke alapján, és a kormány által a hozzájárulás mértékének meghatározásához használt kritériumok tükrözik az 1995-ös kiegyenlítési alap kritériumait.

A nagyszámú, orosz ajkú, lett állampolgársággal rendelkező lakosságú területek szintén hátrányos helyzetbe kerültek, mivel az őket képviselő pártok a függetlenség óta egyetlen koalíciós kormányban sem vettek részt. És bár érdemes megemlíteni, hogy a baloldali és középpártok is sikeresen csábították az orosz ajkú szavazókat, a kisebbségek érdekeit képviselő pártok nyerték el az orosz szavazatok többségét az egymást követő választások során. Például Latgale kerületeiben is a vártnak megfelelően, a kisebbségi pártok szerezték meg a szavazatok többségét, és adatokkal alátámasztható, hogy azon ritka alkalmakkor, amikor ezen kisebbségi pártok és szavazóik támogatására szükség volt, Latgale szerencséje mindig jóra fordult. Az elemzett adatok bizonyítják, hogy 1991-ben a magas kisebbségi hányaddal rendelkező régiók kivételes bánásmódban részesültek.

Ukrajnában 1994 után egyre nagyobb pénzeket csoportosítottak át nyugat-ukrajnai régiókba. A többségében ukrán ajkú nyugat-ukrajnai területeknek szánt pénzbeli juttatások megnövekedése meglepőnek tűnhet az orosz ajkú Leonyid Kucsma 1994-es megválasztását követően. Way szerint a tény, hogy a juttatások a megnyert választások után is vándoroltak Ukrajna nyugati területeire, a szükséglet-alapú juttatások elméletét támasztja alá, amely szerint az orosz ajkú keleti országrész növekvő gazdasági és politikai hatalma ellenére a szegény nyugati régiókba kerültek a támogatások. A cikk írója szerint azonban a kivételes bánásmód oka valójában a nyugati területekben rejlő koalíciós lehetőség volt Kucsma elnöksége alatt. Nyugat-Ukrajnában ugyanis az orosz ajkú lakosság van kisebbségben, ke-

---

¹ A törvény teljes szövege elérhető az alábbi, 2008. július 9-én hozzáférhetővé tett internetes oldalon: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=47361>.

vesebb, mint 20 százalékuk él nyugaton, a keleti országrész 40 százalékaival szemben.

Az ukrán elnököknek, a többi szovjet utódállam vezetőihez hasonlóan egy „elnöktámogató” többség összehozására van szükségük a hatékony kormányzáshoz. Amikor 1994/95-ben Kucsma kísérletei a baloldali pártok megnyerésére, kudarcot vallottak, a középpártokhoz és a közép- és nyugat-ukrajnai szavazótáborral rendelkező nemzeti pártokhoz fordult támogatásért. Az új elnöki többség nyílt célja egy gazdasági reform volt, és Kucsma ígéretet tett az orosz mint második hivatalos nyelv bevezetésére Ukrajnában. Az elnök 1999-es sikeres újraválasztása is a nyugat-ukrajnai szavazók támogatásán múlt. A nyugatra vándorló támogatások tehát tekinthetők egy sikeres újraválasztási stratégiának is. Kucsma mandátumának végén népszerűbb volt Nyugat-Ukrajnában, mint keleten, ahonnan származik.

A narancsos forradalom során négy keleti régió politikusai fogalmaztak meg szeparatista követeléseket, és bizonyos mértékig bizonyítható, hogy ezek a területek később, a 2006-os büdzséből magasabb támogatásokban részesültek. Ez alapvetően a lekenyerezés elméletét támasztja alá, összeegyeztethető azonban a koalíciós lehetőség teóriájával is.

Összegzés

A cikk írója három újraelosztási elméletet vetett össze lettországi és ukrainai regionális adatok segítségével. A juttatások mindkét országban szemmel láthatóan a gazdagabb területek felől áramlanak a szegényebb területek felé, alátámasztva a szükséglet-alapú újraelosztás tételét. A régiók közötti kiegyenlítés fontosságának fennmaradása még az államszocializmust követő időszakban is, figyelemreméltó. A lekenyerezés elmélete adhat magyarázatot arra, miért kerültek plusz források Ukrajna bizonyos nemzeti területeire. 1992-ben a szeparatista Krím félsziget részesült kivételes adományokban, és további négy, a 2004-es narancsos forradalom alatt szeparatista követeléseket hangoztató, keleti régió is hasonló előnyökre tehetett szert. Ugyanakkor, mind Lettországbán, mind Ukrajnában, olyan régiók is kaptak pluszjuttatásokat, amelyek nem követelöztek, nem lázadtak, Lettország néhány nyugodt nemzeti területe viszont hátrányos helyzetbe került.

A cikk szerint legjobban a koalíciós lehetőséggel magyarázható, hogy az adott terület előnyös vagy hátrányos helyzetbe kerül-e a vizsgált két országban. Lettországbán a legnagyobb városok nem-állampolgár lakosai nem rendelkeznek kellő politikai erővel ahhoz, hogy megakadályozzák az adóikból befolyt pénz újraelosztását vidéken. Hasonlóképpen

az a tény, hogy a nemzetiségeket képviselő lett pártok nem vesznek részt a kormányban, hátrányos helyzetbe hozza az általuk képviselt területeket. Bizonyítást nyert az is, hogy 1991-ben és 2004-ben, amikor a lett kormánykoalíciónak szüksége volt a kisebbségi pártok és szavazóik támogatására, az ország keleti része nagyobb támogatásokat élvezett. Ukrajnában a nyugati régióknak juttatott pénzek nem ellenállás csillapítására kellettek, hanem a területek támogatásának honorálására. A nyugati területek pártjai és szavazói ugyanis segítettek Kucsmának elnöktámogató többsége kiépítésében, illetve később az újraválasztásában is.

Dézi Timea

A kommunista ideológia hagyatéka és a szerb-albán viszony Koszovóban

Božić, Goranda: The Communist Ideological Legacy and Serb-Albanian Relations in Kosovo=Nationalities Papers (2009) Vol. 37 No.1,33-58. p.

Bevezetés

Ahhoz, hogy működő és harmonikus kapcsolatot hozzon létre a délszláv nemzetek között, annak idején a Jugoszláv Kommunista Pártnak két kulcskérdésre kellett válaszolnia. Az első, hogy a délszláv nemzetek és nemzetiségek közös érdeke a második világháború után fennáll-e még. A második, hogy a nacionalizmus-e a válasz a nemzeti kérdés hibás megoldására. A kommunista párt válasza mindkét kérdésre a nem volt. A cikk szerzőjének célja, hogy jobban megértsük, mi vezetett a majdnem ötven évig fennálló többnemzetiségű, szocialista jugoszláv állam széteséséhez. Ugyanilyen fontos, hogy beszéljünk Koszovó kérdésről, amely helyzetének megoldatlansága révén bepillantást enged a kommunista rendszer örökségébe. Mégis talán ez az örökség segít előre látni Koszovó fejlődését. Természetesen a cikk nem képes a „jó” válaszok megadására, csak néhány hasznos háttérinformációt szeretne nyújtani, és felderíteni a múlt tanulságos eseteit.

Első rész

A délszláv nemzetek és nemzetiségek közös érdeke a második világháború után fennállt-e még?

A neves jugoszláv kommunista, Edvard Kardelj számos, a nacionalizmussal foglalkozó tanulmányában kifejtette, hogy a fenti kérdésre a válasz: nem. E cikk szerzője először a jugoszláv egység rövid történeti ismertetésével kezdi ennek a kérdésnek a megválaszolását. A szocialista Jugoszlávia ideológiai, alkotmányos és területi megalapozására a második világháborúban került sor. A Jugoszláv Királyság a világháborúban részekre szakadt a tengelyhatalmak támadása után, majd ezt egy véres polgárháború követte a kollaboráns fasiszták és a partizánok között. Tito partizánjai komoly katonai sikereket értek el, és számos nemzetiség melléjük állt a felszabadító harcban, megteremtve egy közös identitás alapját. Így tehát az egyesülés valós kiinduló helyzete a védekezés volt. A világháború után, a hidegháború kezdetén ráadásul a keleti tömbben szakítás történt Tito és Sztálin között, ennek következtében a háborús fenyegetettség továbbra is fennállt Jugoszlávia számára. Ezt az sem szüntette meg, hogy Sztálin halála után a feszült szovjet-jugoszláv viszony lassan-lassan enyhülni kezdett. A történelmi okok mellett a másik összetartó erő a munkások önigazgató rendszere volt, amely a belső „burzsoá” fenyegetéssel szemben próbált védelmet nyújtani a kommunista ideológia szerint, és közös célt adott a nemzeteknek. A harmadik szembetűnő jellegzetessége a jugoszláv rendszernek az volt, hogy megpróbált a nemzeteknek és nemzetiségeknek minél több biztosítékot adni arra, hogy nem valósul meg a Jugoszláv Királyság idejének erős központi hatalma, ami szembeállította a domináns szerb nemzetet a többivel (főleg a horvátokkal). Ez az egyenlősítésre játszó politika megerősítette a szimbiózist a honvédelem és a politikai ideológia között. Azonban a nem-szláv kisebbségek és a szlávok között volt egy alapvető különbség, a szlávok önálló tagköztársaságokban élhettek, míg a nem-szláv kisebbségek csak autonóm területeken. Ezt elsősorban az albánok nehezményezték, akik lélekszámban meghaladták a legkisebb tagköztársaság Montenegró lélekszámát, és így ők is önálló tagköztársaság-státust szerettek volna maguknak.

A nacionalizmus volt-e a válasz a nemzeti kérdés hibás megoldására?

A jugoszláv kommunisták nem féltek beismerni, hogy a nacionalizmus éledőben volt, és hogy a soknemzetiségű jugoszláv állam számára a naciona-

lizmus állandó kihívást jelentett. Kezdetben a kultúrában és az oktatásban erősödött a nacionalizmus, a gazdaságban csak a gazdasági krízis idején jelent meg, mivel nem ugyanolyan mértékben érintette a különböző tagköztársaságokat és autonóm tartományokat. A marxista-leninista elméletet követve a jugoszláv kommunisták megkülönböztették egymástól a haladó és a reakciós nacionalizmust. A nacionalizmus akkor tekinthető haladónak, ha a gazdasági, kulturális és politikai függetlenségre törekszik egy olyan nemzetközi, regionális vagy nemzeti térben, amit csak néhány erős nemzet ural. A marxista-leninista tanítás szerint az egyenlő jogú nemzetek az alapjai a nemzetközi integrációnak és együttműködésnek. A nacionalizmus akkor reakciós, vélték, ha egy nemzet arra törekszik, hogy hegemon szerepbe kerüljön, és kiterjeszthesse uralmát a kisebb vagy gyengébb nemzetek fölött. A délszláv nemzetek történetében erre a gyakorlatra számos példa akadt, ezért ezt elkerülendő a második világháború után a jugoszláv állam újraalakításánál szövetségi típust hoztak létre, biztosítandó az önrendelkezés lehetőségét a nemzetek és kisebbségek számára. Természetesen voltak hívei a centralista törekvéseknek is, akik a decentralizálást csak mint a szétesést okozó erőt látták. Ők, főleg a krízis idején, azt állították, hogy a fejletlen tagállamok csak lassítják Jugoszlávia fejlődését, ezáltal visszahúzzák a fejlettebb tagköztársaságok gazdasági növekedését. Úgy vélték, hogy a kulturális önállóságok mellett megjelentek a gazdasági önállóságok is, amelyekkel a legfőbb gond az volt, hogy elutasították a kapcsolattartást egymással. A probléma később úgy is felmerült Koszovó esetében, hogyha megadják az autonóm tartománynak az önálló tagköztársaság státusát, akkor a többségben lévő albánok elnyomhatják az ott élő kisebbségeket. Egyre inkább úgy látszott a kommunisták számára, hogy a nemzeti önrendelkezés és a decentralizált államberendezkedés nem működik megfelelően. A legékeesebb példa az 1981-es koszovói válság volt, amit azzal próbáltak magyarázni, hogy a koszovói albánok körében nem volt meg a kellő bizalom a munkás öngazgatás irányában.

Kezdetben Jugoszláviában úgy gondolták, hogy rendszerük nemcsak saját helyzetüket oldja meg, hanem univerzálisan alkalmazható más többnemzetiségű országban is. Azonban a történelmi rossz tapasztalatok következtében ezek a népek nem rendelkeztek kellő bizalommal egy szövetségi állam sikeres fenntartásához. Mindezt tetézte, hogy a különböző nemzetek eltérő gazdasági helyzetben voltak, és nem volt soha semmilyen alku, amely tisztázta volna a különböző nemzetek egymáshoz való viszonyát; mindent a felszabadító háború hevületének emlékére alapoztak. A rendszer tökéletességében bízva minden kritikát reakciós nacionalizmusnak tekintettek, és nem számoltak azzal, hogy konfliktusok alakulhatnak ki a nemzetek között nyíltan vagy burkoltan. Úgy gondolták, hogy minden ellensé-

geskedés csak az osztályharc része lehet, de a munkásság egységes marad. A szerző szerint tehát a nacionalizmus nem az elhibázott nemzet politika hibájából fakadt, a szövetségi rendszernek elvileg jónak kellett volna lennie a nemzeti kérdés kezelésére. Azonban a kommunisták túlságosan ragaszkodtak az eredeti berendezkedéshez, és nem voltak hajlandó engedni Koszovó számára, hogy létrehozzon egy új tagköztársaságot. A jugoszláv rendszer kétszintes volt. Az első szinten a nemzetek közötti viszony volt, a másodikon pedig a nemzetek és nemzetiségek között.

Koszovó 1981

Az 1970-es, 80-as évek alatt, amelyek decentralizálás évtizedei voltak Jugoszláviában, egy népszerű mondóka keringett Koszovóban elsősorban az albánok körében, miszerint: „Mi dolgozunk, Belgrád épül”. Ez ugyan népszerű volt, de nem igaz, abban az értelemben, hogy a koszovói gazdasági erőfeszítések eredménye Belgrádba került volna. Valójában igazságosabb lett volna, ha a mondóka így hangzik: „Mi dolgozunk, Priština épül”. Ettől függetlenül a '70-es években egyre erősödött az albánok szerbellenes hangulata. Úgy érezték, hogy a központi állam nem kellő mértékben támogatja tartományuk fejlődését. Senki sem állította ugyan, hogy nem fejlődik Koszovó, de a gazdasági szakadék közte és az északabbra fekvő tagköztársaságok között egyre nőtt, ami az albánok körében kikezdte a decentralizált rendszer hitelességét. Az ellentét a különböző múltú és gazdaságú ország-részek között egyre csak nőtt, ami erősítette a nacionalizmus növekedését, és gyengítette a központi államot. A kommunistát szerették volna mindezeket a folyamatokat az osztályharc körébe utalni.

1981 tavaszán Koszovót erőszakos utcai tüntetések rázták meg, amelyekben főleg egyetemi diákok és munkanélküli diplomások vettek részt. Mindezt tetézte, hogy a tüntetők közül kilencvenezren a kommunista párt tagjai voltak. Ők jelentős részét tették ki a demonstráló fiataloknak. Ez elgondolkodásra készítette a kommunista vezetőket, mivel zavarba ejtő volt számukra, hogy egy önigazgatással rendelkező rendszerben hogyan lehet ekkora elégedetlenség. Arra a következtetésre jutottak, hogy a válság oka a rendszer kiforratlansága, csak egy teljesen fejlett szocialista társadalom képes megfelelően működni a szövetségi rendszerben. Ezután megpróbálták tovább erősíteni a tagköztársaságok önállóságát, és minél több forrást biztosítani erre. Ennek csak az lett a következménye, hogy nőtt az önállóságba vetett hit, és később ez adta a táptalaját a nemzetek közötti háborús konfliktusnak. Az 1981-es krízisért a koszovói vezetőket tették felelőssé, akik nem tudták hatékonyan működtetni a tartományt, és a foglalkoztatás-politikájukban túl magas volt a korrupciós és nepotikus esetek aránya. Valójában

a koszovói gazdaság nem tudott megfelelni a gazdaság és az infrastruktúra (például oktatás, egészségügy) kettős kihívásának. Koszovóban három terület növekedése okozott égető gondokat, a lakosságé, az urbanizációé és az oktatásé. Az albánok aránya a magasabb gyerekszám miatt nőtt, az oktatásban pedig nem a megfelelő szakmákban (mérnök, műszerész, természettudós), hanem a bölcsész és társadalomtudományi területeken nőtt a diplomások száma, akiknek viszont nem jutott munkahely, míg az előbbi szakmában munkaerőhiány lépett fel. A képzett, ám munkanélküli fiatalok tömege pedig ideális közeg volt a nacionalizmus erősödéséhez.

Második rész

Koszovó 2008. Mintakeresés a múltból és kihívások a jövő számára

A koszovói kormányzat és a nemzetközi közösség nagyon hasonló helyzettel áll szembe Koszovóban, mint amilyen a közelmúltban volt Jugoszlávia esete. A koszovói konfliktusban (1998-1999) mind az albánok, mind a szerbek úgy vettek részt – saját nézőpontjukból –, mint egy honvédő háborúban. Azonban a kialakult helyzetben mindkét csoportnak meg kellett volna állapodni a másikkal ahhoz, hogy a közös érdeküket képviselni tudják. Ugyanakkor a háborús szervezetek mind a mai napig tovább élnek. Például a 2007-es helyhatósági választásokon a korábbi Koszovói Felszabadító Hadsereg vezetőit több helyen polgármesterré választották, és más közéleti pozícióba is olyanok kerültek, akik korábban ehhez a szervezethez tartoztak. A konfliktust és az azt követő eseményeket mindkét fél mint elnyomást és kirekesztést érezte, és széles körű bizalmatlansággal viseltetett a másikkal szemben. Különösen jellemző volt ez azokra a szerb területekre, amelyek beékelődtek az albánok közé. A koszovói szerb kisebbséget nagyban segíti Szerbia támogatása, ennek következtében párhuzamos struktúrát építettek ki a koszovói állammal szemben. Az albánok a nemzetközi közösség segítségével megpróbálták egy államszervezetet felépíteni, és ebben a felügyeletet az ENSZ Koszovói Missziója (UNMIK) biztosítja. A kettős államstruktúrát mind az albánok, mind a nemzetközi közösség elfogadja hallgatólagosan, azonban a tapasztalat azt mutatja, hogy ez a berendezkedés csak növeli a bizalmatlanságot a két fél között, mivel egyik sem hajlandó elismerni a másik rendszerének jogosságát. De ki legitimálja az önálló Koszovó létrejöttét, ha a benne élők nem? A nemzetközi közösség határozta el az állam létrejöttét akkor, mikor a NATO bombázással rávette Szerbiát, hogy adja fel a területet, és nemzetközi támogatással létrehozták az államot fenntartó szervezeteket. Mindezt a 2008.

február 17-én kikiáltott függetlenség koronázta meg, amelyet Szerbia és a koszovói szerbek nem fogadtak el. Ezek az események az albánokat hozták a győztes szerepébe, aminek hatására már nemcsak saját érdekeiket szabad előtérbe helyezniük, hanem felelősséggel tartoznak az egész orszáért. Ez nagy feladat számukra, hiszen eddig mint kisebbség nem kellett arra törekedniük, hogy más kisebbség érdekeit szem előtt tartsák, hiszen a szerbek voltak többségben a változó nevű és méretű országban, ami eddig Koszovót jelentette. Ugyanakkor a koszovói szerbek számára is adott a lehetőség, hogy mint kisebbség kivegyék a részüket az állami életből, és éljenek törvényes jogaikkal. A párhuzamos berendezkedés viszont mindennek ellentmond. A szerbek önállóan kezelik az oktatást és az egészségügyet, a bíróságokat és saját rendfenntartó erőket alkalmaznak. A szerbiai választásokkal egy időben tartották meg a saját választásukat is. A nemzetközi közösség viszont szeretné, hogy a két fél legalább kölcsönösen elismerje egymást, és megállapodjon egymás helyzetéről. A megoldás, úgy tűnik egy decentralizált állam lenne, amely széles körű jogokat biztosít a tagnemzetiségeknek. Ez viszont aszimmetrikus viszonyt vetít előre, hiszen az albánok a lakosság több mint 90 százalékát adják ki. A helyzet nagy mértékben hasonlítana az egykori Jugoszlávia helyzetére. A valóságban viszont nincs egyezség a két fél között, és a cikkíró szerint egy nagyfokú önállóságot biztosító rendszer csak tovább erősítené a szakadást kívánó erőket, ezt a mostani gyakorlat is előre vetíti (a szerbek bojkottálják a politikai intézményeket 1999 óta, előtte az albánok tették ugyanezt). A kommunista örökség a megoldási kísérletekben tovább él, de ugyanúgy gyengévé teheti az államot a nemzetiségi érdekekkel szemben. Ráadásul az északi, szerbek lakta területek szinte már most is Szerbia részeként működnek, így az esetleges decentralizálás könnyen területi szakadáshoz vezethet. A decentralizálás feltétele a szerbek és albánok kiegyezése és jó viszonya egymással és a többi kisebbséggel (Koszovóban még élnek törökök, bosnyákok és egyéb muzulmán szlávok). Ezeknek a nem-szerb kisebbségeknek is több szerepet kellene vállalniuk a helyzet megoldásában, valamint a másik oldalról őket is nagyobb mértékben be kellene vonni a rendezésbe. Mindehhez arra is szükség van, hogy a koszovói szerbek kivételezett helyzete megszűnjön, hiszen ők sokkal több forrást és lehetőséget kapnak, mint amennyit az arányuk számukra biztosítana. Ezt jórészt annak köszönhetik, hogy a kettős struktúra révén jobbak a munkalehetőségeik és állami szolgáltatásban való részvételi lehetőségeik, amit még fokoz az is, hogy gyakran két oldalról is kapnak támogatást, mind Prištinából, mind Belgrádból. Az integráció kérdésében az albánok úgy látják, hogy a szerbeknek nagyobb mértékben kellene részt venniük az új állam közéletében, míg a szerbek ezt úgy érzékelik, hogy az albánok növelni akarják elnyomásukat. Úgy tűnik, mégis

a decentralizálás lehet az egyetlen járható út, amelyet a kettős struktúra már előrejelez. Mindehhez szükség lesz azonban Belgrád támogatására is, amely eddig úgy kezelte a szerb részeket, mint saját területeit. A megállapodás gátját képezheti még, hogy a két fél nem tud megegyezni a határok pontos meghúzásában. A szerbek már most több helyen nehezményezik az albánok tulajdonszerzését, és erőszakról beszélnek, amellyel az albánok át akarják rajzolni az etnikai térképet. Minden ilyen vita és a két fél közötti kommunikáció és megegyezés hiánya csak késlelteti a megállapodás megszületését, és a két fél közötti bizalom kialakulását.

Végkövetkeztetések

A jugoszláv rendszer feltűnő sajátossága volt a decentralizált rendszer, amely látszólag egyenlő jogokat biztosított a tagköztársaságoknak és az autonóm tartományoknak. Valójában a fejlettebb északi tagköztársaságok az erőviszonyok egyenlőtlensége miatt nagyobb hatalmat gyakoroltak. Amikor az albánok első nem-szláv nemzetiségként ki szeretnék volna harcolni, hogy autonóm tartományuk, Koszovó is alakuljon át tagköztársasággá, akkor a többi tagköztársaság, főleg a szerbek és a horvátok megakadályozták ezt, ami már erősen mutatta, hogy a rendszert a partikuláris nemzeti önértékek erősen kikezdték. A független Koszovó hasonló helyzetet örökölt, ebben a nemzetek nem rendelkeznek azonos mértékű erőforrásokkal. Az albánok mint a lakosság túlnyomó többsége és a szerbek, akik egykor még az államalkotó nemzet voltak és háborús viszonyban voltak az albánokkal, külön-külön hivatalokat és államigazgatást szerveznek, amely viszont fenntartja a bizalmatlan és ellenséges viszonyt a két nemzet között. A cél egy olyan decentralizált állam kialakítása lenne, ahol a kisebbségi jogokat maximálisan tiszteletben tartva, mégis egységes államberendezkedés jönne létre. A területi felosztásnál létre kellene hozni vegyes igazgatású területeket is, amelyek ügyei felett a nemzetközi közösség gyámkodna. Jó lenne, ha mindkét fél engedne a közös megállapodások kialakítása érdekében, és ha Priština és a nemzetközi közösség végre nem hunyna szemet a kettős berendezkedés felett.

Lajtai Mátyás

„Integráció a változatosság fenntartásával a modern Nagy Britanniában”:

Az Új Munkáspárt nemzet, bevándorlás és menedék képe

Squire, Vicki: 'Integration with diversity in modern Britain': New Labour on nationality, immigration and asylum=Journal of Political Ideologies (2005) Vol. 10 No.1,51-74. p.

Bevezetés

A faji kapcsolatok terén elért eredménye az Új Munkáspártnak ambiciózusnak mondható. Egyik oldalról elmondható, hogy soha nem volt ilyen erős Nagy Britanniában a rasszizmus elleni küzdelem, másik oldalról a menekültpolitikában alkalmazott új eljárások ideológiai sikot biztosítanak a rasszista indítékú kizárás elfogadására. A nemkívánatos menekültekkel való bánásmód, ahogy függő helyzetű gyerekként kezelik őket, az Új Munkáspárt a menekültgyűhöz való hozzáállásának árnyoldalaira mutat rá. Mindeközben nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy az ország határain belül elfojtsák a rasszizmust. Az elemzésében a szerző két tézist vizsgál. Az első, hogy az Új Munkáspárt válasza a bevándorlás kérdésében egy a nemzet monokulturális elképzelésén alapszik. A 2002-es Fehér Könyv példamutató ebben az értelemben. A belügyminiszter, David Blunkett szerint a nemzet egységes multikulturális egész, amely az integráción és a sokféleségen alapszik, és ezt a biztos határok biztosítják. A szerző szerint ez kirekesztő, rasszista alapokon nyugvó elképzelés, valójában egy „fehér szívű” monokulturális rendszer, ahol a sokszínűség és az integritás valójában korlátozott homogenizálás, „asszimiláció szegregáción keresztül”. A második tézis, hogy ugyan rejtett a monokulturális nemzet koncepció, mégis ez megfosztja haladó voltától az Új Munkáspárt eredményeit, és megerősíti a kirekesztést a bevándorlókkal szemben. A szerző amellet érvel, hogy az antirasszista eredmények így erősen korlátozottak.

A tanulmány négy részre oszlik. Az elsőben egy rövid történeti áttekintést nyújt a szerző, amelyben bemutatja huszadik századi bevándorláspolitikai változását Nagy Britanniában. A második, módszertani részben bemutatja, hogy az Új Munkáspárt „integrációja és sokszínűsége” normatívan megterhelt megközelítés, amelyet kritikailag elemez a dekonstruktív diskurzus elméleti megközelítésből. A harmadik rész két alrészre tagolódik. Az elsőben bemutatja, hogy az Új Munkáspárt monokulturális megközelítése a nemzet és a bevándorló közötti hierarchikus kapcsolatra

épül, ami kritikailag felfordítható; a másodikban bemutatja, hogy ez a hierarchikus kapcsolat a befogadás, kirekesztés mértékében nyilvánul meg. Végezetül mindent egybevetve értékeli az Új Munkáspárt „haladó” multikulturalizmusát.

Korlátozó bevándorlás-ellenőrzés és a multikulturalizmus fejlődése

Ha visszatekintünk a huszadik századi migráció ellenőrzésének a fejlődésére, azt láthatjuk, miként nő meg a szerepe a bevándorlás ellenőrzésének a határokon. Az első, 1905-ben elfogadott korlátozást a kelet-európai pogromok elől menekülő zsidókkal szemben vezették be. Ez komoly nézőpontváltás következménye volt, mert szemben állt a tizenkilencedik század liberális szemszögével, amely a korlátozást nem helyénvalónak és szükségtelennek tartotta. A korlátozás felé az mozdította el a brit hatóságokat, hogy a betelepülni vágyó zsidókat koszosnak, betegségterjesztőnek, túl szaporának és bűnözésre hajlamosnak tartották. Az 1950-es, 60-as években hasonló folyamatok játszódtak le, ezúttal az ázsiai és afro-karibi „színes” nemzetközösségi bevándorlók esetében, akik félelmet keltettek termékenységükkel, betegségeikkel és kriminalitásukkal. 1959 és 1961 között egy bizottság vizsgálta a fenti problémákat, kiegészítve a munkanélküliség és az etnikai feszültségek témakörével. Azon kisszámú betelepülő, aki viszont asszimilálódni akart, szívélyes fogadtatásra talált. Az 1960-as évek második fele kulcsfontosságú volt a bevándorláspolitika szempontjából, mivel ekkor került a faji kérdés a középpontba. A faji kapcsolatok kiegyensúlyozottságára hivatkozva szigorítottak a bevándorlás menetén. Az 1970-es években vált a multikulturalizmus köztémává, és ennek hatására az évtized alatt a brit nemzet több fajú, több etnikumú, több hitű, több kultúrájú nép lett. A '60-as évek végén ráadásul megtört az asszimilációs politika is, felváltotta az integrálás feladata, amely már nem akart mindenkiből britet faragni, inkább csak toleráns légkört szeretett volna kialakítani. Azonban ez nem jelentette azt, hogy a határok átjárhatóbbá váltak volna. A bevándorlás ellenőrzésnél továbbra is szempont maradt az asszimilálódás kérdése. Az 1980-as években a multikulturalizmus és a bevándorlás politikája folyamatosan elvált egymástól, és a növekvő eltérés a kultúra főáramától csak az állampolgársággal bíró személyeket illették meg, az újonnan betelepülni vágyókat nem. A további intézkedések fokozták az illegális bevándorlókkal szemben való fellépés eszközeinek és szigorának a mértékét. Az Új Munkáspárt „nemzetiség, bevándorlás és menedék” programjának az volt a célja, hogy a brit társadalom és közélet elmozduljon a multikulturális haladás irányába.

Az Új Munkáspárt normatív modelljének rekonstrukciója

Az Új Munkáspárt első kormányzati ciklusának elején a sokszínűség – mint a nemzet a közösségek közösségeként való – ünneplése volt jelen. Megpróbálták a helyi közösségeken belül előmozdítani a sokszínűség mértékét. Azonban ez nem igazán sikerült, a sokszínűségből inkább egyesítés lett, és inkább visszafordulás volt a reakciós asszimilációhoz. Ennek bemutatásához Berry a menekült akulturálódás-modelljét használja a szerző, ami négy lehetőséget tartalmaz: 1. integrálódás, 2. asszimilálódás, 3. szegregálás, 4. marginalizálás. Berry modelljében két kulcskérdés van. Először is az egyén mennyiben tartja meg identitását; másodszor, mindenki máshoz képest mennyire sikerül megtartani a kapcsolatot a többségi társadalommal. A mi esetünkre vetítve ezt a két kérdést: 1. A bevándorlók meg tudják-e tartani sokféle identitásukat? 2. Fennáll-e kapcsolat a bevándorlók és a befogadó közösség között? Az integráció mindkét kérdésre pozitív választ feltételez, a marginalizálás mindkettőre negatívot. Az asszimiláció az első kérdésre nem, míg a másodikra igent feltételez, a szegregáció pedig az elsőre igent, a másodikra pedig nemet. Az Új Munkáspárt a saját meghatározásában két dolgot kívánt hangsúlyozni: azt, hogy annak az elkerülésére törekszik, hogy felszámolja a letelepedők kulturális örökségét és nyelvét, illetve hogy biztosítja azokat az eszközöket az oktatás és a foglalkoztatás által, amelyek lehetővé teszik a bevándorlók beilleszkedését a fogadó társadalomba. Ha az asszimiláció felől vizsgáljuk a fenti két elvárást, akkor azt láthatjuk, hogy az asszimiláció annyiban jó, hogy könnyíti a beilleszkedést, annyiban viszont rossz, hogy csökkenti a multikulturalitást. A szegregáció ennek éppen az ellentettjeként hat.

Az Új Munkáspárt menekült diskurzusának kiértékelése

A cikk írója szerint az Új Munkáspárt korlátozó menekült politikát folytat, amelyet az is bizonyít, hogy a bevándorláspolitikát elsősorban, mint a lakosság megvédése a veszélyes és káros elemektől jelenik meg. Az „igazi” bevándorló a politikai menekült és a munkaerő, míg mindenki más az illegális bevándorló széles skálájához tartozik, amely magába foglalja a politikai és a gazdasági szempontokat is, és kihívást jelent a brit menekültügyi rendszerre. Azért van szükség biztosított határookra, hogy ezeket a nemkívánatos elemeket kiszűrjék. Ebben a koncepcióban a menekültek lényegében a nemzettel ellentétes oldalra kerülnek. Ők a „tisztességtelen” menekültek, akik vissza akarnak élni a brit vendégszeretettel. Ebből a koncepcióból kialakul egy szembenállás a határon belüli multikulturális élet és a kulturálisan egységes és minden mást kiszűrő határ között. A nemzetál-

lam szuverenitása megkérdőjelezhetetlen, és a tisztas brit identitás feltétlen megvédendő. A nemzet felsőbb pozícióba kerül a bevándorlással szemben. És miként vélekedik az Új Munkáspárt a bevándorlás kérdésében? A globalizáció és a haladó demokrácia korában a bevándorlás és a sokszínűség fokozódik, legalábbis ezt állítják, mégis a bevándorlás ellenőrzése mást mutat. Valójában tehát az Új Munkáspárt tevékenysége egy monokulturális nemzetképet követ és a Fehér Könyv elveinek félremagyarázása. A „békés menedék” és az „integráció és sokszínűség” a valóságban azt jelenti, hogy békés menedék azoknak, akik bent vannak és asszimilálódtak, és szegregáció azok számára, akik nem.

A távolság mértéke

A szerző ebben a részben arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, hogy az Új Munkáspárt által követett eljárások miként is vannak összhangban egy monokulturális, a szegregációt és a nemzeti integrációt homogénean kezelő ideológiával.

A külső ellenőrzés, amely arra lenne hivatott, hogy megvédjen még a veszély belépése előtt, a menekülteket már azelőtt két részre osztja, mielőtt megérkeznének. Külön kezelik, a politikai és a gazdasági menekülteket. Az ellenőrzés már szinte a bevándorló elindulásakor megkezdődik, vízum, reptéri ellenőrzés, ujjlenyomat stb. A migráció-menedzselés a szervezetlen migrálás felszámolására törekszik, és a nyugati államok együttesen próbálják így felügyeletük alá vonni a politikai és a gazdasági migrációt. Minden eszközt bevetnek a nem kívánatos vendégek felkutatására és elriasztására. Leginkább csak azokat fogadja kedvezően a kormány, akik könnyen beolvashatók a brit társadalomba. Azok a személyek akik, megfelelő képzéssel rendelkeznek, és segítségére tudnak lenni Nagy Britanniának a globális gazdasági versenyben – azok szívesen látott bevándorlók. Ők nemcsak veszélytelenek, de egyenesen szükségesek is az ország számára. A migráns tehát nem áll teljesen ellentétes pozícióban a nemzettel, vannak olyan migránsok, akik mássága gyorsan asszimilálható. A nem „hasznos” bevándorlók élesen elkülönülnek az előbbi csoporttól; ők csempészek, és illegális bevándorlóként jelennek meg a közbeszédben. Ők tiltott belépők, akik tiltott munkát végeznek az országban, ráadásul adóelkerülők. Őket el kell különíteni a nemzet többi részétől. A kiutasítással, visszatelepítéssel és más eljárásokkal megszabadulnak tőlük, ezáltal fenntartva a szegregálás és asszimilálás elvét, amelyet a kormányzat követ, a menekültek jelentette terhet megosztva Európa más országaival. Ezáltal Nagy Britanniába csak gazdaságilag gyorsan asszimilálható gazdasági bevándorló, és szűrt poli-

तिकai menekült települhet le. Mindez egyáltalán nem az „integritás és sokszínűség”, és a multikulturalizmus kialakításának az elvét követi

A belső ellenőrzést úgy lehetne definiálni, mint kontrollt az „ellenségek” felett a belepésük pillanatától az állampolgárságuk elnyeréséig. Az asszimilációs törekvések valójában nemcsak a külső ellenőrzésnél, hanem a belsónél is érvényesülnek. Mindenkit, aki nem hajlandó beépülni a társadalomba, megpróbálják kiszűrni. A betelepülőket ráadásul szétszórják, ezáltal könnyebben ellenőrizhetővé válnak. A betelepülni vágyókat ezen kívül különböző a szállásokon helyezik el, annak megfelelően, hogy mi lesz a későbbi sorsuk. Ezekben a helyeken természetesen megfigyelés és felügyelet alatt vannak. Ezek után nézzük a migránsok és a fogadó társadalom kapcsolatát. A munkához nem jutó és az utcán csatangoló migránsokat az elhelyezésükre szánt központok révén kívánják elfogni és „helyes”, „értelmes” elfoglaltságra bírni. Az Új Munkáspárt hiába hirdeti azt, hogy megpróbálja eltávolítani egymástól a börtönt és a menekültügyet, mégis a felügyelet és az elkülönítés módszerét alkalmazza a bevándorlókkal szemben. Aki pedig nem viselkedik megfelelően könnyen egy visszatelepítő központban találhatja magát. Ahhoz, hogy egy menekült, vagy betelepülő a brit állampolgárság közelébe kerüljön, el kell sajátítania az angol nyelvet vagy életmódot, mindezt nem annyira a sokszínűsége törekvés, mint inkább az asszimilálás fajtájának tartanánk. Valójában tehát az Új Munkáspárt örül, hogy „felszámolja a letelepedők kulturális örökségét és nyelvét”. Összességében az Új Munkáspárt válasza a migráció kérdésére xenofób, rasszista válasznak tűnik.

Véggövetkeztetések

A szerző újra összefoglalja sommás véleményét az Új Munkáspárt által hirdetett sokszínűség támogatása és a valóság között, amelyet mint xenofób-rasszista eljárást ír le. Úgy véli, hogy az Új Munkáspárt által hirdetett multikulturalizmus csak póz. Semmiféle liberális elvek nem érvényesülnek a bevándorláspolitikájukban, ehelyett csak erősítették a kirekesztést szolgáló szigorú határellenőrzést, megnövelve a hatóságok jogköreit. A nemzetképük teljesen ellentmond egy multikulturális nemzet-koncepció felfogásának, ezáltal nem is segíthetik elő a multikulturális brit közélet kialakulását. Politikájuk sokkal inkább reakciónak, mint haladónak mondható.

Lajtai Mátyás

Az iszlám jelentősége a csecsen nemzeti öntudatban

Swirszcz, Johanna: The Role of Islam in Chechen National Identity = Nationalities Papers, 37. évfolyam, 2009. január, 1. szám, 59-88. p.

A csecsenek a történelem során végig szoros kapcsolatban álltak a szúfi ideológiával, amelynek képviselői, a szúfi misztikusok a muszlim vallás fő irányához képest toleránsabb megközelítést alkalmazva, az egyént helyezték előtérbe, és egy tágabb értelemben vett, egyetemes testvériség tagjaiként értelmezték a helyi közösségeket, éppen amikor a muszlim hit térhódításával egyre nagyobb ellenállásba ütközött a muszlim vezetők törekvése, hogy ugyanazokat a törvényeket és szokásokat erőltessék olyan csoportokra, amelyeknek már megvolt a saját társadalmi szerveződésük és hierarchiájuk. Az erőltetett uniformitással szemben a szúfi ideológia az istennel kapcsolatos személyes, egyéni élményeket helyezte a középpontba. A csecsen nemzeti öntudat és a szúfi ideológia kapcsolata egyértelműen nyomon követhető a történelem folyamán, kérdés azonban, hogy csecsennek lenni és muszlimnak lenni mekkora mértékben jelenti ugyanazt. Az iszlám szent törvényeinek szigorú követése jelenti-e vajon egy csecsen számára a vallásosságot? A csecsenek, noha elutasítják a saría társadalomra vonatkozó értelmezését és alkalmazását, muszlimnak vallják magukat.

A csecsenek az iszlám vallást az oroszok elleni összefogás és küzdelem eszközeként fogadták el, és a folyamat során világnézetük teljesen átalakult. Ősi formájában a csecsen nacionalizmus cseppet sem hasonlított a fogalom nyugati értelmezése szerinti fogalomra. A klánok nagy csoportjaiban az átfogó nemzetségi öntudatot inkább a birtokkapcsolatok határozták meg, nem a vérokonság. A csecsenek egyfajta katonai demokráciában éltek, békeidőben a klánok felett nem állt összefogó, egyedi hatalom, a klánok nem szerveződtek testvériségekbe. Vérontások és vérbosszúk miatt nem volt ritka a nagy csoportok közötti ellenségeskedés sem. Ha azonban ellenség bukkant fel a láthatáron, a klánok, még az ellenségeskedők is, összeültek, és katonai vezetőt választottak. Az orosz hódításig a csecsenek nem rendelkeztek központosított politikai rendszerrel. A hatalmas orosz birodalommal szemben azonban a laza katonai szerveződés elégtelennek bizonyult. A csecsenek egy bürokratikus rendszer és egy állandó hadsereg kiépítésére kényszerültek. A klánok egyesítéséhez a vezérelvet az iszlám-ban, azon belül is elsősorban a szúfi testvériségekben találták meg. Noha az iszlám nem volt elegendő a cári hatalommal szemben, a csecsen nép hű maradt új világszemléletéhez. A csecsenek titokban találkoztak és gyakorolták vallásukat, amely még népszerűbb lett, amikor a szovjet hatalom

betiltotta a szúfi rendeket. A Szovjetunió bukása után a csecsenek ismét nyíltan gyakorolhatták a muszlim vallást.

A csecsenekre jellemző hegyvidéki ellenállás történelmi áttekintése azt mutatja, hogy a csecseneknek nem volt mindig „szüksége” az iszlámra a kivülállókkal szembeni ellenállás megszervezéséhez. A csecsenek ugyanakkor a vallást és annak külső megnyilvánulásait, a vallási jelképeket ön- és világképük formálására használják. A csecsenek nemzeti hősei mindnyájan annak köszönhetik hírnevüket, hogy megpróbálták összefogni népüket az oroszokkal szemben, és mind az iszlám zászlaja alatt tették ezt. A csecsen hősök sorában Imam Mansur volt az első, ő vezette először az egyesített csecsen erőket az orosz cári hatalom ellen. A szovjet időszakban a nevét is tilos volt említeni, Csecsenföld függetlenségének kikiáltása után azonban még egy repülőteret is elneveztek róla Groznij közelében. Shamil szintén jelentős, de ellentmondásos nemzeti hős volt, aki megközelítőleg húsz évig uralkodott a Kaukázus felett, miután 1834-ben vezetővé, *imámmá* kiáltotta ki magát. Az általa kialakított, hatékony államszervezet támogatta a csecseneket kulturális és vallási függetlenségük védelmezésében, sok csecsen azonban nem tudta Shamilt elfogadni vezetőjeként és árulónak tartotta, mert Shamil, elfogatását követően, hűséget fogadott a cárnak.

A csecsenek azonban többé már nem vágnak karizmatikus nemzeti hősökre, akik az ellenállást szervezik. A vallási fundamentalizmus veszélyeinek és a média propagandájának következtében jelenlegi függetlenségi küzdelmük politikai vezetők és vallási szélsőségesek háborújává vált, és ennek a csecsenek nemzeti érzülete látta kárát. Például a szovjet időszak eseményeiből levonva a tanulságot, miszerint a Kaukázus északi területein a vallás elnyomásának leghatékonyabb eszköze, ha támogatjuk azt, ma a Kreml által támogatott csecsen eljárók nyíltan részt vesznek *dhikreken*, szertartásos könyörgéseken az Istenhez. Ramzan Kadyrov, Csecsenföld fiatal elnöke, bizonyítottan lépéseket tesz annak érdekében, hogy a vallási vezetőkre jellemző személyi kultuszt építsen ki maga körül, amellyel erősítheti kapcsolatát a csecsen néppel. A folyamatos támadások ellenére, miszerint politikai előnyök megszerzésére használja az iszlámot, Kadyrov puskát ropogatva nyilvános *dhikreken* vesz részt, támogatja a vallási szentélyek látogatását, sőt, maga is látogatja azokat, és kiáll a közszférában dolgozó nők kötelező fejkendőviselése mellett is. Ami a vallási fundamentalizmust illeti, a szeparatista csecsen harcosok, miután belátták, hogy a nyugati kormányokra nem számíthatnak a függetlenségért folyó harcban, elkezdtek bármilyen elérhető pénzügyi és technológiai segítséget megkapni, és kapva kaptak az afganisztáni arab fegyveresek által felajánlott támogatáson. A fundamentalista harcosok kevésbé számbeli, mint inkább elszántság- és eszközbeli fellendülése negatív hatással volt a csecsen füg-

getlenségi törekvésekre. Felmerült a kérdés, hogy az iszlám milyen szerepet kell, hogy játsszon a független csecsen identitás kialakításában. A legtöbb csecsen úgy érzi, a szélsőséges gondolkodás, a dzsihád kikiáltása, valamint egy Kaukázusi Emirátus létrehozásának támogatása nem egyeztethető össze a csecsen öntudattal. Az állampolgárok többsége felismerte, hogy az erőszak elsődleges oka a szélsőséges gondolkodás, és elhatárolja magát ezektől az ideológiáktól.

Amikor a csecsen nemzeti öntudat vallási tényezőjét akarjuk megnevezni, két szempontból is megközelíthetjük a kérdést. Nevezhetjük a csecseneket vallási harcosoknak, akik minden „hitetlen” ellen háborút hirdettek, vagy láthatunk bennük sajnálatraméltó, civilizálatlan embereket, akik külső politikai befolyás alatt szenvednek. Az, hogy miként és mikor fordultak az iszlám felé, nem bír különösebb jelentőséggel; nemzeti identitásuk és vallásuk összefonódásának kérdésére úgy kaphatunk legegyszerűbben választ, ha azt figyeljük meg, hogyan látják a csecsenek saját világukat. A csecsenek mindenekelőtt muszlimnak tartják magukat, és valóban, számukra keresztény nem lehet csecsen. Bizonyos helyeket vallási szentélyekké avattak, és folyamatosan látogatják őket. Az iszlám szimbolikát alkalmazzák zászlójukon és címerükben. A Szovjetunió bukása lehetővé tette számukra, hogy érzéseiket újra szabadon kifejezésre juttassák, és az elmúlt 15 évben Csecsenföldön épült emlékművek és mecsetek azt bizonyítják, hogy a csecsen nép a vallási szimbolizmus mellett tette le a voksát. A vallási élet újjáéledése számukra nemzeti kultúrájuk visszanyerését jelentette, kultúrájuk egyik alappillére a vallás. Kultúra és vallás különböző alakokban, emlékművekben, szertartásokban ölt testet; ezek a szimbólumok testesítik meg a csecsen öntudatot.

Dézi Tímea

Pályamódosítást a török csatlakozási folyamatban!

Silberhorn, Thomas: Tertium datur – Zum Antrag der Türkei auf EU-Mitgliedschaft. = Politische Studien. Jg. 60. 2009. H. 423. 42-49. p.

Törökország 2001-től folyamatba vett csatlakozási kérelme az első, amellyel egy tagjelölt Európa-szerte erősen megosztja a közvéleményt, Németországon belül pedig – ahol bő tapasztalat gyűlt fel a török migrációval kapcsolatban – a lakosság biztos többségének határozott ellenérzését váltja ki. (Lásd az eurobarométer-méréseket.) A közös keresztény-humanista

gyökerekre tekintő, a modern demokrácia-eszményt magáénak valló Európa számára szekularizált viszonyai, modern színezetű parlamentarizmusa ellenére, idegen Törökország orientális arculata és mohamedán kultúrája csakúgy, mint a hatalomgyakorlás oldaláról a szabadságjogok helyenként durva áthágása. Az államközösség, bizalmat előlegezve, közös akarattal mégis zöld jelzést adott a csatlakozási és transzformációs folyamatnak, amely természetesen megfelelő reformokat, illetve politikai és jogi normakövetést irányoz elő a tagjelölt számára. A döntés figyelembe vette, hogy a NATO-tagság geopolitikailag régóta összeköti Törökországot Európával, továbbá, hogy hagyományos gazdasági, piaci együttműködés is (Ankarai Egyezmény, 1963), 1996 óta pedig vámunió kapcsolja össze a fejlett Nyugattal. A gazdasági motívum kellő nyomatókat kapott olyan kormányok (London, Prága) részéről, amelyek egészében az unió végcélját is a laza gazdasági együttműködésben képzelnék el. A törökországi felkészülés kardinális kérdései: a politikai szerepvállalás hagyományát őrző hadsereg polgári ellenőrzésének megteremtése, a szabadságjogok teljes körű biztosítása, a kettéosztott Ciprushoz fűződő viszony rendezése.

A csatlakozási folyamat optimális esetben húzóerőt jelenthetne az elmaradásban lévő reformok és döntések számára. A gyakorlat azonban azt mutatja: Ankara egyelőre nem siet a kötelezettségekkel, amiért is Brüsszelt megfelelő kritika éri a bizalom nagyvonalú megelőlegezéséért. A késedelem alapvető oka: a kormány cselekvési tere beszűkül az iszlamista-konzervatív előretörés következtében, ami jelentősen fékezi a kemali örökség szelleméhez méltó továbblépést. Ilyen körülmények között tartani lehet attól, hogy a csatlakozási folyamat megfeneklik. Egy visszafordíthatatlan iszlamista fordulat súlyosan diszkreditálná az erőfeszítéseket, akár ha az unió, akár ha Törökország felmondaná a csatlakozási folyamatot, nem beszélve azokról a komplikációkról, amelyek az esetleges taggá válás után jelentkeznének hasonló esetben. Mindenekelőtt óriási biztonsági kockázatot jelentenének a közvetlen szíriai, iraki és iráni határvonalak mint uniós határok.

Brüsszel teljes jogú tagságot célzó folyamatra szerződött a török állammal, jóllehet konkrét ütemezés nélkül. Az időközben csak szaporodó bizonytalansági tényezők ismeretében mindazonáltal felettébb aggályosak a távlatok: féltő, hogy a megvalósuló török tagság szétfeszítené az uniós kereteket, de legalább is felemésztené azt a csekély kohéziós erőt, ami ma még tetten érhető benne. Tekintettel az unió viszonyaiban csakúgy, mint a törökországi szintéren fellelhető ellentmondásokra, ajánlatos lenne még idejében stratégiát váltani, és a „mindent vagy semmit” kockázata helyett egy biztonságosabb középúton továbbhaladni. Az EU-hoz kapcsolódó együttműködési-integrációs formák diverzifikálása a konkrét

esetek sajátosságainak megfelelő, szorosabb és lazább társulás között önmagában esedékes váltás lenne a további balkáni vagy keleti bővítés jövője szempontjából is. Ami Törökországot illeti, többféle modell jöhetne szóba a különleges partnerségtől a szakaszos integrációig, ezek ráadásul ráépíthetők a meglévő, fentebb említett együttműködési elemekre, illetve folyamat közben alakíthatók a mindenkori aktuális körülményeknek, feltételeknek és szempontoknak megfelelően. A legcélravezetőbb, a felek érdekeit leginkább kielégítő modell körültekintő kimunkálása Brüsszel és Ankara közös felelőssége, de helye van a mérlegelésben a legszélesebb közvéleménynek is.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Nemzetközi „utánpótlás” a szlovén irodalomnak avagy hogyan lesznek idegenekből szlovén írók, költők?

Kondrič Horvat, Vesna: *Wie wird ein Österreicher zum slowenischen Dichter? Über Ludwig Hartinger und Erica Johnson Debeljak. = Literatur und Kritik. 2008. H. 427/28. 31-36. p.*

A maribori filológus asszony cikke két különös irodalmi nyelvhasználatot elemez. Mindkét esetben a „kedvezményezett” természetesen a szlovén irodalom. Szó van egyszer az elképesztően sokoldalú osztrák irodalomszervező, gondolkodó, költő, fordító Ludwig Hartingerről. Hartinger hírnevét szerteágazó közép-európai kapcsolatai öregbítik. A '90-es években egyik elindítója annak a sorozatnak, amelyet szerkesztői a politikai blokk „ölelő” karjaiból kiszabadult népek és irodalmak nyugat-európai felfedezésének szenteltek (*Das Buch der Ränder – 'A peremek könyve'*). Nem véletlenül kapta meg elsőként, 2004-ben a Közép-Európa Ösztönzéséért nemzetközi elismerést. A legszorosabb kapcsolatok azonban Szlovéniához fűzik. A ma ötvenvalahány éves Hartinger még fiatalon, márkás francia fordítás (Marc Alyn) alapján ismerkedett meg az oly rövid életű modernista szlovén költő, Srečko Kosovel (1904-1926) életművével, és ettől kezdve a szlovén irodalom és a szlovén nyelv fokozatosan tájékozódásának középpontjába került. Mondani sem kell: maradéktalanul eredeti szemlélettel közelített a másik kultúrához. Maga először is németre kezdte fordítani Kosovelt és a szlovén költészet más képviselőit, majd a nyelvi, szemléletbeli azonosulás olyannyira hézagtalanná vált, hogy a maga személyében költőként is megszólalt szlovénül, pontosabban: éppen szlovén nyelven mutatkozott be költőként (*Ostrina bilk – 'A fűszálak éle'*, 2006), anélkül, hogy ennek e műfajban markánsabb anyanyelvi előzménye lett volna. A jövevény költő alapvető tapasztalata: a másik nyelvvel egy új, második ént kapott.

A legbenső személyes megnyilatkozás sajátos nyelv váltása Hartingernél a szerző szemében az interkulturalizmus dinamikus válfaját megjelenítő, Wolfgang Welsch által csak nemrégiben elindított transzkulturalizmus-elmélet igazának fényes gyakorlati bizonyítéka. A cikk nem sorolja

fel Hartinger nemzetközi kapcsolatai sorában, de itt megemlítjük a magyar Márton Lászlót, aki a Batsányi linzi száműzetésének szentelt és Hartinger által kiadott metaelbeszélését német nyelvre váltva formálja meg (*Die fliehende Minerva, oder Die letzten Tage des Verbannten*, 1997; magyarul: A menekülő Minerva avagy a száműzött utolsó napjai címmel a 2000 című folyóirat következő évi 4. számában), s ezzel valami hasonlót művel a másik nyelvi közegben, mint osztrák partnere a szlovénban.

A másik rendkívüli történet a San Franciscóból elszármazott Erica Johnson Debeljak nevéhez fűződik, aki Aleš Debeljak íróval házasságot kötve került Szlovéniába, és nemcsak szlovéniai, balkáni beszámolókat küldt hazájába vagy fordít szlovén irodalmat angolra, de maga is megszólal férje, és nem utolsósorban Srečko Kosovel nyelvén. (A Kosovel-élmény összeköti őt Hartingerrel is.) Erica Debeljak egyebek között kiadott egy önéletrajzi vallomást belső integrálódásáról és egy Kosovelről írt vallomásesszét szlovénul, ezeket utóbb megjelentette angol nyelven is: *Foreigner in the House of Natives* ('Idegen a bennszülöttek között', 1999); *Srečko Kosovel: The Poet and I* ('S. K.' – a költő meg én', 2004). Ez a másik történet is híven példázza a különböző kultúrák egyetemesen átváltható érdemét és ezen keresztül rejtett, felszín alatti egymásba fonódását. A rálatálás csak a mobilitás és a közelítés bátorságának kérdése.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Kisebbségek kultúrája

Civilizációs szintézis: egy elméleti modell

Spyridonidis, Ilias G.: Civilization Synthesis: A Theoretical Model Based on Systemic Approach that Describes the Cultural Influence Phenomenon = Review of International Affaires, 2008. január-március, 1129. szám, 3-9. p.

Civilizáció és civilizációk

A civilizáció meghatározása komoly akadályokba ütközött a múltban. Az ellentmondások alapvetően arra vezethetők vissza, hogy a civilizáció fogalmát rengetegféleképpen értelmezik. Ahhoz, hogy világosabb és kielégítőbb választ találjunk a civilizáció fogalmának kérdésére, fontos megvizsgálnunk, hogy mivel foglalatostkodnak azok a szakemberek, akik a kultúrához kapcsolódó tudományágakkal foglalkoznak: jelentésrendszereket vizsgálnak. (Jelentésrendszer lehet egy művészeti ág, egy vallás, egy eljárás, egy alkotás, egy nyelv, egy használat, egy érték...) Érdekes és fontos mindehhez lakonikusan hozzátenni, hogy a kultúra a jelentések, értékek és művészetek összetett és állandóan változó rendszere, a kultúra jelentése éppen ezért vesz időről-időre új irányt, ahogy magával, a kultúrával együtt változik.

A kultúra nem halhatatlan. Épp ellenkezőleg, az esetek többségében egy kulturális rendszernek van kezdete, bizonyos formát ölt, adott irányba fejlődik, fénykorát éli, időnként hanyatlóban van, majd ismét megerősödik, gyakran kiöregszik, megváltozik, és néha ki is hal, de egykori létének minden emléke csak ritkán tűnik el teljesen. Például egyes ősi amerikai kultúrák nyom nélkül eltűntek ugyan, mások azonban megváltoztak, átalakultak a túlélés érdekében, és az adott földrajzi területen újonnan felbukkanó civilizációkba olvadtak be.

Az elméleti modell elemzése a kultúra minden szintjét vizsgálja:

1. emberi kultúrát – a teljes, globális civilizációt,
2. az öt alapelemet – a nagy civilizációkat (kínai, indiai, európai, iszlám, afrikai),

3. nemzeti kultúrákat – az államok kultúrái (olasz, svéd, bolgár),
4. térségi kultúrákat (flamand, kurd, korzikai),
5. helyi kultúrákat (a walser, az olaszországi Resia folyó mentén élő szlovének kultúrája, ujjur kultúra Törökországban).

Ha a globális civilizációs rendszert ezernyi apró összetevőjével akaránk ábrázolni, valószínűleg egy száz és száz színben játszó mozaikhoz hasonló térképet kapnánk, amelynek legfőbb jellemzői az összetettség és az átfedések.

A kulturális kölcsönhatás-modell

A civilizációs rendszerek, fejlődésük folyamán, kapcsolatba kerülnek más civilizációs rendszerekkel: nagyobbakkal vagy kisebbekkel, hatalmasabbakkal vagy kevésbé hatalmasakkal, dinamikusabbakkal vagy lassabban fejlődőkkel, összetettebbekkel vagy egyszerűbbekkel. Bizonyos esetekben a két rendszer találkozása konfliktusokhoz vezet, máskor a kölcsönösségen, mindkét rendszer társadalmi fejlődésén alapul. A találkozás lehet részleges, egyetlen tényezőre kiható, és lehet egyetemes, a jelentések, értékek vagy művészetek döntő többségében jelentkező. A kulturális rendszerek hatásai nem feltétlenül kétirányúak, és nem is rendelkeznek minden esetben meghatározott iránnyal. Azok a pontok és területek, ahol a civilizációs rendszerek találkoznak és hatást gyakorolnak egymásra, adják a rendszerek kölcsönhatásainak keretét, a szintézis epicentrumát.

Ahhoz, hogy a kulturális kölcsönhatási modell általánosan alkalmazható legyen, két alapvető problémával kell szembenéznünk: először is, a társadalmi kutatások természetéből adódóan, és a kulturális rendszerek állandó változása miatt utópisztikus törekvés, hogy sikeresen lefedjük és jellemezzük egy civilizációs rendszer egészét, de még nagy részét is. A cél ezért egy olyan modell kialakítása volt, mely egy civilizáció főbb szerkezeti egységeinek jelentéseit, értékeit és művészeti ágait legalább többségükben, magában foglalja. A másik kérdés a megfelelő módszer megtalálása az adatok elemzéséhez. Esetünkben a rendszerszemléletű megközelítés alkalmazása tűnik a legmegfelelőbbnek.

A kulturális hatások modell-elemzése nem feltétlenül csak két kulturális rendszerre vonatkoztatható, összetettebb, több rendszert magában foglaló alaphelyzetekben is alkalmazható. A modell-elemzés alap gondolata, hogy a kulturális hatásokat konkrét tényezők mentén lehet vizsgálni. A kulturális hatásokat alkotó tényezők két kategóriába sorolhatók: közvetlen és közvetett hatások. A két kategória jól nyomon követhető egy, a theszaloníki Arisztotelész Egyetemen végzett kutatásban, mely Carlo Goldoni olasz komédiáiró munkáinak görög irodalmi és színházi fordításait vizs-

gálta. Ebben az esetben közvetlen hatásnak tekinthetjük, amikor az eredeti alkotóétól eltérő civilizációs rendszerbe tartozó személy vagy csoport közvetlen kapcsolatot teremt az adott művel, és eredeti nyelven olvassa vagy tanulmányozza azt. A közvetett tényezőkön keresztül megvalósuló kulturális hatást ezzel szemben többek között a mű fordítása, átültetése és közvetítése a görög kultúrába (szerkesztői tevékenység) és a sztereotípiák határozzák meg.

Civilizációs mutatók és a kulturális kölcsönhatási modell elemzése

A kulturális rendszerek elemzéséhez a mutatók két kategóriáját hozták létre: vannak egyszerű mutatók, illetve összetett mutatók, melyek egyszerű mutatók összességéből állnak. A modell elemzésében alkalmazott rendszerszemléletű megközelítés lehetővé teszi mind az egyszerű, mind az összetett mutatók folyamatos kiegészítését, bővítését, rugalmasság és a megújítás korlátlan lehetőségei jellemzik. A modell szerkezete három alapelemre épül, amelyek megfelelnek a civilizációs rendszerek három alapvető tényezőjének: természeti, társadalmi és technikai környezet.

A civilizációs szintézis összegzése

Modern világunkban kiemelt jelentőséggel bír a civilizációk bizonyított, folyamatos találkozása és kölcsönhatása. A civilizációs modell elemzése kimutatta, hogy két vagy több kulturális rendszer kölcsönhatásának keresztmetszete nem csupán találkozások és információ-, valamint értékcserek fóruma, hanem alkotás, új értékek létrehozásának tere is. A cikkben bemutatott kulturális kölcsönhatási modell, amely a rendszerszemléletű megközelítésen alapul, megbízható eszköz ennek az új területnek a felderítéséhez, a civilizációs kölcsönhatás és szintézis jelenségének elemzéséhez.

Dézi Tímea

Befogadó és együttműködő hazafiság

Nones, Alberto: Toward a Conception of Welcoming and Cooperating Patriotisms = Perspectives, 16. évfolyam, 2008, 1. szám, 57-83. p.

A multikulturalizmus a nemzeti és nemzetközi ügyek egyre kiemelkedőbb jellemvonása napjainkban. A legtöbb nyugati országban növekvő tendenciát mutat a kulturális sokszínűség, köszönhetően a bevándorlásnak (noha az országok többségére eleve jellemző a kulturális sokszínűség), a mobilitásnak (amelyet Európában elsősorban az európai állampolgárság tesz lehetővé), valamint, szélesebb értelemben véve a különböző kultúrák ütközésének. A külső viszonyok megértéséhez elengedhetetlenül szükséges az államok belső viszonyaira összpontosítani, de legalábbis tisztában lenni jelentőségükkel.

A kulturális sokszínűség újjáéleszti a minden társadalmi-politikai egység mögött ott rejtőző kérdést: ki és milyen jogon tartozhat az adott egységbe, és pontosan mit jelent odatartozni? Másszóval, a multikulturalizmus a hazafiság fogalmában rejlő ellentmondásokat élénkíti fel. A szerző a hazafiságot a lakosságnak az adott országhoz fűződő hűségként és kötődésékként értelmezi. Mivel az emberiség alapvető jellemvonása, hogy a világot kultúrák rendszereként fogja fel, a hazafiság fogalma mindenképpen tartalmaz kulturális vonatkozást. Ugyanakkor, a kulturális sokszínűség okán egy országhoz kötődni nem jelentheti, hogy egyetlen kultúrához kötődünk. Egyetlen kultúrához kötődni inkább a nacionalizmus megkülönböztető jegyé. A monokulturális kötődés azonban nem az egyetlen kérdéses pont: a kulturális sokszínűség gondot jelenthet akkor is, amikor a multikulturalista mozgalmak előtérbe helyezik a kulturális egyenlőség iránti követeléseket a politikai függetlenség követelményeivel szemben, amelynek következtében megvalósulhat minden társadalmi-politikai egység rémálma, a szétmorzsolódás, elszigetelődés és széthullás. Hogyan férhet meg egymás mellett a közös politikai hovatartozás élménye vagy a nemzetközi együttélés, valamint a létező (és változó), többes identitás védelme és támogatása?

A szerző a kérdés megoldásának érdekében az első fejezetben számba veszi a multikulturalizmus által felvetett kérdéseket, majd kitér azokra a tényezőkre, amelyek egy politikai közösséget jellemeznek a kulturális sokszínűség összefüggésében, mindezt azzal a céllal teszi, hogy szemléltesse a „mi” és „mások” fogalmának átgondolás nélküli használatában rejlő hibákat. Ebből a célból a szerző négy megkülönböztető jelzőt vezet be, ezek segítenek jobban megérteni mit jelent a „mi” és a „mások”. Először is a „mi” és a „mások” jelentése lehet „abszolút”, össze-nem-mérhető;

másodsorban, tekinthetjük őket nagy mértékben egybefonódó, „deviáns” fogalmaknak; harmadszor a „mi” és a „mások” értelmezhető eltérő, de párbeszédre képes, „védekező” fogalmakként; és végül tekinthetjük őket „forradalmi”, a „mi” és a „mások” fogalmát teljesen új megvilágításba helyező fogalmaknak.

Az eltérő kultúrák együttélését meghatározó két alapvető tényező, a beolvadás és a beilleszkedés közötti egyensúly szintén értelmezhető ezen a négy szinten. A legfejlettebb szint a „forradalmi” szint, amikor megfogalmazódik a „mi” és a „mások” újraértelmezésének igénye, elfogadva, hogy a közösség változik, kiegyenlítve a korábbi értelmezések és a jelen valóság közötti eltéréseket. A „védekező” szint elismeri, de nem támogatja a kulturális sokszínűség érvényesülését. Az „abszolút” értelemben vett „mi” és „mások” szintjén az adott egyén vagy csoport elsődleges célja a kulturális homogenitás, az adott csoport (jellemzően a többség vagy az elit) kulturális jellegzetességeinek szélsőséges megóvása. Végül, a „deviáns” értelmezési szinten, létezik ugyan a multikulturalizmus elfogadását megfogalmazó követelés, de azzal a rejtett szándékkal, hogy a sokszínűséget elszigetelhesse, megbélyegezhesse. A szerző elmélete szerint a „mi” és a „mások” fogalma között gyakran átfedés van, ezért vitatható, hogy lehet közöttük éles határt húzni. A mi-mások megkülönböztetés hátterében az a bizonytalanság áll, amely az emberek ön- és kollektív érzékelését általában jellemzi.

Az írás második része ugyanezt a négy megkülönböztető jelzőt alkalmazza az általánosabb értelemben vett politikai és multikulturális tényezők elemzésére, kimutatva, hogy a két tényező több fontos pontban megegyezik. Annak ellenére, hogy a politikai tényező az adott nemzet kollektív életének irányításához szolgáltatót értelmezési keretet, a multikulturális tényező fő kérdése viszont a kulturális sokszínűség kezelésének mikéntje; a szerző elméletében tagadja a két tényező közötti kettősséget, és a kettő egymást kiegészítő mivoltát hirdeti.

Az utolsó részben a hazafiság különböző értelmezései vétetnek számba, amelyek a politikai és a multikulturális tényező kölcsönhatásából alakulhatnak ki. A „befogadó és együttműködő hazafiság” kategóriája kerül előtérbe, ez elősegítheti az egységesség érzését, ugyanakkor üdvözölheti a kulturális megkülönböztetést, amely a multikulturális követelések alapja. Egyértelmű, hogy minden, a nemzetet vagy a nemzetközi közösséget alkotó kultúra fejlődését és gazdagodását össze kell hangolni, ennek köszönhetően válhatnak a kultúrák egyetlen, átfogó identitás részeivé: nem szabad pusztán beolvasztásukra vagy megtűrésükre törekedni. Lehetővé kell tenni számukra, hogy azonosuljanak magasabb politikai és kulturális egységekkel, ez pedig kizárólag a hazafiság újraértelmezésén keresztül érhető el. A hazafiság új értelmezésében a belső viszonyokat illetően befogadó, a

külső viszonyokat illetően pedig együttműködő kell, hogy legyen. Akkor éri el a szó legteljesebb értelmében vett jelentését, amikor képes túllépni a pusztán nosztalgián (a múlt visszasírásán, amikor kivételezett helyzetben volt az adott egyén vagy közösség), a meghunyászkodáson (a törvények imádatán, nem nézve, hogy azok mennyire diszkriminatívak) és az indulatokon (az afelett érzett büszkeségen, hogy megtestesítjük az adott nemzet vagy nemzetközi közösség kiemelkedő jellemvonásait). Így érhető el a sokkal befogadóbb és együttműködőbb hozzáállás, az együttérzés.

Legyen „forradalmi”, „védekező”, „abszolút” vagy „deviáns” egy multikulturális igény, az önmagában nem feltétlenül jó. Lehet ugyanakkor ösztönző erő, amely javítja a politikai tényezőt és a hazafiság értelmezését. Ez a „jobbá tett” értelmezés, amely azért jobb, mert a szabadságot és az egyenlőséget erősíti, azonban nem lehet megtevesztően „deviáns”, arrogánsan „abszolút” vagy pusztán „védekező”. „Befogadó és együttműködő”, „forradalmi” hazafiság kell, hogy legyen.

Dézi Tímea

A vallások és hitrendszerek közintézményi oktatásának toledói irányelvei

Durham Jr., W. Cole; Ferrari, Silvio; Santoro, Simona: The Toledo Guiding Principles on Teaching about Religion and Beliefs in Public Schools = Security and Human Rights, 2008, 3. szám, 229-239. p.

Bevezető

A korábbi, toleranciáról és egyenlő bánásmódról szóló döntésekkel összhangban az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) tagországainak külügyminiszterei 2006 decemberében határozatot fogadtak el, ez elismeri a vallások és hitrendszerek ismeretének jelentőségét a kölcsönös tisztelet és egyetértés kiépítésében. Magához ragadva a kezdeményezést a határozathoz kapcsolódó feladatok elvégzésében, az EBESZ soros, spanyol elnökségének bátorítására az Emberi Jogok Irodája irányelveket dolgozott ki a vallások és a hitrendszerek közoktatási intézményekben történő tanításához. A szakértők 2007. márciusi, első találkozásának helyszínéül a spanyolországi Toledót választották, ahol az eltérő kultúrák és vallások hosszú ideje együtt élnek.

Az EBESZ Emberi Jogok Irodája 2007 novemberében jelentette meg *A vallások és hitrendszerek közintézményi oktatásának toledoí irányelveit* (Toledo Guiding Principles on Teaching about Religion and Beliefs in Public Schools, TGP; a továbbiakban *Irányelvek*). Az *Irányelvek* mértékadó dokumentum, amely a vallás és hitrendszerek tanításának olyan gyakorlati szempontjait foglalja magában, mint például a tanterv-készítés vagy a tanárok továbbképzése, a megfelelő, nemzetközi jogi keretek között. Az *Irányelvek* élen jár a vallások és hitrendszerek tanítását érzékelhetően elősegítő módszerek felkutatására tett törekvésekben, és egyedülálló a téma emberjogi szempontokból történő megközelítésében.

A dokumentumot ez idáig négy nyelvre fordították le, és Európa- és Észak-Amerika-szerte terjesztették kormányzati hivatalnokok, polgári szervezetek képviselői, nemzetközi szervezetek, akadémikusok és vallási közösségek körében.

A vallások és hitrendszerek oktatása

A vallások és hitrendszerek tanítását egyértelműen el kell különíteni a vallás- és hitoktatástól. Az amerikai székhelyű First Amendment Center (Első Alkotmánymódosítás Központja – a ford.) az alábbiakban fogalmazta meg a különbségeket a közoktatási intézményben történő, vallások és hitrendszerek tanítása, illetve a vallás- és hitoktatás között:

1. A közoktatási intézmény a vallást akadémiai és nem hittani szempontból közelíti meg.
2. A közoktatási intézmény törekedhet a tanulók figyelmének felkeltésére a vallások iránt, de nem erőltetheti egy vallás elfogadását sem.
3. A közoktatási intézmény a vallások és hitrendszerek tanulmányozását támogathatja anyagilag, gyakorlásukat azonban nem.
4. A közoktatási intézmény számos különböző vallási nézettel ismeretheti meg a tanulókat, de egyik nézetet sem helyezheti előtérbe.
5. A közoktatási intézmény oktathat minden vallásról, de egy vallást sem tűnethet fel kedvezőbb vagy rosszabb színben.
6. A közoktatási intézmény tájékoztatást nyújthat a különböző hitekről, de egyikről sem kívánhatja meggyőzni tanulóit.

Az EBESZ országaiban eltérő módokon közelítik meg a vallások és hitrendszerek oktatását. Bizonyos államokban ez a fajta tanítás külön tantárgy anyagát képezi, máshol a különböző vallások és hitrendszerek ismertetését egyéb tantárgyakba, például a történelembe, a művészetbe vagy a filozófiába integrálják. Egyes tagországok vallás- és hitoktatást tesznek lehetővé, ezért iskoláikban csak egy bizonyos vagy csak néhány vallás oktatása folyik. Némely esetekben a tanterv elkészítése, valamint

a tanárok képzése és elhelyezése az állam feladata, máshol ezekben a feladatokban szerepet kapnak vallási és hitközösségek is, és vannak országok, ahol mindez az akadémiai és tanárképző intézményekre hárul.

Az *Irányelvek* megfogalmazásakor az Emberi Jogok Irodája folyamatosan szem előtt tartotta ezeket, az országok között mutatkozó különbségeket. A dokumentumban foglalt módszertan nem helyezi előtérbe egyik megközelítést sem. A vallások és hitrendszerek oktatására kialakult különböző rendszerek rangsorolására tett minden kezdeményezés kívül esik az *Irányelvek* hatáskörén.

Az alapok

Az *Irányelvek* egy alapgondolat kettős megközelítésén alapul: az egyik megközelítés szerint pozitív értéket képvisel, ha úgy tanítunk, hogy közben hangsúlyozzuk, minden embernek joga van szabadon választani vallást és hitet; a másik megközelítés azt mondja ki, hogy egy-egy vallás vagy hit megismertetése által csökkenthetjük a félreértések és sztereotípiák számát, melyek ellenségeskedéshez és konfliktusokhoz vezethetnek.

Az előkészítés

Az *Irányelveket* az EBESZ országaiból származó, válogatott szakértők 35 fős csoportja dolgozta ki, 2007 márciusa és augusztusa között, négy ülés során. A szakértők kiválasztásakor, szakértelmük mellett fontos szempont volt bizonyos egyensúly fenntartása a jog és az oktatás képviselői, illetve az akadémikusok és a vallási közösségek között.

Néhány, a dokumentumban szereplő alapvető irányelv

– A vallások és hitrendszerek oktatásának igazságos, pontos és szilárdan tudományos alapokon kell működnie.

– Az oktatóknak elkötelezetteknek kell lenniük a vallásszabadság iránt, hogy ezzel a mások jogainak védelmét támogató légkört biztosíthassanak az oktatási intézményekben.

– A vallások és hitrendszerek oktatása elsősorban az oktatási intézmények felelőssége, amelyek azonban nem áthatják alá és nem hagyhatják figyelmen kívül a család, valamint a vallási és hitgyülekezetek szerepét.

– Az oktatóknak rendelkezniük kell a tudással, hozzáállással és képességekkel, amelyek a vallások és hitrendszerek igazságos és kiegyensúlyozott oktatását teszik lehetővé, és a tárgyi tudáson kívül pedagógiai

érzékkel is bírniuk kell, ennek köszönhetően a diákokkal érzékeny és tiszteltteljes együttműködés valósulhat meg.

– A vallások és hitrendszerek oktatását tartalmazó tanterveknek szem előtt kell tartaniuk a témához kapcsolódó fontosabb történelmi és kortárs eseményeket, valamint mind a globális, mind a helyi szintű vonatkozásokat.

Összegzés

Az *Irányelvek* egyrésztől átfogó jogi és fogalmi keretbe helyezi a vallások és hitrendszerek oktatását, másfelől gyakorlati segítséget nyújt az érintetteknek: jogalkotóknak, az oktatási irányelvek kidolgozóinak, ügyintézőknek, oktatóknak és tanároknak egyaránt. A dokumentum iránymutató ezen szereplőknek a vallások és hitrendszerek oktatási folyamatában: a jogi háttér alapjául szolgáló alapértékek meghatározásától kezdve, a tanterv megtervezésén és bevezetésén keresztül egészen a gyakorlati oktatás során felmerülő problémák kezeléséig, valamint a tanárképzésig.

Décsi Tímea

SZEMLE

Kisebbségi politika

A roma migráció és menedékkeresés politikai szempontjai a jelenlegi tudományos viták tükrében

Klímová, Ilona: The current academic debates on the political aspects of Romani migrations and asylum seeking=Roma Migration in Europe: Case Studies 2000 11-50. p.

Bevezetés

Poroszország már 1906-ban minden szomszédjával kötött kétoldalú megállapodást arra vonatkozólag, hogy megállítsák a nomád romák vándorlását. A romák 1430 körüli feltűnésük óta vándorolnak Európában, de csak a huszadik században vált ez súlyos politikai témává. A Nyugat felé vándorlás mindig divat volt, de csak a második világháború után vált igazán tömegessé. Először a háború elől menekültek, majd a jugoszláv háborúk elől, illetve a megnyíló határokon át Közép-Kelet Európa volt szocialista országaiból. Ennek oka az volt, hogy a romák helyzete hirtelen egyre rosszabbá vált ezekben az országokban. Az első ilyen menekültáradat Romániából és a Balkánról indult meg, és Németországot vette célba, ám ezt a '90-es évek német menekültügyi törvényének megváltoztatása zárta le. A második hullám 1997-ben indult meg és a huszonegyedik században is folytatódott, ezúttal cseh, szlovák, román, bolgár, lengyel és kis számban magyar romák mentek nyugatra, hogy menedéj jogot kérjenek, arra hivatkozva, hogy hazájukban üldözik őket csak azért, mert romák. Ez felkeltette olyan nemzetközi szervezetek figyelmét is, mint az EBESZ.

Szükség a tudományos vitára

A viták megkezdődtek mind a fogadó, mind az anyaországokban, de nem igazán indultak politikai jellegű kutatások a roma menekültek ügyében. Készültek antropológiai, néprajzi és szociológiai tanulmányok, amelyek nagyon fontosak voltak, de mégsem tudták helyettesíteni a politikai jellegű kutatásokat. E tanulmány szerzője arra kíván kísérletet tenni, hogy a szór-

ványos kutatások eredményeit összefoglalja. A szerző úgy gondolja, hogy a tudományos megismerés nélkül nem láthatunk tisztán olyan bonyolult helyzetben, mint a roma menekültek ügye. Elismeréssel adózik az emberjogi aktivisták szándéka és tevékenysége előtt, de úgy gondolja, hogy ők sokszor nem látják a probléma valódi gyökerét, ezáltal a probléma megoldásához sem jutnak közelebb. Tudományos, akadémiai kutatásokra és vitákra van szükség, hogy megoldást találjanak a romák helyzetére. A pártatlanság előfeltétele egy hatékony romaügyi politika kialakításának.

A jelenlegi menekült „krízis” mértéke

Habár lehetetlen megmondani, hány roma is vándorolt be a közelmúltban Nyugat-Európa országaiba, mégis a tudósok és az aktivisták is egyetértenek abban, hogy számuk nem adhat okot krízis említésére. Yaron Matras arra mutat rá, hogy a valódi bevándorlásról való képet eltorzítja a már nyugaton élő romák száma. Továbbá a romákkal szemben tanúsított hagyományos előítéletek hatására a média és a populista politikai retorika növeli a roma menekültek számáról való feltételezéseket. Mindezt fokozza még a muzsikáló és kolduló romák jelenléte a nagyvárosok utcáin, és az a tény, hogy a romák általában családonként, gyakran kiterjedt családonként vándorolnak és nem egyedül. Azonban mielőtt pontos képünk lett volna a kutatóknak arról, hogy milyen a roma menekültek aránya a többi hasonló országokból menekültekhez képest, azt gondolták, hogy nem lehet magasabb az arányuk. A valóság teljesen mást mutat. 1997 és 2000 között Nyugat-Európában menekült státust kérő cseh, szlovák és lengyel állampolgárok 85-99 százaléka romának vallotta magát.

A jelenlegi menekült „krízis” okai és hatásai

A média és a kormányzatok azt a képet akarják erősíteni, hogy a roma menekültek mind gazdasági bevándorlók, azonban a 2000-es évek folyamán megjelentek a diszkrimináció és a rasszizmus ellen menekülő roma migránsok is, akik egy toleránsabb társadalom reményében indultak nyugat felé. A valóságban mindkét ok szerepet játszik, Közép-Kelet Európa országaiban a romáknak egyaránt tartaniuk kell a diszkrimináció és kirekesztés, valamint a munkanélküliségtől és a gazdasági lehetőségek hiányától. A távozásra leginkább pedig mint politikai menekülteknek van a legnagyobb esélyük. A romák esetében az is komoly problémát jelent, hogy nincs bizalmuk saját országuk kormányzati és közigazgatási szerveiben, vagy a közvéleményben, így nem is hajlamosak arra, hogy ezeken a fórumokon próbálják érvényesíteni a jogaikat. Sokkal inkább jellemző rájuk a vándorlás.

Emellett a nyugati társadalmak „színes” volta komoly húzóerőt képvisel. Egy másik kutatás arra mutatott rá, hogy a romák nem épülnek be hazájuk társadalmába, aminek kettős következménye van, egyrészt könnyen marginalizálódik a helyzetük, ezáltal félnek a gettósítástól és a kiutasítástól, másrészt könnyebbé teszi számukra a távozást. Tehát a cél az lenne, hogy a romákat a többségi társadalomtól elválasztó mechanizmusokat, amelyek az előítéletek fő okai is egyben, felszámolják, ezáltal a romák marginális helyzetét is meg lehetne szüntetni. Ezt a véleményt azonban nem szokták elfogadni, mivel azt feltételezi, hogy a romák is hibásak saját helyzetük miatt. Továbbá a kisebbséget arra ösztökélni, hogy alkalmazkodjon a többség szokásaihoz, ez szembemegy a jelenlegi európai gyakorlattal. Másrészt a tapasztalat azt mutatja, mint a koszovói romák esetében, hogy egy viszonylag jól integrált roma közösség is nagyon gyorsan a társadalom szélére kerülhet, ha rendkívüli helyzet adódik. A nevelési elgondolások sem mutattak eddig sok sikert a romákkal szemben tanúsított előítéletek felszámolásában. Egy másik szempont lehet a romák kivándorlása esetében az, hogy a helyi közeg miként ítéli azt meg. Például egy cseh kereskedelmi televíziót sokszor ért az a vád, hogy túlzottan optimista képet festett a roma származású menekültek életéről Kanadában és Nagy Britanniában. Még olyan kutatási eredmények is vannak, amelyekből az derül ki, hogy roma uzsorások bíztatták szintén roma adósaikat, hogy menjenek nyugatra pénzt keresni.

A menekültstátus igénylésének érvényessége a romák esetén

Az aktivisták mellett érvelnek, hogy a legtöbb roma igénylő különösen megalapozott indokkal kéri a menekültstátust, mivel üldözik őket. Számos jól dokumentált eset számol be arról, hogy a rendőrségi erőszak, skinhead támadás vagy diszkriminatív állami eljárás miatt menekülnek a romák más országokba. Ezekkel az esetekkel számos nemzetközi szervezet és kormány foglalkozik. A kutatók már nem ennyire biztosak ebben, számos esetben nem bizonyítható, hogy valóban „az üldözéstől való megalapozott félelem” miatt szánták rá magukat a távozásra.

A migráció mint a nomád tradíció kifejeződése

Számos esetben a romákat mint nem valódi menekülteket kívánták feltüntetni, arra hivatkozva, hogy nomád életmódot folytatnak. Az aktivisták és a kutató egyaránt elvetik ezt az elképzelést arra hivatkozva, hogy a roma menekültek döntő többsége hosszú ideje letelepült életmódot folytat. Matras összehasonlította a roma és a többi menekült helyzetét, és arra a következtetésre jutott, hogy a romák éppen annak ellenére emigrálnak, hogy nem

nomád életmódot folytatnak. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a menekültek és a vándorló életmódot folytató személyek helyzete általában teljes mértékben különbözik, nem érdemes együtt tárgyalni őket. Más szerzők viszont éppen ellenkezőleg azt állítják, hogy van kapcsolat, de ez nem nomádság, hanem újraélesztett nomádizálás, amit általában a kényszer szül.

A roma mint gazdasági menekült

Egyes elképzelések szerint a romák főleg gazdasági okok miatt választják az emigrálást. Azonban a kutatások többsége ezt nem erősíti meg, ráadásul az unión belüli (görög, spanyol) romák – akik sokkal könnyebben mozoghatnak a tagállamok között – sem mutatnak nagy mozgást. A gyakorlatban azonban találni számos romát, akik csoportosan próbálnak gazdagabb országokba áttelepülni, ha viszont párat elutasítanak közülük, akkor az összes kérvényező eltűnik, és csak akkor térnek vissza, ha valamiféle változás történik az adott ország menekültügyi szabályozásában. Ez minden esetben tisztán gazdasági eredetű emigrálási szándékot jelez.

A jelenlegi menekült „krízis”-re adott válaszok értékelése

A roma igények érvényességének bemutatása a politikusok és a média által

Az aktivisták és a kutatók egyaránt kritizálják azt az eljárást, ahogy a politikusok és a média kétségbe vonja a romák menekültstátus kérésének érvényességét. A történelemben számos példa akad, hogy hogyan próbálták meg ezeket az embereket bűnözőknek és parazitáknak lefesteni. Deborah Winterbourne úgy véli, hogy a romákkal szemben való hangulatkeltés arra is jó, hogy hamis igénylőnek állítsák be őket, ezáltal könnyebben utasítsák el a menekültstátusra való igényüket, azt hangsúlyozva, hogy nem is valódi menekültek, vagy hogy gazdasági okokból akarnak bevándorolni. Az aktivisták szerint ez a „krízis” még inkább feltárja a romákkal szembeni előítéletek mélységeit. Nemcsak otthonukban számítanak másodrangú állampolgárnak, hanem ha menekülni szeretnének, vagy menekülésre vannak kényszerítve, akkor is másodrangú szerepre kárhoztatják őket.

A romák igényléseinek elutasítása, a határellenőrzés és más protekcionista eszközök

Mind az aktivisták, mind a kutatók egyetértenek abban, hogy az Európai Unióban a tagállamok alapelve, hogy minél szigorúbban értelmezzék

az 1951-es Genfi Egyezmény menekültekről szóló előírásait azért, hogy leszorítsák a befogadott menekültek számát. A romák általában a nem szívesen látott vendégek közé tartoznak, nagyrészüket kérelmét elutasítják. Az aktivisták szerint a nyugati államok ezzel megsértik a nemzetközi jogot. Ha sokan kérvényeznek egyszerre, akkor a hivatalok gyakran egyszerre utasítják el az összes folyamodót, anélkül, hogy minden esetet külön-külön megvizsgálának. Erre kiváló példa a koszovói romák esete, akik a háború idején komolyan veszélyeztetve voltak az albánok által, mégsem kaptak menedékjogot, arra hivatkozva, hogy ha ők kapnak, akkor mindenkinek kapnia kellene, márpedig a kérvényezők alig több mint 1 százaléka kapta meg a státust 1990 és 1999 között. A kutatók szerint nem annyira azzal van baj, hogy az országok szándékosan nem engednék be a romákat, hanem inkább az eljárási mód túlzott bürokratikuságával, amelyben a romák nem igazodnak ki, és a személyek ellenszenvé az, ami meggátolja az engedélyek kiadását. Ezen kívül azt is felvetik, hogy a romák sokszor nem tudják igazolni félelmeik okát, amit így nem tudnak elfogadni a hivatalok. Számos kutató azt is felveti, hogy azzal, hogy visszautasítják a romák kérelmét, még nem oldódik meg a helyzet, ugyanis a romák sokszor így is maradnak az adott társadalom peremén, önellátásra berendezkedve, ha viszont kiutasítják őket, akkor gyakran visszatérnek. Arról nem is beszélve, hogy az ellenük felállított hatóságok és megszigorított eljárások nagyon drágák.

A válaszok törvényessége

Az aktivisták szerint – és ezzel számos kutató is egyetért – a nyugati államok nagyon sok esetben megsértik a nemzetközi jogot, és olyan egyezményeket, mint a Genfi Egyezmény, a Nemzetközi Konvenció a Rasszista Diszkrimináció Minden Formájának Felszámolásáért és az Emberi Jogok Európai Egyezménye. Gyakran visszaküldenek olyan embereket, akikre hazájukban üldözés vár.

A roma kivándorlás mértékének hatása a kibocsátó országokra

A kutatók ugyan nem gondolják, hogy a romák kivándorlása megoldás lenne a problémáikra, mégsem tartják ezt egyszerűen taktikázásnak. Csakugyan hisznek abban, hogy ez a „krízis” hozhat néhány pozitív változást. Úgy vélik, hogy a kivándorlás felhívja a figyelmet a közép-kelet-európai romák helyzetére, és a nyugati országok rákényszerítik ezeket az országokat, hogy változtassanak hazájukban a romák helyzetén. Egy 2000-es varsói konferencián a csehek beismerték, hogy az 1997-es roma menekült-

áradat után, amely Kanadára zúdult, és ennek hatására Kanada vízumkény-szert vezetett be a cseh állampolgárokkal szemben, pozitív változásokat próbáltak megvalósítani a helyi romák életkörülményeiben. Emellett lassan rá kellett döbenniük az európai döntéshozóknak, hogy a roma ügy nem csak egy-egy ország ügye, hanem közös európai ügy, amelyet közös szabályozással kell megoldani, mind a kibocsátó, mint a cél országoknak. A romák meg-megújuló kivándorlási hullámai pedig lassan megértőbbé tették a különböző országokat, ennek következtében már nem annyira előítéletesen és elutasítóan állnak egyik típusú országban sem a romák ügyéhez és problémáikhoz. Ráadásul a romák nézőpontjában is lassan változás áll be, amely abban áll, hogy már nem annyira a nyugati államokban látják a problémáikat megoldó lehetőségeket, hanem saját maguk kezdenek szervezkedni; ez eddig a nyugati romákra volt jellemzőbb, de remélhetőleg, kelet felé is egyre jellemzőbb lesz ez a hozzáállás.

A menekültek kérdése mint az EU bővítés kérdésének egy része

A kutatók úgy látják, hogy a roma menekültek kérdése befolyásolja az EU keleti bővítésének menetét. Az EU tagállamainak rövidtávú megoldási kísérlete arra épít, hogy rábírja a csatlakozni vágyó országokat, hogy sikerebben próbálják meg integrálni társadalmukba a roma kisebbségeket, és ezzel elkerülni azt, hogy a csatlakozás után nagyszámban vándoroljanak nyugatra romák. Természetesen az EU-nál is tisztában vannak azzal, hogy valamennyi áttelepülő mindenképpen lesz. Mind e közben a csatlakozni vágyó országok úgy látják, hogy a roma integráció megoldása egyáltalán nem olyan könnyen megoldható, ráadásul nem is csak az ő feladatuk, az EU-nak ehhez segítséget kell nyújtania számukra. Némely szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy a csatlakozni vágyó országoknak már a csatlakozás feltételét képző gazdasági követelmények megteremtése is komoly gondot okoz, aminek következtében nem marad elég forrásuk arra, hogy az amúgy sem túl olcsó integráció folyamatát keresztülvigyék, sőt a gazdasági követelmények teljesítésének hatására még nőhet is a szociális feszültség, ami szintén nincs jó hatással a romák integrációjára. Hosszú távú megoldásként azt vázolják fel a kutatók, hogy szükség lenne végre jogilag tisztázni a romák helyzetét, mivel eddig nem nagyon foglalkoztak az ő speciális helyzetükkel, mint nem őshonos kisebbséggel.

A menekültügyi vitákban felvetett javaslatok összegzése

A szerző a tanulmány végén összegzi, a szakirodalom megoldási javaslatait, éspedig négy pontban. Az első, hogy fokozni kellene a romák be-

vonását a közösségi ügyekbe és a döntéshozatali eljárásokba, amely ugyan nem új szempont, de maradéktalanul még sohasem valósult meg. Ki kell alakítani egy roma politikai elitet, amely képes is megbirkózni a feladattal. Össze kell fognia a helyi roma szervezeteknek a nemzetközi roma szervezetekkel, és erősíteni kell a roma polgárjogi mozgalmat. A második, hogy a nemzetközi közösségnek, különösen az EU-nak ki kell dolgoznia egy hosszú távú roma integrációs programot, amibe a romákat vagy legalább a vezetőiket is be kell vonniuk. A harmadik, hogy meg kell változtatni a menekültügy nemzetközi szabályozását úgy, hogy a romák speciális helyzetére is tekintettel legyen. A negyedik pedig, hogy támogatni kell a diszkriminációellenességet, a toleranciát és multikulturalizmust az oktatásban és a közéletben, hogy minden országban befogadóbb legyen a társadalom. Ezeken túl egyetértenek abban is, hogy pártatlan és nem diszkrimináns bánásmódban kellene részesíteni a romákat a menekült kérelmek ügyében, és minden emberi jogot biztosítani kellene számukra. És szükség volna arra, hogy a különböző fejlettségű európai országok megosszák egymás közt a romákkal kapcsolatos tapasztalataikat és eljárás módjaikat.

A roma menekültekről szóló tudományos vitát uraló trendek meghatározása

A szerző kísérletet tett arra, hogy az aktivisták és a politikusok gyakran tisztán romaügyi véleménye mellett bemutassa a témával foglalkozó kutatók változatosabb és sokszínűbb véleményét, amelyeket néhol egyéni nézőpontokkal is érdekesebbé tesznek. Kibontakozik egy trend, amelyet leginkább a kutatások helyszíne befolyásol, ugyanis láthatóan elválnak egymástól a származó és a fogadó országban dolgozó kutatók véleményei. A legnagyobb eltérés a migráció gazdasági gyökereinek a feltételezése körül van. A kibocsátó országbeli szerzők sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a gazdasági megfontolásnak a kivándorlás döntésének meghozatalában, mint a befogadó országok szerzői. Abban mindkét csoport egyetért, hogy az egyes országok közvéleményét jobban kell tájékoztatni a romák helyzetéről, de a kibocsátó országbeliek jobban informálnak tartják saját országuk közvéleményét. Végezetül a szerző megállapítja, hogy a roma menekültek számát feltétlenül minimalizálni kell, de ehhez arra is szükség van, hogy az európai politikusok végre érdemleges válaszokat adjanak a felmerült helyzetre. Bízunk abban, hogy a jelenlegi menekültáradat végre valódi cselekvésre kényszeríti a politikát a romák ügyében. Úgy látja, hogy végre lassan megmozdul valami ebben az ügyben.

Lajtai Máttyás

A politikai állásfoglalások rendszere Magyarországon és Szerbiában

Todosijević, Bojan: The Structure of Political Attitudes in Hungary and Serbia = East European Politics and Societies, 22. évfolyam, 2008. november, 4. szám, 879-900. p.

Mivel a korábbi, a politikai állásfoglalások kutatásához használt modellek gazdaságilag fejlett, stabil demokráciával rendelkező országokban készült felmérések alapján jöttek létre, nehezen mérhető fel, hogy milyen mértékig alkalmazhatók más társadalmi, kulturális és politikai közegekben. Kelet-Európa „új demokráciái” ezért vonzó lehetőséget jelentenek az átlagostól eltérő ideológiai kapcsolatrendszerek kutatásához. Ennek a térségnek az országai, globális értelemben, kulturálisan és társadalmi jellegükben viszonylag közel állnak a nyugathoz; a nyugatot érő főbb ideológiai irányzatoknak és a nyugati országokat inspiráló szellemi irányzatoknak Kelet-Európa is ki van téve. Ugyanakkor az egyedi, megkülönböztető tapasztalat, a fél évszázados kommunista uralom a politikai értekezésben, kétség kívül nyomot hagyott azon, ahogyan az állampolgárok alapvető politikai megítélésüket szervezik és kifejezik.

Todosijević írása tehát a fenti probléma megoldásához járul hozzá, a politikai állásfoglalások rendszerének vizsgálatával, Szerbiában és Magyarországon. A szerző három kapcsolódó kérdéskörre tér ki. Az első alapvetően leíró-rendszerező kérdés, hogy a politikai állásfoglalások szerveződnek-e valamilyen formában, és ha igen, hogyan. A következő probléma a megfigyelt állásfoglalási rendszerek magyarázatára vonatkozik, és természetesen tartalmazza a felismert politikai dimenziók számának és tartalmának magyarázatára irányuló felvetéseket. Az egyéni és a csoportos állásfoglalások közötti eltérések szintén ide kapcsolódó, fontos tényezők. Végül a harmadik feladat annak meghatározása, hogy a politikai állásfoglalások rendszerében felfedezett összefüggések milyen mértékben segítik a politikai cselekmények megértését.

Nyugati modellek alapján nem lehet egyenes következtetéseket levonni posztkommunista országokra vonatkozóan. Egy személy véleményét gazdasági kérdésekben például nem csak társadalmi-gazdasági helyzete (érdeklődése) határozhatja meg, befolyásolhatja az előző rendszer személyes megítélése is. A posztkommunista állapotokat vizsgálva mindenképpen számolnunk kell ideológiai bizonytalansággal, a fő politikai csoportok politikai irányultságának ingadozó vagy megváltozó tartalmával, erős megosztottsággal a főbb ideológiai dimenziók mentén, valamint

a pártpreferenciák és a szavazók ideológiai irányultsága közötti viszonylag gyenge kapcsolattal.

Annak ellenére, hogy bizonyos vélemények egy lapra veszik az összes posztkommunista országot, a politikai állásfoglalási rendszerekben okkal számíthatunk eltérésekre. Szerbia és Magyarország összehasonlítása több szempontból is különösen indokolt. Először is rendelkeznek elegendő mértékű kulturális és történelmi azonossággal ahhoz, hogy összehasonlításuk eredményes és hasznos lehessen a jellemző, megkülönböztető tényezők feltárásában. A két ország történelmi hátterében, a kommunista uralom milyenségében, a többpártrendszerre való átalakulás során szerzett tapasztalatokban és az 1990-es évek elejének politikai felosztásában ugyanakkor fontos különbségek is fellelhetők. A politikai állásfoglalások elemzése tehát két szempontból is összehasonlítható: hallgatólagosan összeveti Szerbia és Magyarország esetét a nyugattal; és nyíltan egymás mellé állítja a két országot is.

A cikkben bemutatott kutatás két felmérés eredményein alapul. Az egyik felmérés Szerbiában készült, 1998-ban, a másik Magyarországon, 1994-ben. A két kutatás összehasonlítható mértékekkel dolgozott a politikai állásfoglalások vizsgálata során, és tartalmazta a főbb független és feltételnek számító változókat. A magyar mintát 1000 magyar, 18 év feletti állampolgár bevonásával készítették, véletlenszerű ("random route") kiválasztási eljárással, 1994 tavaszán. A szerb minta 120 fő, többnyire az újvidéki egyetem diákjai válaszain alapult. Az adatokat 1998 májusában és júniusában gyűjtötték. A minta a nemek szempontjából kiegyensúlyozott volt, a kor tekintetében azonban a 23 év volt a középső érték. Etikailag heterogénnek bizonyult, etnikailag viszont nem tükrözte teljes mértékben a Vajdaság térségének nemzetiségi összetételét.

A vizsgálat a jellegzetes állásfoglalások kölcsönhatásainak elemzésével kezdődött. A kapott, viszonylag független, ideológiai dimenziókat bemutató tényezők (faktorok) értelmezhetőnek és elméleti síkon jelentéshordozónak bizonyultak. A Szerbia esetében kapott két tényezőt elidegenedés-egyenlőségi elvként és kommunizmust támogató nacionalizmusként azonosították. Az első faktor társadalmi elidegenedést, valamint az állam újraelosztó szerepéhez való ragaszkodást fejezett ki. A második a kommunizmust támogató és a nacionalista állásfoglalást ötvözte. A második tényező összetétele azért is nagyon figyelemreméltó, mert két egymással gyakran ellentétben álló állásfoglalást tartalmaz. Ez egyfelől tükrözi a kutatás készítésének időszakára jellemző politikai valóságot az országban, másrészt egyéb tényezők befolyásoló hatását is bizonyítja. Szerbiában például (Magyarországgal ellentétben, ahol a kommunista ideológiát többé-kevésbe teljesen összekapcsolták a szov-

jet uralommal) a „szocialista forradalomra” inkább úgy emlékeznek, hogy igazi, belülről fakadó esemény volt, ezért összeegyeztethető a nacionalista érzelmekkel.

Az elidegenedés-egyenlőségi elv dimenziója nem párhuzamos a bal- és jobboldali megosztottsággal, de kapcsolódik a tekintélyelvhez, valamint az „életmódbeli csoporton kívüliekkel” (például homoszexuálisokkal, hajléktalanokkal) szembeni ellenséges viszonyuláshoz. Úgy tűnik, a frusztráció, amely az elidegenedés tényezőjében mutatkozik meg, Szerbiában kevésbé alakult át etnikai és nemzeti előítéletekké, mint Magyarország esetében. A kommunizmust támogató nacionalizmus tényezője ugyanakkor jobboldali azonosuláshoz, tekintélyelvűséghez és enyhén az előítéletekhez kapcsolható. Az is bebizonyosodott róla, hogy egy társadalmi-demográfiai változóhoz sem köthető. Ezek a különbségek az eltérő látásmódokon alapulnak, nem társadalmi-gazdasági tényezőkben gyökereznek. Szerbiában mindkét feltárt ideológiai dimenzió az előre várható irányú kapcsolatban állt a pártpreferenciákkal.

Magyarországon a társadalmi elidegenedés összetevői gyakorlatilag minden esetben a szocialista és egyenlőségi elvi kötődésekhez kapcsolódtak. Ennek eredményeként az elidegenedés-szocializmus tényező szélesebb összefüggésben értelmezhető. Magyarországon ez a faktor egyértelműen a régi rendszer iránti nosztalgiát tükrözi, és leginkább a kommunista ihletésű Munkáspárt támogatóira jellemző ez a fajta nosztalgia. Tekintve, hogy az elidegenedés-szocializmus tényező szorosan kapcsolódik a tekintélyelvűséghez, az előítéletekhez, illetve az alacsonyabb társadalmi státushoz, valamint figyelembe véve, hogy ez a tényező különböztette meg a közép pártjait a valamelyik szélsőség felé húzó pártoktól (kivételek a szélső jobb pártjai), az elidegenedés-szocializmus faktor inkább pszichológiai, mint ideológiai dimenzióként értelmezhető, ami valószínűsíti, hogy ez a tényező támogató közeget biztosít a szélsőségebb ideológiák kialakulásához.

A másik tényező, amely a magyarországi kutatás során felbukkant, a hagyományos jobboldali konzervativizmus felé hajlik. Határozott nacionalista összetevője miatt a cikkben a nacionalista antiszocializmus elnevezést kapta. A jobboldalisággal, az előítéletekkel és a tekintélyelvűséggel kapcsolható össze, és erősen a hátrányos társadalmi-gazdasági körülményekhez köthető. A nacionalista antiszocializmus dimenziója a magyar kérdezettek és a nyugati jobboldali érületű polgárok közötti hasonlóságot erősíti, a szerbiai jobboldaliságtól azonban merőben eltérő, mivel Szerbiában a szocialista és nacionalista irányultság összeolvadt. Miközben Magyarországon mindkét ideológiai dimenzió volt közvetlen politikai vonzatai, egyértelműen kapcsolódtak pártpreferenciákhoz, Szerbiában az

elidegenedés-egyenlőségi elv dimenziója csak érintőlegesen tartalmazott politikai vonatkozást. A nacionalista tényező azonban itt is erős hatást gyakorolt a pártpreferenciára.

A kutatás eredményei összességükben azt mutatják, hogy a főbb politikai eszmerendszerek közötti szakadék határozottan fennmaradt mind Magyarországon, mind Szerbiában, az eszmerendszereken belül ugyanakkor dinamikus változás figyelhető meg. A két országban végzett felmérések eredményeinek egybeesései annál is inkább figyelemreméltók, mivel eltérő időintervallumokban készítették őket, meglehetősen különböző állásfoglalási mutatókat, mintákat és elemzési módszereket alkalmazva. Az eredmények Mair véleményét igazolták, miszerint a posztkommunista országokra az ideológiai bizonytalanság mellett a pártpreferenciák és az ideológiai irányultság szétválása jellemző.

Dézi Timea

Korzika: egy *petite* probléma Franciaországban

Sánchez, W. Alejandro: Corsica: France's Petite Security Problem = Studies in Conflict and Terrorism, 2008, 31. szám, 655-664. p.

A mediterrán sziget, Bonaparte Napóleon szülőhelye, amely 1768 óta Franciaországhoz tartozik, 1976 óta szenvedő alanya az elszakadás nevében véghezvitt erőszakos cselekményeknek, amelyek csitulása jelenleg nem remélhető. 1976-ban jött létre a Korzikai Nemzeti Felszabadítási Front (Corsican National Liberation Front – Union of Combatants, FLNC-UC), amelynek elsődleges célja Korzika elszakadása Franciaországtól, illetve a francia szárazföldön büntetésüket töltő korzikai rabok áttelepítése a sziget börtöneibe. E célok elérése érdekében a mozgalom erőszakos eszközökhöz folyamodik: támadásokat intéz magánszemélyek és az infrastruktúra ellen, mind a szigeten, mind a francia szárazföldön. Az évek során, belső ellentétek miatt, a valaha egységes szervezet néhány kisebb csoportra bomlott. A három legjelentősebb csoportot jelenleg az FLNC, az Október 22 FLNC és az Armata Corsica (Korzikai Hadsereg, AC) jelenti. Néhány száz tagjával az FLNC-UC a legnagyobb csoportosulás, amely a sziget északi részén működik.

Folyamatos („enyhe”) erőszakos cselekmények

Az erőszak mértéke a szigeten és áterjedése a francia szárazföldre mai mértékkel nézve nem riasztó, arányaiban kicsinek nevezhető (a mozgalom egész története során csupán néhány tucat ember veszítette életét). A francia politikusok szemmel láthatóan „komolyabb” biztonsági problémák, például a nemzetközi terrorizmus és az ország muszlim lakosságát övező belbiztonsági problémák felé fordulnak. Mégis a lassan fortyogó, több évtizedes korzikai kérdés tartós megoldásért kiált. Franciaország új elnökeként, illetve a korzikai kérdésben járatos ex-belügyminiszterként Nicolas Sarkozy tisztában van a konfliktus bonyolultságával és várható utóhatásaival, amennyiben nem születik megoldás az ügyben, vagy a döntések nem hoznak kielégítő eredményeket.

A korzikai szeparatista csoportok működésére általában az éjszakai támadások jellemzők, amelyeket a francia szárazföldről származó személyek vagyona, például hotelek, turistaszállók, ellen követnek el. Figyelemre méltó jellegzetesség továbbá, hogy a támadások előtt az elkövető csoport megbizonyosodik arról, hogy a célba vett területen senki sem tartózkodik a robbanás pillanatában. Ennek egyik oka a csoport jelenlétének demonstrálása, másrészt, a támadók nem kívánják elijeszteni az évi körülbelül 2,3 millió főnyi turistát, akiktől a sziget turizmus-központú gazdasága függ. A többnyire áldozatmentes működés további oka, hogy az esetleges korzikai sérültek miatt még nagyobb mértékben elveszítenék a sziget őslakosainak támogatását.

Történt azonban néhány nagyobb horderejű támadás is, amelyek azt bizonyították a korzikaiaknak és főként a francia kormánynak, hogy ezek a szeparatista csoportok nem csupán lazán kapcsolódó bűnözői csoportosulások; komoly pusztításra is képesek. Az egyik legsúlyosabb támadás Claude Erignac korzikai prefektus meggyilkolása volt, 1998-ban.

Az érem másik oldala

A korzikai szeparatista mozgalom megítélésének van egy másik oldala is, amely nagy mértékben nehezíti a probléma megoldását. Eszerint a korzikai nacionalisták valójában bűnözői csoportok és gengszterek, akik a nacionalizmus álcáját használják fel kétes üzleteik részleges legitimálásához. Ez a felfogás alapvetően nem állhat messze a valóságtól, a korzikai nacionalista csoportok tagjai folyamatosan törvénytelen ségekhez, zsaroláshoz, pénzosztáshoz és lopásokhoz köthetők, amelyekből „harcukat” finanszírozzák. Az egyik legjobb példa erre Charles Pieri, a „korzikai keresztapa”, akit 2002-2003-ban elkövetett zsarolásért ítétek el, melyből fegyveres szerve-

zetét, az FLNC-UC-t pénzelte. A francia rendőrség szerint Pieri az említett csoport nemhivatalos feje.

A fentiek tükrében egyértelmű, miért nem támogatta soha a korzikai őslakosság jelentős mértékben a nacionalisták küzdelmét. A kérdés továbbra is nyitva marad: napjainkban hány korzikai tagja vagy szimpatizánsa ideológiai okokból a szeparatista csoportoknak (valóban a teljes elszakadást támogatja), és mennyien vannak, akik csupán álcázott bűnözők?

A szárazföld és a sziget

A történelem során a „korzikai kérdés” folyamatos fejtörést okozott a francia vezetésnek. Az ország kormányzása hagyományosan központosított rendszerű, ami szöges ellentétben áll a korzikai szeparatisták függetlenségi törekvéseivel. Amikor a függetlenségi mozgalom 1976-ban útjára indult, Párizs még a tengeren túli területek elvesztése miatti sokkot próbálta feldolgozni, és hosszú ideig nem volt hajlandó a korzikai követelésekkel foglalkozni. A francia politikusok ráadásul rendszeresen nevezik a korzikai fegyveres csoportok tagjait terroristáknak, bűnözőknek, ami szintén nem segíti a párbeszéd kialakulását, még ha a vádak igazak is néhány szeparatista esetében.

Párizs helyzetét nehezíti az is, hogy a korzikai konfliktus természetéből adódóan minden generációban újjászületik egy fiatal, idealista korzikaiakból álló csoport, amely folytatja bebörtönzött elődei küzdelmét. Például, amikor Pierit és embereit bíróság elé állították, bomba robbant egy korzikai igazgatási épületben, öt embert megsebesítve. Korzika fővárosában, Ajaccióban pedig azután történt támadás, hogy az FLNC-UC bejelentette, véget vet a tizennyolc hónapja tartó fegyverszünetnek, tiltakozásul a tárgyalás ellen.

Maga, a francia szárazföld sem úszhatta meg, hogy olykor a szeparatisták támadásának célpontja legyen, noha sokkal ritkábban, mint Korzika szigetén. 2003-ban például a nizzai laktanyát érték bombatámadások, miközben egy másik bomba egy párizsi adóhivatalban okozott kisebb károkat.

A 2003-as népszavazás

Jelentős fordulat következett be, amikor Párizs népszavazást kezdeményezett Korzikán, felmérve az őslakosság jövőre vonatkozó nézeteit. Arról kérdezték a korzikaiakat, elfogadnának-e egy új területi közgyűlést és egy közigazgatási testületet, ami a sziget több is ügyét igazgatná. Korzi-

ka 'nem'-mel szavazott a referendumon, kifejezve, hogy Franciaország része kíván maradni. A hivatalos adatok szerint 50,98 százalék utasította el a javaslatot, és 49,02 százalék szavazott mellette. Alapjában véve az eredmények nem voltak meglepők: a sziget 260 000 fős lakosságának kevesebb, mint 20 százaléka akar teljes függetlenséget, de csak kevesen mernek nyíltan szembeszállni a háborúskodó szeptaristákkal.

A 'nem'-ek magas arányának másik oka, hogy majdnem minden második korzikai köztisztviselő, és a sziget lakói attól tartottak, ha egy egész közigazgatási réteget megszüntetnek, csökken az állami szektor nyújtotta állások száma.

A szeptaristák robbantássorozattal válaszoltak a népszavazáson elszünetelt vereségre. E reakció következtében a nacionalista csoportok inkább tűntek bosszúéhes bűnbandáknak, mint civilizált szervezeteknek, melyek elfogadják saját népük akaratát.

Elszakadás?

A korzikai problémára nem könnyű végleges megoldást találni. A nemzet szintjén a legutóbbi népszavazás megmutatta, hogy a korzikai lakosság nagy része, önálló identitásuk megtartása mellett, továbbra is Franciaország részének akarja tudni a szigetet, még ha ez alapvetően nem érzelmi, sokkal inkább gazdasági okokra vezethető is vissza. A szeptarista törekvéseket tehát csak néhány száz korzikai tartja életben, így, amennyiben a francia kormány igent mondana a sziget elszakadására, azzal egy kis csoport követeléseit helyezné előtérbe a teljes korzikai lakosság igényeivel szemben.

Ott van továbbá a kérdés, hogy Korzika függetlenítése vagy megnövelt területi autonómiája milyen példával járna elől Franciaország- és Európa-szerte. Európában mindenfelé működnek kisebb-nagyobb függetlenségi mozgalmak, és ez szem előtt tartandó tény, még akkor is, ha a két legnagyobb ilyen típusú mozgalom, az IRA Észak-Írországban és az ETA Spanyolországban, már úton van egy békés rendezés felé. Más mozgalmak örömmel értelmeznének bármilyen korzikai egyezséget biztató jelként, hogy érdemes folytatni a küzdelmüket. Magának Franciaországnak is vannak más, függetlenségért küzdő csoportjai, például Bretagne-ban. A párizsi politikának tehát óvatosan kell bánnia a Korzikának biztosítható autonómia mértékével, mert könnyen Pandora szelencéjét nyithatják ki az ország és Európa egyéb területein.

A francia belbiztonsági politika

Franciaország, miközben egyéb megoldatlan biztonsági kérdések özönével is boldogulnia kell, nem halasztgathatja a végtelenségig a korzikai probléma megoldását. A kialakult helyzet egyaránt kedvezőtlen a párizsi politikának és a szárazföldi és korzikai francia állampolgárok számára. A „korzikai kérdés” távolról sem szokványos: nem arról van szó, hogy egy régió vagy tartomány, beleértve a helyi lakosságot is, el akar szakadni az államtól. A helyzet bonyolultságát a korzikai lakosok és a szeparatisták közötti szakadás adja. Az utóbbiak, Párizssal egyetértésben, szét akarják választani az anyaországot és a szigetet (hogy milyen mértékben, az még vita tárgya), a korzikaiak azonban továbbra is fenn akarják tartani a szoros kötelékeket a francia szárazfölddel.

Nem valószínű, hogy a híradások valaha is arról szólnak majd, hogy korzikai nacionalisták olyan francia nevezetességeket támadtak meg, mint az Eiffel torony, a Louvre vagy a Loire-menti kastélyok egyike. Ez azonban nem jelenti, hogy a korzikai függetlenségi mozgalmat veszélytelennek tekinthetjük. A mozgalmak biztonsági fenyegetést jelentenek, és bizonyították is már, hogy több évtizedes tapasztalattal, „enyhe” terrorcselekményekkel igenis képesek komoly károkat okozni, ha úgy döntenek. Sarkozy elnök úrnak, aki a probléma alapos ismerője, tehát nem szabad elfelejtenie, hogy ez a belső biztonsági fenyegetés, amely már három évtizede jelen van Franciaországban, nem valószínű, hogy magától megszűnik a közeljövőben. Egy egész elnöki ciklus áll előtte, hogy bizonyítsa, dolgozik a probléma megoldásán.

Décsi Tímea

Politikai és intézményes válság Libanonban

El-Kareh, Rudolf: La crise politique et institutionnelle au Liban = La Revue internationale et stratégique, 2008-2009, 72. sz., 51-59. p.

(A szerző, El-Kareh, Rudolf vendégprofesszor az ULB-n, és a CEA-Paris III-n kutatási igazgató.)

2008-ban Libanon modern kori történelmének egyik legjelentősebb válságát élte meg. Nagyon mély politikai megosztottság alakult ki: a vezetők képtelenek mutatkoztak a hatalom gyakorlására, illetve az állam működtetéséhez szükséges, újfajta kompromisszumok kialakításá-

ra A jelenlegi kihívás ugyanis egy, a különféle társadalmi csoportokon átívelő politikai rendszer létrehozása. A kormányzóságokon túlmutató, egyfajta nemzeti állampolgárság lenne a cél; az egyéni és közösségi teljesítőképesség felszabadtítása, persze anélkül, hogy a társadalom öszszetörne. A válság ugyancsak nyilvánvalóvá tette, hogy hiányzik a politikai összehangoltság a külső erőkkkel a tényleges libanoni érdekek érvényesítéséhez.

A Taëfben, 1990-ben kötött megállapodások némi lélegzetvételhez engedték jutni a társadalmat a hosszú polgárháború után, amely táptalajul szolgált nagy regionális és nemzetközi konfliktusokhoz, de nem tették lehetővé a libanoni probléma alapvető megoldását. A modern kori Libanon politikatörténete a francia gyarmati gyámságig nyúlik vissza, s tart a nemrég Dohában megkötött egyezségekig, miközben létrejött 1943-ban a nemzeti paktum, amely Libanon függetlenségét alapozta meg, később pedig a taëfi megállapodásokig, 1990-ben. Azonban a jelenlegi helyzetben az intézményi és politikai egyensúly folytonosan inog.

Az instabilitásnak történelmi okai vannak: az oszmán uralom felbomlása, az európai válságok és politika, a XX. század világháborúi és ezek szerkezeti hatása a világrendre.

A libanoni jogállam a San Remói Konferencián született meg hivatalosan, 1920-ban: eszerint Libanon alkotmányos parlamenti köztársaság. Valójában azonban a politikai hatalom gyakorlására szövetkezett érdekcsoportok vetélkedéséről van szó. A „Keleti kérdés” elnevezésű társaságnak van a legnagyobb befolyása a stabilizációra már a XIX. század óta.

Libanonban a nemzeti képviselőket az önkéntes vagy a kormányzóságoktól odaállított képviselők látják el, a közösség kvótájának megfelelő számban. Ez a rendszer 1958 óta időről-időre erőszakos ellenkezést vált ki a különféle közösségekből.

A változó libanoni társadalomba a különböző társadalmi csoportok nem egyforma eséllyel tudnak beilleszkedni. Például a vidéki gazdaságokat sokkal kevésbé támogatják, mint a városi zónát. Az efféle folyamatok társadalmi-gazdasági mutációkat hoznak létre: a vidék exodusra torzulásokhoz vezet a gazdaságban, sorvadást okoz a mezőgazdaságban, túlnövekedést a szolgáltató szektorban, a produktív ágazatok kárára, az oktatásügy pedig a fejlődéselvű nemzetközi és helyi ideológiák szerint alakul át igen gyorsan. A politikai képviselői rendszer persze nem követi az intézményes mutációt, sőt, a szociális kormányzatok hálózata csak mélyíti a különböző csoportok közötti törésvonalakat. Az 1975-1989 közötti polgárháborúnak, amelyet 'közösségek közöttinek', vagy 'egymás elleni kormányzóságok' harcának is neveznek, lényeges pszichológiai és strukturális következményei is lettek.

Egy kötegre való paradoxonnak látja maga körül a libanoni társadalom a maga életét. Egyfelől az oktatás, a kultúra, a hivatás, a kultúrálatlanság egyre inkább globalizált, médiatizált világa, amelybe be kell illeszkednie az egyéneknek. Másfelől pedig viszonylag egységes területhez kötődik az egyén, aki úgy határozza meg magát, mint maronita, szunnita, siita, drúz stb., ám ha kérdezik, ideológiailag leegyszerűsítve csak annyit mond: „keresztény, vagy muzulmán”.

Egy másik paradoxon ott van, hogy az egymást követő válságok világosan mutatják, hogy a „politikai kormányzatot” meghaladó, nagyméretű strukturális átalakításra lenne szükség. A pszichológiai környezet mégis nagyon erős nyájszellem eluralkodását jelzi és a „közösségi félelmek” helyi kezelését.

A 2008 májusában megkötött Dohai egyezséget megelőző négy hét valódi krízis volt. Valójában már tizennyolc hónapja készültek csoportosulni a kormányzati parlamenti többség, a pillanatnyi ellenzék, a különböző kormányzatok politikai képviselői, noha nagyon különböző arányban.

A libanoni államnak is megvannak a maga sajátosságai. Az állam mint magasabb rendű politikai szerv, nem bontható le adminisztratív apparátusaira. Folytonos konkurenciában áll a közösségi apparátusokkal, amelyek elvitatják tőle az önálló politika folytatását. Ahhoz, hogy Libanonból valódi modern állam váljék, a politikai kormányzóságok rendszerét kellene megváltoztatni. Ezek most az államot pusztán politikai tényezőként kezelik.

Úgy is mondhatnánk, hogy a kormányzóságok a civil társadalmat és a politikai társadalmat testesítik meg. Az állam kényszerült konszenzusra kormányzóságaival. „Chehabista”, ez a jelző mindent megmagyaráz: az Egyesült Államoknak a térségben kötött Bagdadi paktumát a nasszeri Egyiptommal, és az 1958-1964 között hatalmon lévő, Fouad Chéhab tábornokkal.

Ennek következtében kötötték meg magukat a kormányzóságok, és hárítják a politika „ügyét” az államra. De éppen ezért látszanak oly mozdíthatatlannak az egyes kormányzóságok is. Veszélyesnek tűnt új, regionális szövetségek kötése például Irak elfoglalásakor.

Valahányszor csak az elmúlt évek során a politikában egyik vagy másik érdekcsoport megpróbált fölülkerekedni, mindig véres bukással végződött kísérlete. Például az 1982-es izraeli invázió nyomán kialakult phalangista időszak először fegyveres felkeléshez vezetett (1984.), majd pedig a polgárháború mindenoldalú kiújulásához, ami egészen Taëfíg tartott. Egy másik bukás: az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1559-es számú határozata vezetett a 2005-ben megtartott tragikus választásokig, amikor Racif Hariri miniszterelnököt meggyilkolták. A továbbiakban ez alkotmányos és poli-

tikai válsághoz vezetett, amely 2008. május 7-én összecsapásba torkollott. Ezt a Hezbollah belső kommunikációs rendszerének a felszámolására irányuló terv váltotta ki. A Dohában kötött megállapodások vetettek véget a konfliktusnak.

Az izraeliek által történt libanoni földfoglalások és a nemzeti föld elleni agressziók kontextusában két, ellentmondásos logika látszott közeledni a hosszú évek során át: az egyik az ellenállásé, a másik az államé. Michel Sleiman elnök beiktatási beszédében világosan kifejtette, hogy mindkét logikának meg akar felelni egy nemzeti önvédelmi stratégia megfogalmazásával.

A mai válság oka, ha tetszik, a katonai intézményrendszer, ugyanis Fouad Chébab tábornok hadserege nem keveredett bele az egyik vagy másik társadalmi érdekcsoport, illetve klientúra harcaiba, s ez társadalmi és területi szétesés lehetőségét hordja magában.

Az egykori törvény mintegy a kormányzóságok megtisztítására törekedett, ezeket uniformizálta, s ennek köszönhetően eszköze volt a válságból való kilábalásnak. A mai libanoni válság megoldására azonban más eszközre lenne szükség. A dohai egyezségek a 2000-es választások rendkívül feszült légkörében jöttek létre, amelyeket a kormányzósági rendszer legszélsőségesebb megnyilvánulásának is tekinthetünk. Egy önkényes „területi tagosítás” címén a legegyenlőtlenebb helyzetbe hozták a közösségeket, és egészen a szélre szorították a legismertebb keresztény vezetőket. A választási rendszer megújítása tehát a legfontosabb feladat, amely a Boutros-jelentés kapcsán a parlamentben is fölvetettek. 2005-ben a korábbi külügyminisztert bízták meg a bizottság vezetésével. Célja, hogy az Alkotmányozó Tanács végre méltó szerepkörében működjön és kontrollálja a folyamatokat.

Cél tehát a klán-rendszeren, kliens-struktúrán működő társadalomban az egyén és közösség összhangjának elvén működő állampolgárság érvényesítése, az egyén és a közösség jogait tiszteletben tartó joggyakorlat működtetése. Kérdés, hogyan lehet kialakítani egy valóban demokratikus modellt a szekularizált nyilvános térben, tiszteletben tartva a történelmileg kialakult identitást?

Úgy tűnik, megkerülhetetlen az arányosságon alapuló titkos szavazás gyakorlatának bevezetése. Valószínűleg a Boutros-jelentés által felvetett kétkamarás rendszer lenne a legmegfelelőbb. A szenátust (felső ház) a kormányzóságok választanák, és valamennyi közösségnek – létszámától függetlenül – lenne szenátora. A parlamentet (alsó ház) arányos módon választanák meg. Erről a politikai berendezkedésről vannak (feledésbe merült) történelmi előzmények még az 1975-ös polgárháború, illetve a francia kormányzás idejéből.

A libanoni társadalom ma a közlekedő edények módján működik. A helyi egyensúlyok, illetve aránytalanságok egyúttal jelzik a regionális egyensúlyokat és aránytalanságokat. Például a szétmállás folyamatához hozzájárul az Irak megszállását követő politika megváltozása, s az ebből következő igazodások, stratégiai módosítások. A Libanont megrázó válság különböző szintjein (belső, regionális, nemzetközi) például jól látszik Kuartar állam közvetítő szerepének sikere.

Hogyan lehet helyreállítani az összetört civilbékét Racif Hariri miniszterelnök meggyilkolása után a régió szétesésének közegében, a szektáisan szegmentálódó, tragikus iraki példát látván? Hogyan lehet a nemzeti egységet a szó igazi és programszerű értelmében helyreállítani?

Az arab világ vonatkozásában a hagyományosan egyenlő távolságot tartó Egyiptom és Szaúd-Arábia emblematikus jellegű kuatari fellépésének figyelembevételével mellett két, új diplomáciai és közvetlen beavatkozásra is hajlamos résztvevő, Törökország és Irán jó szomszédságára is érdemes figyelmet fordítani.

Párhuzamosan látni a Palesztinában lejátszódó kiszorító politikát, amelyet kettős mércével mér a nemzetközi közvélemény. Mindez megint csak a libanoni béke ellen hat. Sürgősen föl kellene eleveníteni az 1991-es madridi konferencia keretében kidolgozott történelmi kompromisszumokat a Közel-Keletre vonatkozóan, mégpedig valamennyi ENSZ határozat betartásával. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Libanon jövője is közvetlen összefüggésben áll a palesztin-kérdéssel.

A kérdések szinte számlálatlanul kínálkoznak. Nem lehetne a Biztonsági Tanács által előírt egységes és kollektív elképzeléseket megvalósítani a mediterrán világ minden részén? Nem lehetne végre – kivétel nélkül mindenütt – a térségben felszámolni a nukleáris arzenált? Az Európai Közösségek miért nem tud példaértékű lenni a multilaterális megoldásokban, a régi, történelmi egységek dinamizálásával? S hogy a politika és diplomácia eszközeivel miért nem lehet konstruktív kompromisszumos partnerekké alakítani a folytonos ellenségeskedésben álló feleket? A heterogén társadalmak közül Libanonnak ebben vezető szerepe lehetne.

Kakasy Judit

Keresztény irakiak. Válogató elven működő menekültbefogadás?

Bröning, Michael – Chai, Jolie: Irak: Klientelpolitik als Flüchtlingsschutz. = Blätter für deutsche und internationale Politik. Jg. 2008. H. 9. 21-24. p.

A cikk az NSZK-belügyminisztérium ama, egyházi megkeresés nyomán kidolgozott és addigra már széleskörű vitát kavart javaslatát kommentálja, amely szerint Németország vállalná az üldöztetésnek „elsősorban” kitett iraki keresztény – káldeus, arameus – menekültek egy részének befogadását. (Az elképzelésekben eredetileg mintegy húszezres létszám szerepelt, ami, újabb keletű híradások tükrében, a konkretizálás során időközben majdnem az egytizedére apadt, és a célcsoport megjelölése, kapcsolódva a tízezres nagyságrendű, 2008. novemberi uniós vállaláshoz, „iraki, főként keresztény vallású” menekültekre módosult. Az első csoportok 2009 márciusában meg is érkeztek. – Szerk.) A szerzők rámutatnak az eredeti elképzelés menekültjogi és tágabb emberi jogi ellentmondására, felvillantva az iraki menekültkérdés egész problematikáját is, amelyet a befogadási tervek több ponton figyelmen kívül hagytak, és cáfolva téves értesüléseket, alaptalan hiedelmeket egyaránt.

Az iraki menekültkérdés először is kettős metszetben jelentkezik: egyfelől a Szíriába és Jordániába menekült jó kétmillióس tömeggel (amelynek talán szűken a fele lehet keresztény vallású), másfelől az ennél még nagyobb létszámú belső menekültekkel, közöttük mintegy négyszázezer kereszténnyel, akik lakhelyük elhagyására kényszerültek, ám Irakon belül változtattak helyet, ahol táborokban kell sýnylódniük. Főként az ő helyzetük kritikus: az ENSZ-Menekültügyi Főbiztosság vállaira nehezedő gondozásuk keretei mind szűkösebbek, jogi helyzetük ideiglenes, jövőjük meghatározatlan. A határon kívül kerültek helyzete viszonylag tűrhető. Éppen a keresztény menekülteket véve: a táborokból elég hamar kijutva, régi kapcsolati, rokoni szálakon fokozatosan betagozódnak a helyi közegbe, sajátos készségeik nyomán a munkamegosztást is beleértve. A kimentésre szorulóк kontingensét tehát mindenekelőtt a belföldön rekedtek körében kell keresni. Ott a helyzet az egyének kiválasztása szemszögéből is rendezetlen, de főként minden ilyen kísérlet akár létükben veszélyeztetné egész csoportjukat. A felekezeti alapon történő kiemelés csak eszkalálná a gyűlölködést a nyugati beavatkozás szemhatárán amúgy is „ötödik hadoszlopként” definiált keresztényekkel szemben. Éspedig nemcsak Irakon belül, de másutt is, mindenekelőtt Libanonban. A közel- és közép-keleti keresztény lakosság teljes tömegű, egyszeri eltelepítésére pedig nyilvánvalóan gondolni sem lehet.

Az iraki keresztények különös veszélyeztetettsége maga egyébként félrevezető híresztelésnek bizonyult az elűzések gyakorlatában. Kétségkívül jobban megszenvedik a szokott életkörüzetükből való kiszakadást, mint az egymásra támadó moszlim felekezetek csoportjai. Ám rajtuk kívül így van ezzel számos más töredék-identitás is az ún. mandeusoktól a romákon, türkméneken át a siita kurdokig. A keresztények művi kiemelése ebből a sorból, a hitbéli közösség ellenére, felettébb keresztényietlen gyakorlathoz vezetne.

A jelzett valláserkölcsi problémán felül nemzetközi összefüggésekben bármilyen diszkrimináció eleve megengedhetetlen. Menekülteket a rászorultság alapján kell befogadni, tekintet nélkül vallási, etnikai vagy egyéb mellékszempontokra. Németország és Európa fogadja be – megfelelő kontroll mellett – tisztességgel mindenekelőtt azokat az iraki menekülteket, akik saját erőből eljutnak határainkig, és ne tegyen egyenlőséget moszlim és terrorista között sem. Az Irakban veszteglők, valamint a szomszéd államok területére kijutottak érdekében pedig mindenekelőtt az ENSZ menekültügyi szerve, illetve a helyben befogadó államok részére kell megadni a megérdemelt segítséget a menekültellátás javítása érdekében.

Az iraki háttérű menekültügy kezelését illetően egyebekben a leg hosszabb távra szóló menekült-státusszal célszerű számolni: ugyanis a belső menekült-helyzet ma még teljesen bizonytalan konszolidálásig illúzió a visszatelepítés lehetőségében gondolkodni. Főként kétséges, hogy az elűzött népesség tagjai valaha is visszakerülhetnek-e eredeti lakóhelyükre. Az iraki kényszermigráció a palesztinok izraeli elűzése óta a legnagyobb kiterjedésű és hasonlóan visszafordíthatatlannak látszó népmozgás a két szomszédos régióban, amelynek fokozatos konszolidálása bizonyára lassú folyamat lesz, mihelyt egyáltalán kezdetét veszi. A kérdéseket elsősorban helyben lehet, amennyire lehet, megoldani. Töredékrészeket ilyen-olyan válogató szempontok alapján kicsippteni a többmillió tömegből: értelmetlen, céltalan és esetenként az érintetteket újfent veszélyeztető, kalandor vállalkozás.

Komáromi Sándor

Az iráni politika realitásai

Perthes, Volker: Die Ratio des Iran. Zur Interessenpolitik einer Regionalmacht. = Blätter für deutsche und internationale Politik. Jg. 2008. H. 9. 44-56. p.

Az iráni atomprogram kiváltotta nemzetközi bizalmatlanság az elmúlt évek során amerikai vagy izraeli részről alig leplezett Iránnal szembeni fenyegetésekben, gazdasági szankciókban is tetet öltött. Erre reagálva a regionális középhatalom rangját ambicionáló szuverenitás új erős embe-re, Ahmadinezsad elnök megragadott minden alkalmat, hogy (Izrael állam létjogát kétségbe vonva, az USA Perzsa-öbölbeli jelenlétét támadva) viszontfenyegessen. A diskurzus Ahmadinezsad újráválasztásával vélhetően egyelőre ennél is marad. Alapvető kérdés: a verbális erőpróbáknak Iránon belül miben áll a társadalmi háttere?

Az iráni társadalom mozgása mindenekelőtt két, egymással sok tekintetben szembenálló politikai áramlat – az iszlám-nacionalizmus, illetve a reformer-pragmatizmus – befolyása alatt áll. A kettő azonban némely ponton találkozik is egymással, így például az iráni szuverenitás védelmét illetően. Mindkét irányzat egyformán valós biztonsági veszélyként értékeli az ország határai mentén újfent megnövekedett külhatalmi befolyást (Irak, Pakisztán, Törökország, sőt újabban már Azerbajdzsán). Legfeljebb a „realisták” differenciálni igyekeznek amerikai és európai indítékok között, sőt, esélyt adnak a feszültségoldás lehetőségének esetleg még Amerikával szemben is. A pragmatikus erők éppúgy hisznek Irán regionális „küldetésében”, mint a nacionalisták, és hasonlóan ennek megfelelő elvárásokkal lépnek fel az iráni szuverenitás két- és többoldalú tiszteletben tartását illetően. E belső konszenzus talaján már csak stílusbeli, „módszertani” kérdés a vonatkozó igény nyílt hangoztatása vagy más módon történő kinyilvánítása.

A nemzetpolitikai doktrína képviselőinek az USA-t illető beszédhelyzet szempontjából jelentkezik a legkomolyabb tétje. Ez kifejezésre jut abban, hogy, miután úgy ítélik meg: az USA a közép-keleti régió birtokbavételére törekszik, folyamatosan a „szuverenitás” és a „geopolitikai érdekek” kölcsönös tiszteletben tartására hívnak fel, de elhangzik az etnikai zavargásokra történő felbujtás, a destabilizálási próbálkozás vádja is. Mindenesetre – szigorúan „egyenrangú” félként – még a nacionalisták is készenlétben állnak a közvetlen tárgyalások esetleges lehetőségére. Figyelemre méltó újság ebből a szempontból a Khomeini-utód Khameini mint „szellemi” („forradalmi”) vezető 2008. év eleji jeladása arra nézve, hogy megfelelő esetben „elsőként” kíván hozzájárulni az USA-val való kapcsó-

latok javítását célzó tárgyalások elindításához (egszersmind hangsúlyozva elsődleges jogosultságát e tekintetben).

Hogy Irán konstruktív partner lehet a régió stabilitásának javítása szempontjából, bizonyította 2001 táján és azt követően is a Khatami-kormány a talibán-rezsim megdöntésének és az afganisztáni újjárendezési program politikai támogatásával. Ehhez kapcsolódva iráni részről az USA képviselőtét ellátó svájci követség útján puhatolózás is történt a közeledést illetően: Irán felajánlotta egyebek között a militáns palesztin csoportok anyagi támogatásának beszüntetését, az izraeli-palesztin két-állami megoldás elfogadását – az Irán elleni gazdasági szankciók felfüggesztéséért, az atomtechnológiai hozzáféréseért stb. cserébe. Akkor az iráni javaslatokat az amerikai kormány elutasította.

*

Irán a politikai elemzők szemében mindamelllett a Közép-Keleten történő nyugati beavatkozással ilyen és más megegyezések híján is csak nyert. Sőt, egyáltalán Szaddam Husszein rendszerének megdöntése és a tálib mozgalom visszaszorítása nyitott utat Irán regionális ambícióinak kibontakozása irányában. Az USA és nyugati partnerei által eszközölt, amúgy végtelenül elhúzódó és nehézkes iraki váltás a legcsekélyebb saját erőfeszítés nélkül szabadította meg Iránt kényelmetlen versenytársától. A husszeini politikával szemben ellenálló šiita erők tényerése a pártformációktól a gerilla-csoportokig (mint például M. al-Sadr radikális mozgalma) pedig visszaigazolta korábbi ellenállásuk sokoldalú megsegítését, illetve szentesítette az iráni állam Irakon belüli tekintélyét. Irán, ha tetszik a nyugatnak, ha nem, az iraki átalakulás nem hivatalos védőhatalmává vált, amely a nyugati törekvésekkel szemben konfesszionális-politikai kötődés útján nem egy tekintetben a maga tetszésére formálja a folyamatokat. E tényállás kidomborítására szolgált Ahmadinezsad elnöki látogatása Bagdadban 2008-ban.

Irakon belüli pozícióinak megerősödése áttételesen kihatott Irán közel-keleti szerepének felértékelődésére is. Az Irán által pénzelt Hezbollah helytállása a 2006-os libanoni összecsapásokban megalapozta a „védőhatalom” tekintélyét az összarábság nacionalista köreiben Szíriától Egyiptomig. Egyúttal a Hamasz nyugati bojkottja a gázai fordulat után szintén Iránnak hagyott kaput a partnerség kiépítésére. Az arab államok hivatalos politikája nem feltétlenül rokonszenvezik Irán és egy új „šiita tengely” törekvéseivel, a közvélemény szorításában azonban kénytelenek akceptálni Iránt tárgyaló partnerként. Nem véletlenül fogadták „vendégként” Ahmadinezsadot az Öböl menti, szunnita többségű emirátusok csúcstalálkozóján 2007-ben, és nem véletlen az USA számára nyugtalanító közeledés Egyiptommal vagy éppen Szíriával. Mindezzel együtt Amerika sem hagyhatja figyelmen kívül Irán egyre meghatározóbb jelenlétét a régió és főképp az

iraki átalakulás folyamataiban. Irán iraki politikájára a nyugat irányában a stabilitást szorgalmazó együttműködési ajánlkozás és a militáns csoportok végeredményben destabilizáló, az USA-t nyomás alatt tartó támogatása együttesen jellemzi. Valójában Irán is Irak stabilizációjában érdekelt, csakhogy lehetőleg minél korlátozottabb amerikai jelenléttel, s ezt az elképzelését nem is rejti véka alá. A stabilizációt illetően pedig egyúttal kivédené azt a jövőt, amely egy újra erős, központosított Irakot teremtené. Ezért a maga részéről Irak föderalizálását szorgalmazza, ennek érdekében kész volna letenni akár a siiták egyoldalú támogatásáról is.

Az irakihoz hasonló stratégia elemei figyelhetők meg Afganisztánnal kapcsolatban is, azzal a különbséggel, hogy Iránnak erről az oldalról valamivel több a vesztenivalója a nyugati aktivitás taktikai keresztezésével, amiért is jobban visszafogja magát ilyen téren. Iránnak valóban nem érdeke a talibán uralom esetleges visszatérése. A drogtranszfer folytatódása és a munkanélküliséget továbbterhelő (millió nagyságrendű) menekültáradat miatt pillanatnyilag nagyon is a talibán erők hathatósabb visszaszorítását hiányolja. Az iráni közvélemény egyébként igényt tartana arra, hogy a menekültekkel kapcsolatos helytállást a Nyugat elismerje, valamint, hogy a drogzállítási útvonalak elszigetelését, már csak a saját érdekében is, anyagi eszközökkel és biztonsági technológiával segítse. A politikai rendezésbe, amelynek távlatai eléggé cseppfolyósak, egyelőre nincs is alkalma beleszólni.

Az elemzés szerzője egyidejűleg könyvterjedelmű munkát is letett az asztalra a témában: *Iran – eine politische Herausforderung* [‘Irán – a politikai kihívás országa’] (Frankfurt am Main: Suhrkamp).

Komáromi Sándor

SZEMLE

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Ferenc József végzetes hibája: a kreamsieri tervezet visszautasításának következményei

Reifowitz, Ian: Francis Joseph's Fatal Mistake: The Consequences of Rejecting Kreamsier = Nationalities Papers, 37. évfolyam, 2009. március, 2. szám, 133-157. p.

1918 óta számos történelemtudományi vita alapját képezi az Osztrák-Magyar Monarchia szétesésének elkerülhetetlensége. Az elmúlt évtizedekben a legtöbb történész cáfolta, hogy a birodalom széthullására mindenképpen sor kellett, hogy kerüljön. Egy dolog mindenestre egyértelmű: annak ellenére, hogy a birodalom talán akár egészen a XX. század derekáig talpon maradhatott volna, bizonyos kulcsfontosságú tényezők és döntések a bukását valószínűsítették.

A legvégzetesebb e tényezők közül Ferenc József döntése volt, hogy elnapolja az 1849-es, kreamsieri alkotmánytervezetet, amelyet (Magyarországot és a Lombard-Velencei Királyságot kivéve) a Monarchia minden területéről érkező, választott küldöttek fogalmaztak meg. A döntés következtében a monarchia sokkal kevésbé volt képes megoldani azt a belső problémát, amely 1900-ra a legsürgetőbbé vált: egyensúlyt teremteni az etnikai csoportok által követelt jogok között. Ez a kérdés 1849-ben noha fontos volt, nem bizonyult még kiugró jelentőségűnek. Később azonban egyértelműen azzá vált, és az akkor még megoldható kérdés tisztázásának elmulasztása utólag végzetes következményekkel járt.

A mulasztás megakadályozta, hogy a Habsburg-birodalom egyre inkább nemzeti öntudatra ébredő népei egy közös, az etnikai határokon átívelő, egyesítő identitást alakíthassanak ki. Eltekintve az őszinte hűségtől, amit a legtöbb alattvaló az uralkodóház iránt érzett, semmi sem kötötte össze a birodalom népeit; nem volt széles körben elterjedt „ausztriai” közösségi érzés, nem volt egységes „nemzeti” öntudat. Amikor 1918 novemberében a Monarchia elbukott, nem volt jelentős politikai mozgalom, amely a Habsburgok nélkül a birodalom területeit egyetlen multikulturális szövetséggé kovácsolta volna össze. „Ausztoria ’tudatban élő közösségként’ megbukott” – ahogyan Maureen Healy fogalmaz.

A kremsieri alkotmánytervezet elutasítása kizárt vagy szinte teljesen lehetetlenné tett bizonyos jövőbeli lehetőségeket a Habsburg Monarchia politikai szerveződését illetően. Reifowitz írásának nagy részében ezeket a lehetőségeket vizsgálja. Amellett, hogy jelentősen befolyásolta a Monarchia és általában Közép-Európa politikai történelmét, Ferenc József döntése komoly hatást gyakorolt a nemzeti öntudat fejlődésére is a birodalomban és térségében. Újkeletű tudományos munkákban elterjedt az a nézet, hogy a XIX. század közepén az emberek etnikai és kulturális önképe még meglehetősen képlékeny volt. Ebből kiindulva valószínűsíthető, hogy a közép-európai nacionalista vezetők és célközönségük az elkövetkező időszakokhoz viszonyítva, talán még nyitottabbak voltak a kompromisszumokra, valamint egy hosszú távú, többszintű, az etnikai és nemzeti hovatartozás kérdését rendező egyezmény elfogadására.

A kremsieri alkotmánytervezet és egy hatékony válasz a birodalmi nemzetiségek rivalizálására 1849-ben csökkenthette vagy talán meg is akadályozhatta volna annak az ál-biológiai, rasszista nemzetszemléletnek az elfogadását, amely a térség lakosainak körében terjedni kezdett, és később heves etnikai gyűlöletté fajult. A tervezet olyan fejleményeknek állhatta volna útját, amelyek, kis mértékben legalábbis, azért kaptak erőre, mert a Habsburg-hatalom a birodalmon belüli nemzeti érdekek ütköztetésével válaszolt a felmerülő feszültségekre. Ahelyett például, hogy a budweisiak (mai nevén České Budejovice lakói) kizárólag csehekké és németekké váltak volna, a kremsieri alkotmánynak és lehetséges hatásainak köszönhetően, ezek tovább lendítették volna a Habsburg Monarchiát a demokratikus úton, a budweisiak budweisiak maradtak volna amellett, hogy az osztrák polgári társadalom tagjainak is vallották volna magukat. Az új társadalom az etnikai csoportokat a közös állampolgárság talaján kapcsolta volna össze, egy demokratikus társadalmi rendben.

A törvényhozás és a közigazgatás tekintetében a kremsieri alkotmánytervezet átfogó alapelve az etnikailag érzékenyebb ügyek elválasztása volt a kormány általános feladataitól. Az etnikai töltetű ügyekben minden nemzetiség önállóságot és felügyeleti jogot élvezett volna, bizonyos értelemben. Az összes többi esetben földrajzi határok mentén, a körzet, a koronabirtok vagy az államszövetség/birodalom szintjén szerveződött volna a döntéshozás. A dokumentum tehát olyan rendszert hozott volna létre, amely egyszerre központosított és államszövetségi.

Ferenc József 1849. március 4-i döntése és annak következményei 1867-ben az „oszd meg és uralkodj” politika alkalmazására készítették az uralkodót, ennek következtében a valós kompromisszumok szinte lehetetlenné váltak. Még ennél is fontosabb hosszú távú következmény, hogy az Ausztria által 1849-ben elvetett út magában rejtette a közép-európai nacio-

nalizmus fejlődésének egy eltérő irányát. A nemzeti identitás többszintű értelmezése talán győzött volna a szűklátókörű, rasszista nemzetértelmezés felett, amely épp akkoriban kezdett uralkodóvá válni a térségben, főleg a németek körében. A Kremsiert követő két-három generációban a szűklátókörű nemzetértelmezés elterjedésében nem kis szerepe volt a birodalmi németeknek, mint például a pángermán, antiszemita Georg von Schönerernek. A többszintű és a rasszista identitás két, egymástól teljesen eltérő gondolkodásmódot jelképeznek, amelyek mentén más-más irányba fejlődhetett volna a térség történelme. Az egyik, az elvetett út, talán többelvűséghez és demokráciához vezetett volna Közép-Európában, 1848-ot követően.

1849-ben a demokrácia sorsa Ausztriában, valamint a nacionalizmus fejlődésének az iránya a térségben – egy tizenéves kezében volt. Ha Ferenc József másképp döntött volna, ha engedte volna, hogy a történelem más mederben folyjon tovább, az lehet, hogy sokféle pozitív hatással járt volna később az európai, sőt talán a világtörténelem folyamán is. Az is lehet, hogy nem. Átgondolni mindenesetre érdemes ezeket a kérdéseket és múltbeli lehetőségeket.

Dézi Tímea

A millet-rendszer alkalmazása nemzetállamokban: a görög és a bolgár muszlimok esete, 1912-1923

Katsikas, Stefanos: Millets in Nation-States: The Case of Greek and Bulgarian Muslims, 1912-1923 = Nationalities Papers, 37. évfolyam, 2009. március, 2. szám, 177-201. p.

A balkáni háborúk és az első világháború során a később, görög és bolgár fennhatóság alá kerülő területekről a muszlim lakosságot igyekeztek kiirtani, illetve elűzni. Ezen törekvések végrehajtásában mindkét balkáni állam katonai és félkatonai szervezeteinek része volt. Az időszak nemzetközi egyezményei ezért próbálták megóvni a beolvasztástól azon muszlim túlélők vallási és kulturális autonómiáját, akik úgy döntöttek, a két nemzetállam valamelyikének területén maradnak. A balkáni háborúk és az első világháború után, 1923-ig számos nemzetközi egyezményt írt alá mind Görögország, mind Bulgária, ezek meghatározták a két ország muszlim lakosságának jogi státusát. Az egyezmények voltak hivatottak biztosítani a zökkenőmentes váltást az Ottomán Birodalom és a nemzetállamok között,

kötelezve Görögországot és Bulgáriát a vallási, oktatási és kulturális autonómia biztosítására muszlim polgárai számára.

Az 1913-as athéni szerződés például egyrészt lezárta a két aláíró fél, az Ottomán Birodalom és Görögország közötti háborút, másrészt kötelezte a görög államot, hogy biztosítson szabad vallásgyakorlást muszlim polgárainak. Az 1920-as Sevres-i szerződés értelmében pedig Görögország elismerte a görög állampolgárok egyenlőségét a törvény előtt, anyanyelvre és vallásra való tekintet nélkül. Ami Bulgáriát illeti, 1913-ban aláírta az Ottomán Birodalommal az isztambuli szerződést, ez többek között kimondja, hogy a bulgáriai muszlimok egyenlők a bolgár nemzetiségű állampolgárokkal, szokásaikat, hagyományait tisztelni kell. Továbbá, nem sokkal az első világháború vége után Bulgária vesztes hatalomként írt alá egy békeszerződést Neuillyben, Párizs közelében, amely szerződés negyedik bekezdése a kisebbségek védelmét biztosította. Ezek a szerződések azonban csak az állami beolvasztási törekvésektől óvták a muszlimok vallási intézményeit, szokásait, hagyományait és nyelvét, és mind a görög, mind a bolgár muszlimokat homogén csoportokként kezelték. Más szóval, figyelmen kívül hagyták a muszlim kisebbségek multikulturális mivoltát, és nem jelentettek védelmet a kisebbségeken belüli beolvasztási törekvések ellen.

A háborúk utáni időszakban a nemzetközi szervezetek és a kormányok megkísérelték a muszlim kisebbségek életét millet-rendszerekbe szervezni, ezek a rendszerek az Ottomán Birodalomban, a nem-muszlim hitű kisebbségek szerveződéseiként fejlődtek ki. A "millet" szó törökül eredetileg „népet”, „nemzetet” jelent, de akadémiai körökben az Ottomán Birodalom nem-muszlim lakosságának, főleg a keresztényeknek és a zsidóknak, az adminisztratív rendszerét jelöli. A milleteket önkormányzó vallási közösségek hozták létre, és a birodalomban az adott vallás minden követőjét magukba foglalták, etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül. Minden millet élén egy „milletbashi” állt, az adott vallás vezetője, akinek Isztambulban, az Ottomán Birodalom fővárosában volt a székhelye. A milletbashi vallási hivatalnok volt, a felelőssége azonban jóval túlmutatott az egyházi ügyeken. Ő foglalkozott bizonyos civil ügyekkel, az oktatással, a millet tulajdonának kezelésével, valamint a vallási parancsokhoz kapcsolódó jogi ügyekkel is, mint például az adósság, a válás, az örökbefogadás vagy az öröklés. Ugyanez jellemezte a rangsorban a milletbashi alatt elhelyezkedő egyházi hivatalnokokat is, a birodalom különböző területein. A millet-rendszernek azonban szembe kellett néznie két nagy kihívással, amelyek a rendszer alapvető értékeire jelentettek veszélyt: (a) a világiasodás, hiszen már a XVII. század vége óta egyre nagyobb mértékben avatkoztak be világi emberek a rendszer működtetésébe; (b) a nacionalizmus, ami az önmeghatározás elsődleges kritériumának a nemzetiséget tartotta,

és ezzel felerősítette a vallási csoportokon belüli etnikai ellentéteket, ami a már létező milletek felbomlásához és újak kialakulásához vezetett. A millet-rendszer elméletileg tiszteletben tartotta a vallási csoportok megkülönböztető szokásait, hagyományait és belső szerveződését, erősen központosított mivolta ugyanakkor lehetővé tette az ottomán hatóságok számára, hogy saját törekvéseiket valósítsák meg. A rendszer nem tudta garantálni, hogy az állami hatóságok nem avatkoznak be ügyeikbe a török állampolgárságra hivatkozva. Továbbá, azáltal, hogy a millet-rendszer a közös vallás alá rendelte az etnikai hovatartozást, szabad utat engedett a milleten belüli legbefolyásosabb etnikum beolvastási törekvéseinek. Az adott nemzetiség ugyanis, hozzáférve egy ennyire központosított rendszerhez, rákényszeríthette normáit, értékeit, szokásait és törekvéseit az egész milletre, kiváltképp a vizsgált időszakban, amikor az ottomán közigazgatás hanyatlófélben volt, és politikai nyugtalanság, valamint a nacionalizmus terjedése jellemezte a birodalmat.

A háborúk utáni időszakban több kísérletet tettek a görögországi és bulgáriai muszlim kisebbség életének átszervezésére, az Ottomán Birodalom nem-muszlim vallási csoportjai által szervezett millet-rendszer mintájára. A kisebbségi muszlim vallási vezetők, a muftik felelősségét tehát kiterjesztették a törvénykezés és az oktatás területeire is, ami az Ottomán Birodalom muszlim vezetőire nem volt jellemző, és közösségi vallási tanácsokat hoztak létre, amelyek, a muszlim vallási vezetőkkel együttműködve, minden, a muszlim kisebbséget érintő ügyben döntéshozó szervként működtek. A muszlim kisebbség tagjai nehezen kerülhették meg ezeket, a nemzetközi egyezmények és állami törvények által támogatott politikai és adminisztratív intézményeket. Minden muszlim, aki Görögország vagy Bulgária állandó lakosa volt, értelemszerűen és kötelezően az adott terület muszlim közösségéhez tartozott. Ez a szerveződési forma ugyanakkor nem biztosított valódi törvény előtti egyenlőséget a muszlimok és a nemzeti többségben lévő görögök és bolgárok között, és egyértelműen nem tett lehetővé egyenlő jogi bánásmódot a muszlim kisebbségen belül mindenkinek, annak ellenére, hogy bizonyos mértékű kulturális autonómiához juttatta a muszlimokat. A rendszer elsődleges célja a kisebbség kollektív jogainak biztosítása volt, nem a kisebbséghez tartozók egyéni jogainak érvényesítése, így figyelmen kívül hagyta a görög és bolgár muszlimok közötti vallási és etnikai különbségeket. Mind a nemzetközi jog, mind az arra épülő görög és bolgár nemzeti jog tévesen, homogén vallási és etnikai csoportként kezelte a muszlimokat.

Ennek alapvetően két oka volt: Elsősorban az, hogy a millet-rendszert, amelynek mintájára az Ottomán Birodalomból kiszakadt görög és bolgár területeken élő muszlimok szerveződtek, nem-muszlim vallási cso-

portok hozták létre. Ez a rendszer olyan, erősen központosított, adminisztratív szerveződés volt, amely egyrészt lehetővé tette az állami hatóságok számára a hatékony beavatkozást, másrészt elősegítette a kulturális beolvasztást a muszlim közösségen belül. Az az etnikai vagy társadalmi csoport ugyanis, amelyik képes volt átvenni a kisebbség politikai szervezetei felett az irányítást, az egész közösségre rákényszeríthette saját törekvéseit, normáit és értékeit. Másodszorban annak ellenére, hogy a rendszer a muszlim lakosság kulturális autonómiáját hivatott védeni, a muszlimokat másodrangú állampolgároknak tekintették mindkét államban. A vizsgált időszakban Görögország és Bulgária is „éppen saját nemzete kiépítésén dolgozott”, ahogyan Hobsbawm fogalmaz, ezt a folyamatot pedig mindkét ország esetében inkább a vallás, mint a nyelv határozta meg. Így bárki, aki nem volt tagja a görög ortodox egyháznak és nem beszélt görögül Görögországban, illetve nem volt tagja a bolgár ortodox egyháznak és nem beszélt bolgárul Bulgáriában, nem számított görögnek, illetve bolgárnak. Ez a szemlélet, amely gyakran jogi formát is öltött olyan dokumentumokban, mint például a két állam alkotmánya, a muszlimokkal szemben tanúsított intolerancia és diszkrimináció melegágya volt. Másodrangú polgárrá válásuk időnként pszichológiailag is nehezen feldolgozható változások elfogadására kényszerítette a muszlimokat. Erre példa a görög és bolgár nemzetiségűek beengedése a tímárok céhébe. A céh tagjai hagyományosan kizárólag muszlimok voltak, mert a hagyomány szerint Mohamed próféta is tímár volt. A görögök és bolgárok beáramlása a céhbe gazdaságilag és pszichológiailag is nyomott hagyott a muszlim közösségen, amelynek tagjai ezentúl a „hitlenekkel” kényszerültek osztozni a Próféta foglalkozásán. Görögország és Bulgária gyakran alkalmazott állami hatalmat a homogén nemzetállam kiépítéséhez, és ez a folyamat nem ritkán rasszista és idegengyűlölő nacionalista ideológián alapult. A lakosság egészét be akarták olvasztani az új államba, olyan homogén társadalmat létrehozva, amelynek tagjai alapvetően a nemzet tagjaiként definiálják magukat.

Dézi Timea

SZÁZAD V. É. G.

—• ÚJ FOLYAM 52. SZÁM 2009. 2. •—

—• MARXIZMUSOK •—

ANALITIKUS MARXIZMUSOK

Orthmayr Imre: Analitikus marxizmus • 5

Gerald A. Cohen: Milyen szerkezetű a proletár szabadságának hiánya? • 29

Szalai Miklós: Biológiai és társadalmi evolúció. Történelmi materializmus és darwinizmus • 59

MARXIZMUS ÉS POLITIKAI ESZMETÖRTÉNET

Demeter Tamás: Az emberkép keresése • 87

Varga Krisztián: A politikai eszmetörténet marxi kontextusa. Thomas Hobbes mint gondatlan marxista? • 105

SZEMLE

Sebők Miklós: A „beágyazottság” hiánya mint elméletrekonstrukciós probléma Pokol Béla egy Pijl-cikke tükrében • 123

Lux Ágnes: Egy könyv rémálmokról, katasztrófákról – és vágyakról (Anthony Giddens: *The Politics on Climate Change*) • 145

Békés Márton: Régi rögeszme, új egyenlőség. A giddensi new egalitarianism kritikája • 153

Pro Minoritate

2009. TÉL

Kisebbségi médiatörténet

Papp Z. Attila: A kisebbségi sajtó értelmezési keretei

Ambrus Attila: Lapok az erdélyi magyar sajtó történetéből

Neszméri Csilla: A két világháború közötti szlovenszkoói sajtó története

Thomas Von Ahn: „Új szellem Szlovenszkon”. Betekintések Szvatkó Pál csehszlovákiai magyar „kulturpolitikai szemlé”-jébe (1937-1938)

Németh Ferenc: Az Ifjúság című lap Symposion melléklete és a Symposion első nemzedéke (1961-1964)

Borászat a határon túl

Csávossy György: Erdélyi-hegyalja, a borok hazája

Borbély Zsolt Attila: Magyar borászat az elcsatolt területeken

Lelet

Virág György: Kiegyensúlyozás

Szemle

Tóth Norbert: A jó bornak is kell a cégér! Glosszák

(Borbély Gábor: Szőlő és bor az Érmelléken. Partiumi füzetek 57. szám, Nagyvárad, 2009, 179 oldal)

Bakó Boglárka: „...a szincsi az egy vicces hely...”, azaz csip-csup történetek egy zsidó közösség életéből

(Papp Richárd: Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? – élő humor egy budapesti zsidó közösségben. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009, 201 oldal)

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A kéziratot – lehetőleg – e-mailben kérjük, legalább Word 6.0 formátumban juttassák el a szerkesztőség címére (cholnoky@mol.gov.hu)

Szövegekőzi illusztrációként a kézirathoz fekete-fehér fényképet, grafikont, ábrát, táblázatot stb. külön fájlban lehet mellékelni. Ez esetben kérjük, hogy a képaláírás pontos szövegét is szíveskedjenek megfogalmazni.

A szövegekőzi kiemeléseket a szerző a kéziratban *kurzíválva* jelezze, a jegyzeteket lábjezret formájában helyezze el, a kézirat lapjait folyamatosan, arab számokkal számozza.

A jegyzetapparátusban a szerző a hivatkozott mű szerzőjét normál álló betűkkel, a hivatkozott mű címét (folyóirat, tanulmánykötet esetén annak címét) *kurzíválva* emelje ki, és pontosan tüntesse fel a hivatkozott bibliográfiai adatokat.

A tanulmányok terjedelme lehetőleg ne haladja meg az egy szerzői ívet (40 ezer „n”), a kiemelt recenzióké, kritikáké a 15 ezer „n”-et; a Szemle rovatban közölt referátumoké a 10 ezer „n”-et.

A tanulmányokhoz kérünk 5-6 soros magyar és lehetőleg angol nyelvű rezümét, valamint címfordítást mellékelni. A Szemle rovatban közölt írások bibliográfiai leírása:

Szerző (vezetéknév, vessző utónév): cím, alcím = forrás (általában folyóiratcím), évfolyam, év, szám, lapszám (tól – ig).

Levéltári anyag esetén: a levéltár megnevezése, az irat megnevezése, dátuma, lelőhelye, jelzete. Az irat többszöri megjelölése esetén: a levéltár rövidített jelölése (pl. MOL), az irat jelzete (pl. Belügyminisztérium Elnöki iratok: XIX-B-1-r).

A kéziratok leadási határideje: a negyedév első hónapjának vége. A tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai vagy más szakemberek lektorálják, a közlésről – e vélemények alapján – a főszerkesztő dönt.

Jelen felhívást a Kisebbségkutatás folyóirat honlapján:

<http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>

is közzétesszük.

**Sas Péter:
Kós Károly,
a hűség embere**

Budapest, 2008. 166 p.
2600 Ft

**Kulcsár Péter:
Humanista történetírás
Magyarországon**

Budapest, 2008. 200 p.
2800 Ft

**Fazekas Csaba:
Deák Ferenc
egyházpolitikája
a reformkorban**

Budapest, 2008. 192 p.
2600 Ft

**Štefan Šutaj:
Magyarok
Csehszlovákiában
1945 - 1948 között**

Budapest, 2008. 292 p.
2800 Ft

**Cholnoky Győző:
(szerk.)
Földönfutók**

Budapest, 2008. 191 p.
2600 Ft

**Illyés Zoltán:
Mezsgyevilágok**

Budapest, 2008. 200 p.
2400 Ft

Előkészületben:

Pomogáts Béla: Erdélyi út - Történelmi olvasókönyv

Sas Péter: Erdély legendás levéltárosa, Kelemen Lajos és az erdélyi tudományosság

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

1200 Ft

TANULMÁNYOK

A MOLDAVI CSÁNGÓK KULTÚRÁJA

Hoppa Enikő: Magyar nyelvhasználat a moldvai csángóknál
Peti Lehel: Krízishelyzeteket artikuláló vallásos tartalmú álmok egy moldvai csángó településen

MŰHELY

Cseke Péter: Az Erdélyi Fiatalok történelemszemlélete

nka

Nemzeti Kulturális Alap

SZEMLE

Nacionalizmus és etnoszimbolizmus - Történelem, kultúra és etnicitás mint nemzetalkító tényezők (Edinburgh Univ. Press)

***

Állampolgárság és nemzetiségi hovatartozás (Penn, E.M.)

***

Jégkorszak két szomszéd között - magyar-szlovák viszony (Bachmann, K.)

***

A nyugati Balkán is Európa (Altmann, F.-L.)

***

Meg kell-e még menteni a német nyelvet? (Connemann, G.)

***

A Baltikum (Szimonjan, R.)

LK
LUCIDUS
KIADÓ

Alapítva 1998